

J A Z Y K O V Ě D N Ě

A K T U A L I T Y

**Informativní
zpravodaj českých jazykovědců**

roč. XLV - 2008

č. 3 a 4

ISSN 1212-5326

Vydává Jazykovědné sdružení České republiky

Redakční rada:

Jan Kořenský (hlavní redaktor)

Jana Hoffmannová (zástupkyně hlavního redaktora)

Michaela Lišková, Pavla Chejnová, Marián Sloboda

Adresa redakce a administrace:

Ústav pro jazyk český AV ČR, Letenská 4, 118 51 Praha 1

(k rukám dr. J. Hoffmannové)

Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 583/1993 ze dne 13.4.1993.

Příspěvky laskavě zasílejte na disketě 3.5", 1,44 MB ve formátu textového editoru MS Word. Přiložte text příspěvku v jednom vyhotovení, vytištěný v normalizované úpravě. Je možno použít i e-mailovou adresu (hoffmannova@ujc.cas.cz).

OBSAH

Čeština v médiích

Markéta Pravdová: <i>Jazyková poradna: radíme médiím i v médiích</i>	74
Petr Vybíral: <i>České, televizní a spisovné aneb Nad připomínkami diváků</i>	79
Milan Harvalík: <i>Popularizace češtiny – o onomastice v médiích</i>	83
Světlá Čmejrková: <i>Jazyk médií a jeho konverzacionalizace</i>	87
Jana Hoffmannová: <i>Jazyková neformálnost a „kolokvializace“ v českých médiích</i>	100

Z jazykovědných pracovišť

Jiří Nekvapil, Vít Dovalil, Tamah Sherman, Marián Sloboda, Ivo Vasiljev: <i>LINEE. Sociolingvistický projekt 6. rámcového programu Evropské komise (jak funguje a jaké jsou zkušenosti s tzv. network of excellence)</i>	111
---	-----

Nové publikace

Ondřej Hanus: <i>Nový překlad Shakespearových „Sonetů“ od Jiřího Joska</i>	132
Radka Čapková: <i>M. Grygerková et al.: Specifika církevní komunikace</i>	139
Patrik Mitter: <i>D. Svobodová: Internacionalizace současné české slovní zásoby</i>	142
Pavel Nečas: <i>V. Pacovský – J. Sucharda: Jazykozpyt medicíny</i>	145
Hanna Rak: <i>V. Rusak et al.: Hramatyčny slounik dzejaslova</i>	148

Kronika

Milada Hirschová: <i>10. konference Mezinárodní pragmatické asociace</i>	153
František Čermák, Marie Kopřivová, Martina Waclawičová: <i>Konference Čeština v mluveném korpusu</i>	154

ČEŠTINA V MÉDIÍCH

Jednou z určujících linií činnosti Jazykovědného sdružení ČR v roce 2008 se stala reflexe a rozvíjení vztahů mezi současnou jazykovědou (hlavně bohemistikou) a mediálním prostředím jako významným společenským fenoménem. Lingvisté dnes intenzivně zkoumají publicistické texty (např. mediální diskuse a debaty, talk show, interview apod.); psaná i mluvená publicistika je hlavním zdrojem jazykových dat pro budování rozsáhlých korpusů a prosazování moderních výzkumných metod. Jazyková a stylová diferenciacie mediálního diskurzu umožňuje sledovat využití spisovné češtiny a nespisovných útvarů, přepínání a míšení kódů, zaměřit se na persvazivní aspekty reklamních textů a politického řečnictví, uplatnit hledisko genderové i multikulturní. Publicistika ale není pro lingvisty pouze zdrojem materiálu; novináři mají stále větší zájem o kontakt s jazykovědci, o jejich rady a odborné expertizy, snaží se ve spolupráci s jazykovědci popularizovat vědecké poznatky, připravovat pro veřejnost pořady o češtině a praktické kurzy.

Těmto potřebám vyšlo vstříc Jazykovědné sdružení ČR, když dne 29. května 2008 uspořádalo v Praze (ve spolupráci s Ústavem pro jazyk český AV ČR) seminář na téma *Čeština v médiích*. Organizátory potěšil velký zájem o tento seminář, na němž se účastníci společně zamysleli nad tím:

- jak informovat veřejnost prostřednictvím médií o češtině
- jak popularizovat výsledky zkoumání češtiny
- jak hodnotit jazyk mediálních textů a jeho proměny
- jak rozvíjet spolupráci mezi jazykovědci a novináři.

Na semináři zaznělo celkem sedm připravených příspěvků, doprovázených bohatou diskusí. Z nich bohužel nemohly být publikovány texty vystoupení PhDr. Jaroslavy Pokorné (*Mluvená čeština v Českém rozhlase*) a Mgr. Petra Kaderky (*Analýzy televizní češtiny*). Ostatních pět přednesených textů zde předkládáme členům JS, kteří se nemohli semináře zúčastnit.

Jazyková poradna: radíme médiím i v médiích

Markéta Pravdová

Svůj příspěvek k tématu „Čeština a média“ začnu asi poněkud netradičně: zážitkem, který se mi kdysi stal v oddělení jazykové kultury ÚJČ AV ČR. Jak známo, významnou aktivitou

tohoto oddělení je mimo jiné i soustavná poradenská a konzultační činnost v oblasti českého jazyka. V rámci jazykové poradny odpovídáme každý pracovní den na cca 35–40 písemných žádostí o radu a na srovnatelné množství telefonátů.¹ Když jednoho večera na konci roku 2004 odvysílala televize *Nova* v Televizních novinách reportáž, v níž se během telefonického rozhovoru objevila fotografie literárního kritika, pod kterou bylo uvedeno jeho jméno, příjmení a nápis „literární krytik“ s ypsilonem po r, reakce veřejnosti se dala snadno předvídat. Druhý den si mnoho klientů jazykové poradny stěžovalo, jak je možné, že se taková hrubka objevila v televizi – navíc v hlavním vysílacím čase. Překvapilo nás však i několik telefonátů v omluvném duchu: „Nezlobte se, už jsem dlouho ze školy, odkdy se prosím slovo *krytik* píše s tvrdým y?“

Uvedený příklad je možná úsměvný. O důležitosti jazyka v médiích a správnosti jeho užívání již byly sepsány stohy literatury. Média jsou mocná nejen tím, že mají v dané kultuře dominantní vliv na vytváření intelektuálních a sociálních témat, ale jsou také obecně považována za „pole jazykového vývoje“². Nelze se proto divit, že čtenáři, diváci či posluchači očekávají od médií jak věcnou správnost sdělení, tak i správnost jazykovou (tedy i vhodnost a kultivovanost jazykového projevu).

Skutečnost, že se na jazykovou poradnu ÚJČ permanentně obracejí nejenom čtenáři či posluchači médií, ale i jejich pracovníci, svědčí o tom, že ani jedné straně není čeština v médiích lhostejná a že jazyková poradna je službou velmi potřebnou a ceněnou. Zároveň je však třeba připomenout, že činnost jazykové poradny je po celé období její existence (od r. 1946) regulativní.³ Přestože jazyková poradna plní funkci jazykověvýchovné instituce, její role není preskriptivní. Doporučujeme, vysvětlujeme, ale nepřikazujeme, „nehlídáme“. Radíme (chcete-li intervenujeme) především v otázkách češtiny spisovné (spisovné normy, „standardu“, kultivované variety), je však pouze na tazateli, zda naši radu přijme, ať už pro sebe nebo pro širší skupinu uživatelů, jak je tomu v případě mediálních pracovníků, redaktorů, editorů či korektorů.

Činnost poradny je a vždy byla významně ovlivňována aktuální jazykovou situací. Jazyk je jako živý organismus, neustále se v něm dějí nějaké změny, vyvíjí se. V souvislosti s postupným uvolňováním společenských norem se od začátku 90. let významně proměňují i postoje uživatelů k mateřskému jazyku – roste benevolence vůči dodržování jazykových

¹ Například v roce 2006 odpověděla jazyková poradna na 8 994 e-mailů a 88 dopisů, v roce 2007 na 9 625 e-mailů a 71 dopisů. Nutno ovšem podotknout, že asi polovina těchto e-mailů či dopisů obsahuje více než jeden jazykový dotaz, výjimkou nejsou ani e-maily obsahující až deset dotazů.

² J. Chloupek, Publicistický styl jako pole jazykového vývoje, in: *Čs. přednášky pro VIII. mezinárodní sjezd slavistů v Záhřebu*, Academia, Praha 1978, s. 35–41.

³ L. Uhlířová, I. Svobodová, M. Pravdová: Současný stav a perspektivy jazykové poradny, *Naše řeč*, 2005, roč. 88, č. 3, s. 113–127.

norem. Tendence k rozvolňování a liberalizaci spisovné normy je patrná i v masových médiích. A jejich vliv na vývoj současného spisovného jazyka je natolik silný, že sama média se stávají důležitým pramenem pro poznávání normy a jejich vývojových tendencí. Proto pracovníci jazykové poradny často ověřují mnohá data nejen ve slovnících a tištěných příručkách, ale i v jazykových korpusech (např. v *Českém národním korpusu*) a s notnou mírou obezřetnosti rovněž na internetu. Vzájemné ovlivňování jazykověporadenské činnosti a mediální praxe je tu nabíledni.

Ze statistiky za období posledních deseti let, tedy za dobu, po kterou radíme i prostřednictvím internetu, vyplývá, že mezi dlouholeté a aktivní tazatele jazykové poradny patří *Česká tisková kancelář*, deníky *Mladá fronta Dnes*, *Lidové noviny* a také *Český rozhlas* (včetně regionálních stanic). Povaha dotazů přicházejících z těchto a mnoha dalších médií samozřejmě reflektuje okamžité jazykové potřeby mediálních pracovníků. Ti většinou naléhají na urgentní vyřízení svých žádostí, což jazykové poradně nečiní problém – všem tazatelům obvykle odpovídáme ještě týž den, kdy byl e-mailový dotaz zaslán, nejpozději do druhého dne (pokud není třeba odpověď na dotaz konzultovat s dalšími odborníky, např. s onomastickým oddělením ÚJČ či s Orientálním ústavem AV ČR).

Z nepřehledného množství jazykových dotazů uveďme pro představu alespoň pár příkladů, proč se mediální pracovníci obrazejí na jazykovou poradnu:

- pravopis, skloňování a výslovnost jmen osobních a místních (jak cizích, tak domácích): *Usáma Ibn Ládín, Abú Mus‘ab az-Zarqáwí, Džuničiró Koizumi, Šinzó Abe, Jean-Marie Le Pen, José María Aznar, arcibiskup Christodulos, fotbalista Zinedine Zidane, ...* Novináře zajímá užívání exonym, psaní velkých písmen v názvech regionů, tvoření obyvatelských jmen a adjektiv od jmen zeměpisných. Z místních názvů, na které se ptají, uveďme evergreenové *Česko*, velká písmena ve spojeních *pochod Židovským Městem*, *vltavská kaskáda*, *štěrboholská radiála*;
- pravopis, výslovnost či skloňování názvů politických, náboženských a dalších organizací: *Strana zelených/zelení, s/Svědkové Jehovovi, al-Káida, šaría*;
- pravopis cizích slov: *holocaust/holokaust, tsunami/cunami, graffiti/grafiti, screening /skrinink, engineering/inženýring/inženýrinsk, blob, blog/weblog/webblog, blogger/blogger, raper/rapper, musher/mašer, barista, performer (performerka), realityshow/reality show, pop-artový*;
- pravopis, výslovnost a skloňování názvů firem a komerčních objektů: výslovnost firemního názvu *O2*, skloňování sousloví *Sazka Arena*, pravopis *eBanky* na začátku věty;

- psaní velkých písmen v expresivních pojmenováních, zejména osob: *Amík, Čecháček, Antiklaus, Antihavel, Minievropa*;
- přesný význam slov, jejich vhodnost a užití: *milenka, lesbička vs. lesba, sériový vs. masový vrah, sekretářka vs. asistentka*;
- vhodnost přechylování jmen (nejen příjmení, ale i funkcí a povolání): *psychiatryně /psychiatřička, vojákyně, majorka*;
- pravopis a správnost užívání přídavných jmen: užití dlouhých a jmenných tvarů adjektiv; *nájemný vs. nájemní vrah, živelní vs. živelná pohroma*; správnost přípon a koncovek přídavných jmen (*spořicí účet, hypoteční banka, nárazový/nárazovitý vítř*);
- další jazykové dotazy související s aktuálními politickými, společenskými a kulturními tématy: pravopisné a slovtvorné dotazy na „euročeštinu“: *europarlament, europoslanec, euromince, euroúčty*, užívání výrazu *volitel* v souvislosti s prezidentskou volbou, správnost užívání slov *mýto/mýtné, ledovka*, vhodnost názvu ceny *Nobelovka*, mluvnická životnost názvu ceny *Oscar*, rod planety *Pluta*, velká písmena *v roce Psa* atd.;
- dotazy na správnost formulace a vhodnost užití stylistických prostředků (např. metonymie *radnice darovala městu, Jiráskův most stojí /o dopravní zácpě/, ...*), dotazy na správnost užití vazeb a vhodnost užívání přejatých slov (nejen anglicismů, ale i germanismů, slovakismů atd.);
- dotazy na interpunkci a dotazy typografické (psaní výčtů, citátů zanořených do přímé řeči, tří teček), ...

V uvedeném výčtu příkladů bychom mohli ještě dlouze pokračovat. Radikální nárůst dotazů zaslaných elektronickou poštou a sama existence internetu, který dnes již řadíme k základním zdrojům informací, tedy i jazykových, vedly pracovníky oddělení jazykové kultury k intenzivní práci na internetové jazykové příručce (<http://prirucka.ujc.cas.cz/>). Při její tvorbě se staly inspirativním zdrojem právě dotazy adresované jazykové poradně, a to nejen ze strany médií, ale pochopitelně i od široké veřejnosti. Díky těmto dotazům lze sledovat, co zajímá laické i profesionální uživatele jazyka, co je v centru jejich pozornosti a co naopak zůstává na okraji jejich zájmu, které jazykové jevy jim působí potíže, čím si nejsou jisti atd.

Cílem internetové jazykové příručky bylo umístit na internet co nejvíce jazykových informací tak, aby si uživatelé češtiny mohli najít na svůj dotaz odpověď sami, a to v co nejkratší době. Výkladová část internetové jazykové příručky byla zpřístupněna letos v dubnu a ihned byla médií příznivě přijata (viz například odezvu v *Lidových novinách* nebo

Radiožurnálu). Do konce tohoto roku bude zpřístupněn i heslář 60 000 slov. U každého hesla pak internetový uživatel najde různé jazykové údaje, například dělení daného slova, skloňování, případně stupňování, časování, výběrově dále výslovnost, příbuzná slova a příklady užití.

Oddělení jazykové kultury není pouhým „servisním pracovištěm“ a je evidentní, že jeho aktivity jsou mnohem širší než činnost poradenská. Z popularizační činnosti zde můžeme jmenovat spolupráci s řadou médií: v loňském roce jsme např. společně s oddělením stylistiky a textové lingvistiky ÚJČ připravili pro *Lidové noviny* 30dílný kurz *Čeština v práci*, připravujeme jazykové testy pro internetový portál *iDNES.cz*, jazykové koutky pro posluchače *Českého rozhlasu 6 – Plzeň* a spolupracujeme se všemi televizními stanicemi, zvláště *Českou televizí*. Po cyklu češtinářských debat v pořadu *Dobré ráno* se od ledna 2006 (tedy téměř tři roky) autorsky podílíme na tvorbě pořadu ČT *O češtině*. Prvních čtyřicet dílů tohoto seriálu již bylo dokonce zpracováno do knižní podoby.⁴

Rozsáhlý projekt *O češtině*, do kterého se postupně začala zapojovat i další oddělení Ústavu pro jazyk český, se těší značné divácké oblibě, ale přináší s sebou i různá úskalí, s nimiž se musíme potýkat. Vedle časové a organizační náročnosti příprav a samotného účinkování v daném pořadu je tu především otázka jeho zaměření. Vzhledem k tomu, že jde primárně o pořad zábavně-vzdělávací, se pracovníci ústavu občas musí vypořádat s různými požadavky televizních tvůrců. Ti kromě vzdělávacích cílů sledují pochopitelně i cíle jiné, jakými jsou třeba divácký úspěch pořadu a sledovanost, které zajistí další možné pokračování pořadu. V duchu infotainmentu (a edutainmentu) je tu evidentní snaha o podávání informací prostřednictvím zábavy, avšak to, nakolik je program informativní a nakolik zábavný, vnímá každý jedinec subjektivně. Příliš mnoho zábavy odvádí pozornost, překrývá předávané odborné poznatky, a kusé informace vytržené z kontextu navíc mohou vést i k jistému stupni trivializace daného tématu (to je ostatně problém nejenom televize, ale všech vyjádření určených jakýmkoli médii, tedy i rozhlasu a novinám).⁵

Přes uvedené problémy mohu alespoň za oddělení jazykové kultury a jazykovou poradnu říci, že spolupráci s médii nijak nepodceňujeme, neboť si uvědomujeme sílu jejich vlivu na jazykovou výchovu a vzdělávání. Právě ve věku digitálních technologií, elektronických médií a multimédií jsou televize, rozhlas a především internet velkou příležitostí i důkazem toho, že vzdělávat se v češtině lze po celý život, a navíc i jinak než jen ve školních lavicích. Ostatně cílem internetových stránek oddělení jazykové kultury, které fungují od roku 1999 a jsou

⁴ *O češtině*, ed. J. Saturková, Česká televize, Praha 2007; *O češtině 2*, ed. M. Pravdová a J. Saturková, Česká televize, Praha 2008.

⁵ M. Pravdová, Infotainment, politainment, edutainment aneb K jazyku masových médií, *Naše řeč*, 2003, roč. 86, č. 4, s. 206–217.

postupně rozšiřovány (viz rubriky *Na co se nás často ptáte*⁶, *Dotaz týdne*⁷ a stránky internetové jazykové příručky⁸), je rovněž vzdělávat uživatele češtiny v tomto jazyce a ovlivňovat jejich jazykové chování. Na rozdíl od televize vyžaduje prostředí internetu větší míru interakce a nutí publikum – v tom nejlepší slova smyslu – vyhledávat jazykové informace aktivněji a samostatněji. Právě v tomto médiu lze také vidět budoucnost jazykového poradenství.

České, televizní a spisovné aneb Nad připomínkami diváků

Petr Vybíral

Česká televize má své divácké centrum. V roce 2005 odpověděly na 37 360 dotazů pouhé dvě operátorky. Jde převážně o telefonické anebo e-mailové dotazy. Týkají-li se jazyka, jsou přeposílány mně. Nadto chodí ještě divácké ohlasy klasickou poštou.

V České televizi platí psaná (a za Zpravodajství můžu říct, že i dodržovaná) zásada v první řadě odpovídat na dopisy, které projdou podatelnu. Teprve pak se vyřizuje korespondence elektronická.

Vycházejí z korespondence doputovavší na Kavčí hory mohl bych tady otevřeně konstatovat, že v Česku bychom těžko hledali instituci, která by byla v takové neoblíbenosti, jako je Česká televize. Reakce, které vyřizuju, jsou vesměs negativní, kritické, hanlivé i vulgární. Je to logické, diváci píšou jen tehdy, jsou-li nespokojeni s tím, jak jsme něco řekli, a mají až škodolibou radost z opravdové chyby. Zřejmě nikdy mi nepřišlo tolik dopisů jako po odvysílání *Otázek Václava Moravce*, kdy v grafice na obrazovce za moderátorem byl dobrých několik minut vidět nápis *Otazníky kolem Topolánkovi vlády*.

Ještě nikdy se mi ale nestalo, že by nám někdo napsal, že jsme něco řekli hezky. Proto se pak nabízí dvojí vysvětlení:

- buď to tedy opravdu „hezky“ neříkáme, říct neumíme – a chyba je tedy v nás, nebo
- naučený pohled na to, co je glorifikováno jako spisovné, a tedy nezpochybnitelné, chápe divák jako kánon. Kánon neměnný. Jinými slovy: to, co se nelíbí mně, je chyba.

Televize veřejné služby má svůj Kodex. V něm je zahrnut článek 9 týkající se jazykového projevu se čtyřmi podkapitoly. V kapitole 9.2 se pak říká, že: *Česká televize má za*

⁶ <http://www.ujc.cas.cz/poradna/porfaq.htm>

⁷ http://www.ujc.cas.cz/oddeleni/index.php?page=dotaz_tydne

⁸ <http://prirucka.ujc.cas.cz/>

povinnost vždy s ohledem na téma a žánr uvážlivě volit a pečlivě užívat jazykové prostředky. Moderátoři a redaktori zpravodajských a aktuálně publicistických pořadů jsou povinni vyjadřovat se v pořadech zásadně spisovným jazykem, ledaže by citovali ...

Nemyslím si, že bychom se tady a ted' a všichni shodli na tom, že by bylo vhodné redefinovat toto nařízení. Protože ale mnohdy sám nevím, jak poznat spisovnou češtinu, pak jen za sebe dodávám, že spojení *jsou povinni vyjadřovat se zásadně spisovným jazykem* považuju za nejednoznačné. V Lidových novinách z 25. 3. 2004, v době, kdy vrcholily boje o pospisovnění médií reglementací spisovnosti podle návrhu komunistky Ivany Levé, významná česká lingvistka Ludmila Uhlířová řekla, že *tím, jak se jazyk neustále vyvíjí, nám zároveň i uniká*. Titulek pak zněl výstižně: *Spisovná čeština nám neustále uniká*. A je to pravda. Otázkou zůstává, jestli to má být právě Česká televize či Český rozhlas, které by to měly nějak zastavit. Či zda by nebylo naopak vhodné, aby zejména tyto dvě instituce ukazovaly Čechům, že slova jako *halíř, můžou, taky, líp* jsou plnohodnotná a i ve vytříbeném jazykovém projevu moderátorském snad vhodná. Prof. František Čermák označuje tyto moderátorské texty jako ozvučené texty psané. Domnívám se, že právě ony by neměly na výše uvedená a jim podobná slova rezignovat. To, že se tato slova některým lidem nelíbí nebo je dokonce považují za nespisovná, neznamená, že taková jsou.

Zvláštní postavení tady mají čtyři chyby:

- a) *bysme*
- b) *typ některýma novinářema*
- c) *americké letiště přestaly odbavovat*
- d) *typ Roberta Adama: Miloševič byl v cele otrávený*

Jako hlavní jazykový redaktor Zpravodajství ČT nedoporučuju redaktorům ani moderátorům tyto tvary užívat. V moderátorských textech se nám *bysme* a *některýma novinářema* nevyskytuje. Spojení typu *Některé divadelní představení byly...* mám doložena, tyhle „chyby“ nám v některých případech unikly. V promluvách redaktorských se setkávám se všemi čtyřmi typy. S výjimkou typu příkladu Roberta Adama reportáž pak doporučuju přemluvit. (Ale netrvám na tom.)

Užívání adjektivního přičestí je hluboce zakořeněné pravidlo každého redaktora. Zpravodajství se vyhýbá trpnému rodu, někdy mě děsí ta až frenetická potřeba neužívat ho. Adamova ukázka je toho krásným příkladem. V ČT panuje přesvědčení, notně podpořené mluveným územ, že užitím delší koncovky *to nebude tak trpné*.

Nejčastější redaktorský dotaz pak je na slovo *dýl*.

Zapeklitou otázku jsme museli řešit u názvu pořadu *Prizma*. Tohle neutrum nám ve Zpravodajství zženštělo a spojení jako *V dnešní Prizmě uvidíte* se stala bezpříznaková a užívaná do té doby, než jsem namítl, že spisovné by bylo *V dnešním Prizmatu*. Za sebe říkám, že rodová rozkolísanost by mi tady opravdu nevadila, proto i *V dnešní Prizmě* považuju za korektní.

U *cunami* jsme zápasili hned dvakrát: jednak jsme ho v rozporu s Akademickým slovníkem cizích slov „odmítli“ jako neutrum, a to proto, že množné číslo *cunami byla* je intuitivně chápáno jako ženský singulár; říkali jsme tedy *cunami byly* nebo opisné *vlny cunami*; jednak jsme válčili s grafickou podobou slova s polozávěrovým počátečním *-c-*. Divák J. Králík v Týdeníku Televize č. 4/2006 nevěřil svým očím, jak veřejnoprávní televize může udělat takovouhle chybu. Jsme zřejmě jediné médium, které užívá podobu *cunami*. Při její obhajobě vycházím nejen z Akademického slovníku cizích slov, ale i z přírodovědeckého časopisu *Vesmír*.

Co nám tedy diváci píšou?

První typ dopisů tvoří dopisy kritické zaměřené na konkrétní osobu. Jde tedy o dopisy osobní, vyjadřující sympatie/nesympatie tomu kterému redaktorovi či moderátorovi. Ty kritické jsou zhusta anonymní nebo jsou poslány z e-mailu. Většina z nich pak obsahuje i narážku na to, že by se dotyčný mohl naučit líp česky.

Druhou skupinu diváckých dopisů pak už tvoří konkrétní reakce pranýřující jistý prohrěšek proti správné češtině. Často se stává, že to, co je nám vytýkáno, chyba není (*Pomocť Barmě můžete i vy. Někteřá divadla musejí omezit svůj provoz. Bezdomovci bydlejí často tam, kde...*) nebo je doufám přijatelné (*Kuře už vybralo 11 milionů korun. Přejeme vám hezké chvíle do zbytku večera. Máme 7 hodin a k tomu 11 minut – prý asociace ke komunistickým masnám: tady má paní na řízečky, a k tomu ještě něco přihodíme*).

- Nejčastěji uváděnými výtkami jsou slova: *komunisti, sociální demokrati, fotbalisti, hokejisti, cyklisti*. Tyto tvary jsou hodnoceny jako nespisovné, neuctivé, zbrklé, pražské. Tvar *komunisti* byl pak komentován i takto: *ČT byla vždy židobolševická organizace. Ted' už jen to jen sebranka židovská, neuctu ke všemu levicovému dáváte najevo i pravicovým verbalizmem slova komunisti*.
- *Česko* – máme na talíři možná nejvíc. Stížnosti chodí od moravských stran, Hnutí za samosprávu Moravy a Slezska nás dokonce obvinilo z provinčního českého nacionalizmu, odnárodnění Čechů a Moravanů (o Slezanech kupodivu ani zmínka) a z volební porážky.

V roce 2005 napsali generálnímu řediteli, že pokud ČT nepřestane toto slovo užívat, obrátí se na soud.

- Diváci se pozastavují nad překlady názvů měst: např. *Řezno, Štýrský Hradec* aj.
- Přechylování ženských příjmení – ČT zatím víceméně důsledně přechyluje, s výjimkou redakce kultury. Děláme to hlavně proto, abychom cizí ženské příjmení líp zapojili do gramatického systému české věty.
- Kritické ohlasy přicházejí i na užívání anglických termínů jako *greenfield, brownfield, call centrum* a kalků typu *Mějte krásný večer*.
- Podobného typu je i další výtky: *Jak vy vnímáte, pane ministře, tyhle snahy?* namísto *Co si myslíte o...?*
- Konstrukce typu *Podle policie měl vrah svému spolužákovi zasadit dvě rány*. Pisatel dál uvádí, že podle tohoto vyjádření by si mohl myslet, že vrah byl povinen zasadit jen dvě rány, že to měl zkrátka udělat. Nepočítá s dvojnácností výrazu *měl*, který v uvedeném případě má vyjádřit pochybnost nebo nejistotu.
- Objevují se kritické připomínky k užívání slovenštiny ve zpravodajských relacích. Slovenština začíná být pocíťována jako rušivý element během vysílání. Tyto dopisy jsou jediné, které píšou do redakce Zpravodajství ČT příslušníci mladší generace.
- Divácké rozpaky pak budí náš úzus užívat vojenské a policejní hodnosti; akademické tituly a vědecké hodnosti v titulcích zhusta absentují.
- Diváci se pozastavují nad tím, kolik různých typů oslovení je užito v jednom pořadu pro jednoho člověka, většinou politika: *pane ministře, pane ministře Čunku, pane vicepremière, pane vicepremière Čunku, pane Čunku*. Jako příznaková jsou pocíťována spojení titulu/funkce a příjmení.
- Samostatnou kapitolu tvoří dopisy permanentních stěžovatelů. Všechny je předčí aktivity 86letého diváka Šťastného z Čech pod Kosířem, který ČT poměrně vulgárním způsobem vytýká i takové tvary/slova jako *tahle, vědí, jedí, nicméně, můžou, pasírovat, gólman* aj.

Závěr (zkrácené citace z diváckých dopisů):

1. Vážený pane řediteli zpravodajství, na můj dopis mi odpověděl váš zaměstnanec Petr Vybíral. Vysvětloval mi, proč užíváte radši *snowboard* namísto mnou doporučeného českého *sněhač* či *sněhák*, a proč pro označení národního sportu, kterým je *kopaná*, užíváte *fotbal*. Upozorňuji vás na to, že ten člověk neví, co říká, jen se mě snaží poučovat, a zastává místo, na které se nehodí. Dle mého soudu je pan Petr Vybíral úča comme il faut.

2. Dobrý den, vážený pane Vybírale. Děkuju vám za vaši odpověď. Psal jsem do všech televizí i do rádia, jste jediný, kdo odpověděl. Toho si vážím. Ale to je taky to jediné, čeho si na vás vážím. Vaší odpovědi totiž hluboce opovrhují. Pro hodinu se užívá zkratka *h*. Váš argument, že vedle toho se může užívat i *hod.*, jsem si dle vašeho doporučení ověřil nejen ve Slovníku spisovné češtiny, ale i v tom Ústavu pro češtinu. Bodejť byste si nekryli záda a nebyli domluvení...

Popularizace češtiny - o onomastice v médiích

Milan Harvalík

Popularizaci výsledků dosažených při zkoumání vlastních jmen byla a je věnována značná pozornost nejen u nás, ale i v zahraničí. V posledních letech se stalo už téměř pravidlem, že na mezinárodních kongresech onomastických věd bývají organizovány workshopy, v nichž si účastníci vyměňují své zkušenosti s popularizací svého oboru.

Zmíněný jev je dán skutečností, že jazyková i mimojazyková stránka vlastních jmen, jejich vznik, původ, význam a fungování se obecně těší velkému zájmu odborné i laické veřejnosti. Onomastika je u nás chápána jako relativně samostatná jazykovědná disciplína, pro niž je však samozřejmostí úzká spolupráce lingvistů s představiteli různých oborů, především s historiky, archiváři a geografy, ale i se sociology, psychology, etnografy, archeology, přírodovědci a právníky (srov. Knappová – Harvalík – Šrámek 2000: 24). Výsledky onomastických bádání jsou recipročně využívány nejazykovědnými obory – jednotlivé typy místních jmen poskytují doklady pro studium dějin osídlení, apelativní význam etymonů obsažených v propriích je svědectvím o někdejších lesních i kulturních porostech, o výskytu živočichů, ložiscích nerostů, klimatických poměrech apod. Právě tato interdisciplinárnost a vzájemné přesahy činí z onomastiky obor atraktivní i pro laiky.

V části veřejnosti je však onomastika bohužel redukována jen na několik relativně omezených okruhů. Lidé se nejčastěji zajímají o etymologii vlastních jmen (každý z nás se nějak jmenuje a své jméno nese i naše bydliště), hojně jsou i otázky týkající se pravopisu (jde především o psaní velkých a malých písmen u vlastních jmen, o gramatický rod a číslo některých proprií, o skloňování, tvoření přídavných jmen apod.).

Takovýmto zúženým pohledem zájemci o vlastní jména často nepostřehnou podstatně důležitější problémy, jimiž se onomastika zabývá. Navíc etymologie jmen může být někdy zjevná, problematičtější je odhalení jejich motivace (např. v místním jméně *Mlčechvosty* dokáže

i laik s běžnými znalostmi češtiny odhalit základy *mlčet* a *chvost*, motivaci tohoto přezdívkového obyvatelského místního jména však dnes odhalíme už jen stěží). Právě zde je jeden z hlavních úkolů onomastiků při popularizaci – vysvětlovat jevy v širších souvislostech a upozorňovat i na otázky, které zůstávají stranou zájmu většiny.

Počátky popularizace onomastiky u nás nacházíme už v 19. století, současně se zvýšeným zájmem o vlastní jména a národní jazyk vůbec. V tradici popularizace svého oboru pak pokračovali prakticky všichni čeští onomastici až do současnosti. Onomastika si tak našla své místo v denním tisku, v rozhlasu i v televizi. Z poslední doby to dokládají mj. příspěvky a vystoupení Ivana Lutterera (pořady Československého rozhlasu z cyklu Čeština za školou, vysílaného v 70. letech, pořady Československé televize z 80. let), Rudolfa Šrámka (články v novinách, pořad Českého rozhlasu Brno Hezky česky z 90. let, jemuž spolu s redaktorem Josefem Veselým vtiskl nezaměnitelnou poutavou podobu), Miloslavy Knappové (články v denním tisku, spolupráce na Jazykovém koutku Československého rozhlasu, na Magazínu zajímavostí o češtině Československého rozhlasu, na rozhlasovém cyklu Čeština za školou, na relaci Hovorna v Hostu do domu Českého rozhlasu 2 Praha, na cyklu Československé televize Tajemství řeči ze 60. let a na televizních pořadech Čeština pro praxi z 80. let), Libuše Olivové-Nezbedové (četné popularizační články v denním tisku, dlouholetá spolupráce s redaktory rozhlasového pořadu Meteor), Naděždy Bayerové (novinové příspěvky), Ludmily Švestkové (řada článků v denním tisku), Jitky Malenínské (velké množství příspěvků v mnoha novinách), Milana Harvalíka (popularizační příspěvky v denním tisku, rozhlasová, televizní a knižní podoba pořadu Divnopis, spolupráce na televizním pořadu O češtině), Jaroslava Davida (pořady Jazykoběžník – Český rozhlas Ostrava, Divotvorný místopis – Český rozhlas Region-Vysočina, Když se řekne – Český rozhlas Region-Vysočina) a Pavla Štěpána (příspěvky v novinách, jazyková okénka v Dobrém ránu s Českou televizí, spolupráce na televizním pořadu O češtině).¹⁾

Spolupráce s tiskem, rozhlasem a televizí s sebou někdy přináší určité problémy, které jsou dány rozdíly mezi prací lingvistů a novinářů. Jazykovědec (či vědec obecně) obvykle pracuje na dlouhodobějších úkolech, práci si může rozvrhnout a redakční uzávěrky odborných časopisů, sborníků z konferencí apod. jsou mu většinou známy několik týdnů či měsíců předem. Naproti tomu novinářská práce operativně reaguje na aktuální události a k sepsání či natočení příspěvku proto zbývají jen dny, někdy i hodiny. Při pracovním setkání zástupců těchto oborů pak někdy

¹⁾ Tento přehled zdaleka není úplný, na rozdíl od psaných textů bývají údaje o spolupráci na rozhlasových a televizních pořadech jen zřídka uváděny v bibliografiích. Děkuji všem, kteří mi při získávání informací uvedených v tomto odstavci pomohli, a omlouvám se těm, jejichž podíl na popularizaci onomastiky zde zmíněn není. Nebyl to můj záměr. Vzhledem k zaměření příspěvku na popularizaci onomastiky v tisku, rozhlasu a televizi neuvádím ani onomastické knižní publikace určené veřejnosti, byť jejich význam pro popularizaci našeho oboru je zcela zásadní.

vzniká i jisté napětí, přičemž tento výraz není primárně míněn negativně, neboť právě z interakce mezi vědcem a novinářem mohou vzejít dobré myšlenky.

Odborníkovi při popularizaci občas může vadit určitá úspornost vyjadřování novinářů, takže třeba ze čtvrt hodinového rozhovoru s ním nakonec vznikne jeden několikařádkový odstavec. To souvisí se zkratkovitostí až klipovitostí vyjadřování, jehož jsme často v současnosti svědky. Občas mívám bohužel pocit, že pro některé novináře by bylo ideální, kdyby vědec fungoval podobně jako automat na kávu, jen s tím rozdílem, že místo peněz se do něj vhodí otázka a místo kávy z dotazovaného vzápětí vypadne rychlá, stručná a jednoznačná odpověď, a to i na sebekomplikovanější dotaz. Na druhou stranu je však třeba si uvědomit, že jistá míra zjednodušení problému je pro laika mnohdy nezbytná.

Další problém v komunikaci mezi oběma stranami nastává, pokud je přání otcem myšlenky a reportér je už předem rozhodnutý, o čem bude psát nebo vysílat a jaké bude vyznění jeho příspěvku – a svůj názor nezmění ani tehdy, když ho specialista upozorní, že daná hypotéza z vědeckého hlediska neobstojí a plánované téma by bylo lepší změnit nebo aspoň modifikovat. Před několika lety jsem strávil dobrou půlhodinu rozhovorem s novinářkou, která se chystala psát o souvislostech mezi příjmeními a vzhledem, vlastnostmi, povoláním a/nebo původem jejich nositelů. Pozorně vyslechla důvody, proč jsou podobné shody v současnosti jen náhodné, ale v článku, který vyšel o několik dní později, se k řečeným argumentům vůbec nepřihlíželo.

Jindy může ze strany novinářů dojít k dezinterpretaci odborného výkladu. Může se tak stát při redakčních zásazích do obsahu příspěvku psaného odborníkem (ty by se měly konzultovat s autorem, protože i malá změna v očích redaktora může v určitých případech pro specialistu znamenat podstatný rozdíl vůči původní formulaci, který může dokonce zkreslit zamýšlené vyznění textu), ale někdy stačí i pouhá snaha o poutavý titulek. Např. článek o původu místního jména Dymokury (ze zaniklého apelativa *dymokur* ‚vykuřovadlo‘ – šlo o ves lidí, kteří se pálením „dymokurů“ chránili před obtížným hmyzem) byl v redakci jedněch novin pojmenován „Název města Dymokury má původ v ruských nářečích“. Výraz „dymokur“ je totiž, jak uváděla v textu článku jeho autorka, dnes doložen jen v některých sibiřských nářečích ruštiny, redaktor se však na základě této informace mylně domníval, že jméno k nám bylo přežato z ruštiny, a podle toho změnil nadpis příspěvku.

Přístup novinářů k popularizaci vědy je však vždy dán jejich přístupem k žurnalistické práci obecně, jejich profesionalitou a erudicí. Na základě vlastních zkušeností rád konstatuji, že s redaktory Českého rozhlasu, s pracovníky České televize a s většinou novinářů je spolupráce – pomíneme-li už zmíněnou rychlost („Vaše vyjádření potřebujeme pokud možno okamžitě, nejpozději zítra“) – obvykle velmi dobrá; jen málokdy zasahují do textů a projevů a respektují

jejich obsah. Pokud se rozhodnou pro sestřihy nebo změny, přistupují k nim citlivě a v rámci časových možností je i konzultují.

V zájmu spravedlivosti a vyváženosti je však na tomto místě nutné zmínit se i o některých negativních postojích odborníků k popularizaci. Ta bývá občas podceňována a v porovnání se „skutečnou vědou“ pokládána za cosi méněcenného. Přitom však seznamování laiků přístupnou formou s vědeckými poznatky není nic, co by bylo „pod úroveň“ „opravdových vědců“. Ostatně kvalitní popularizace nemá daleko k výuce, jejíž smysl, na rozdíl od smyslu popularizace, by zpochybňoval jen málokdo. Kritizovat lze způsoby, jimiž je popularizace prováděna, např. přílišnou snahu o zábavnost na úkor odbornosti, nikoliv však ji samu.

Za nešťastný pokládám názor, s nímž jsem se před časem setkal – popularizace by se prý měla soustředit jen na to, co je bezpečně známo, a vyhýbat se nejasnostem a nejednoznačností. K zásadám vědecké etiky však patří odpovídat pravdivě, a tedy i přiznat, že něco nevíme – vždyť právě fakt, že ne vše je už vyzkoumáno a že stále ještě je co objevovat, může k našim oborům přitáhnout další zájemce.

Pokud si položíme otázku, co přináší popularizace vědcům, a budeme poctivě sčítat všechna pro i proti, zjistíme, že její klady nad některými spíše negativními aspekty spolupráce badatelů s novináři převažují. Kromě primárního cíle – zprostředkovat veřejnosti poznatky ze svého oboru – se vědec (podobně jako třeba při vysokoškolské výuce) cvičí a zdokonaluje ve schopnosti poutavě, pregnantně a srozumitelně vykládat a pohotově reagovat. Odborníkovi jsou totiž novinářem či redaktorem předkládány i takové protiargumenty, o nichž by vzhledem k jejich odborné neúnosnosti nikdy neuvažoval, ale najednou jsou tu a je nutné je věcně a přesvědčivě vyvrátit (nejde totiž jen více či méně slušně říct, že je to nesmysl, musíte mít po ruce náležité argumenty). Tak např. při přípravách rozhlasového pořadu *Divnopsis*, který se zabývá výklady méně průhledných, z hlediska běžného uživatele češtiny „divných“ místních jmen, a je založen na konfrontaci lidových výkladů obyvatel lokality nesoucí příslušné jméno s poznatky moderní onomastiky, bylo při práci na dílu o jméně *Přišimasy* mým úkolem (kromě samotného vysvětlení jména, které vzniklo ze starého tvaru lokálu **Přišumas* z původního **Přišumany* ‚lidé bydlící při šumě, tj. u lesa‘ – srov. Lutterer 1990) bez předchozího seznámení se s názory místních obyvatel okamžitě reagovat a vysvětlit, proč jméno nevzniklo ze spojení „přišly masy lidí“ nebo „přišli maso“ (např. usekané končetiny po bitvě). Protože šlo o domněnky neškolených laiků, bylo nutné přistupovat k nim podle toho a korigovat je citlivě, slušně a pokud možno vtipně. Zároveň však bylo třeba takové naprosto mylné úvahy jednoznačně odmítnout. Ve výše uvedeném případě jsem tedy argumentoval stářím jména *Přišimasy* a ve vztahu k němu relativní novostí přejímky *masa* v češtině a dále úrovni lékařství v raném středověku (představa transplantací

a opětovného přiřívání useknutých nebo uříznutých částí těla v tomto období neobstojí ani u laika).

Bylo už zmíněno, že popularizací svého oboru se zabývali a zabývají téměř všichni čeští onomastici a že takto můžeme získávat zájemce o náš obor. Právě snaha o zajišťování vědeckého dorostu a spolupráce s „vyspělými amatéry“ (termín V. Šmilauera) patřila a patří k charakteristickým rysům české onomastiky a je jedním z faktorů, které přispívají k jejímu rozvoji a dobrému jménu v zahraničí.

Literatura

- KNAPPOVÁ, M. – HARVALÍK, M. – ŠRÁMEK, R.: Tschechische Namenforschung in den Jahren 1993-1999. *Onoma* 35, 2000, s. 19–69.
- LUTTERER, I.: Zur Deutung des Ortsnamens Přišimasy (Kr. Kolín). *Studia Onomastica* 6 (Namenkundliche Informationen, Beiheft 13-14), 1990, s. 275–279.

Jazyk médií a jeho konverzacionalizace¹

Světlá Čmejková

Ač mediální komunikace tvoří jen část společenské komunikace, její vliv na současný jazyk a podobu komunikace považují uživatelé češtiny a spolu s nimi i lingvisté za nebyvale silný. Se svými soukromými promluvami zůstáváme ve svém privátním prostoru, jazyk prezentovaný v médiích je veřejně vystaven k sdílení a posouzení všem, kdo se dobrovolně i nedobrovolně stanou jeho vnímátelei. Jazyk médií nemůže být odlišný od toho, který užívají lidé ve sféře nemediální, nepochybně však představuje určitý výběr, jenž přechází – díky institucionálnímu posvěcení – z roviny ukázky a vzorku do roviny modelu a vzoru.

Mediální teoretici zdůrazňují, že vliv médií na společnost závisí na její kulturní úrovni a soustavě hodnot, jimž se média snaží vyjít vstříc, a že tedy média vlastně jen uspokojují poptávku po tématech i způsobu jejich prezentace. Zda tomu tak opravdu je, není zcela jisté. Možná, že média kulturní úroveň společnosti i soustavy jejich hodnot modifikují, když usměrňují a akcelerují poptávku po tématech i způsobu jejich prezentace a vyvolávají postoje a zájmy, o nichž dříve společnost nic netušila. Média a společnost v každém případě dosáhly

¹ Příspěvek byl vypracován s podporou grantu GA ČR 405/06/1468 *Mluvená čeština: hledání systému a funkčního rozpětí*.

stavu oboustranně „prospěšné“ symbiózy, v níž média parazitují na předpokládaných potřebách a hodnotách společnosti a společenské potřeby a hodnoty se řídí do značné míry právě médii. V tomto symbiotickém kruhu se ocitá i jazyk.

Média vždy provádějí určitý výběr z témat, jež se rozhodnou zpracovat, a postupů, jimiž tak činí.² Lze tedy předpokládat, že média mohou zvyšovat pozornost k některým komunikačním událostem a posilovat jejich relevanci, zatímco jiné komunikační události do mediálního prostředí nemají šanci vstoupit – např. vědecká vystoupení, předčítání literárních textů, citace a analýzy právních dokumentů apod. Jiné komunikační události procházejí mediálním filtrem a jsou upraveny tak, aby našly odezvu u masového publika a zajistily médiím sledovanost. Aby ovšem mediálně vysílané komunikační události našly u masového publika příznivou odezvu, snaží se vyhovět vkusu široké divácké obce. Tak vzniká symbiotický kruh nabídky a poptávky, v němž se lidé, jejich jazyk a média ocitají.

Konverzacionalizace jako projev demokratizace diskurzu

Domácí bohemistika po několik desetiletí tradičně uváděla mezi hlavními vývojovými tendencemi, jež lze v komunikaci identifikovat, jednak tendenci k intelektualizaci, resp. k specializaci, spočívající v propracování prostředků umožňujících přesně se vyjadřovat o složitých jevech a souvislostech, jednak jí protichůdnou tendenci k demokratizaci, která vede k sblížení komunikace ve spisovném jazyce s běžným, každodenním vyjadřováním (srov. Havránek 1947, Daneš 1968, 1988). Jakkoli by se zdálo, že zlom ve společenské komunikaci, který nastal po r. 1989, musel vnést zásadní korekce do pohledu na fungování jazyka, nelze než konstatovat, že obě zmíněné tendence ovládají s určitými obměnami i dnešní jazyk: „V dnešní češtině jako celku a textech, jež v ní vznikají, můžeme pozorovat pohyb v určitém aspektu podobný, který však zároveň charakterizují závažné posuny“ (Mareš 2007: 42). Protože někdejší výraz „demokratizace“ může znít v českém prostředí poněkud falešně nebo nepravděpodobně, pokud se asociuje se zprofanovaným pojmem zlidovění nebo s nenaplněným očekáváním „zmasovění“ a všeobecného rozšíření spisovného jazyka do všech vrstev společnosti a do všech sfér vyjadřování, není v dnešní bohemistice při popisu češtiny příliš často užíván. Bohemisté spíše identifikují jednotlivé průvodní projevy demokratizace

² „Obsahy svých produktů a způsobem jejich podání média dosahují ve společnosti určitých účinků. Například velmi pravděpodobně mohou **zvyšovat pozornost společnosti** k nějakému tématu, a tak **posilovat** jeho důležitost ve veřejném hodnocení (...). S tím souvisí i další předpokládaný účinek – tzv. nastolování témat. Média si z mnoha událostí vybírají jen některá, ta, o nichž se nezmiňují, zůstávají v mediálním publiku buď na okraji jeho povědomí a zájmu, nebo do něj vůbec nevstupují“ (Jirák – Köpplová 2006).

veřejného diskurzu, jako je neoficiálnost, neformálnost, uvolněnost, nenucenost, familiarizace, kolokvializace aj. Než se jimi budeme zabývat, předešlu, že tzv. demokratizační tendence zaznamenávají všechny evropské jazyky a pojem demokratizace užívají i lingvisté, kteří nejsou poznamenáni zkušeností, jež by byla obdobou té naší.

Pojem demokratizace hraje důležitou úlohu např. v lingvistické teorii Normana Fairclougha, zakladatele kritické analýzy diskurzu. Když Fairclough v knize *Discourse and Social Change* (1992) pojmenovává tendence, které proměňují společenský řád diskurzu a které jsou spjaty s obecnými směry politických a kulturních změn, uvádí tři hlavní tendence, jimiž je (1) *demokratizace*, (2) *komodifikace*, (3) *technologizace*. Protože se všechny tři tendence uplatňují i v českém prostředí a mediální komunikaci poznamenávají velmi markantně, naznačím jejich působnost, přičemž tendenci demokratizační, jejímž hlavním projevem je *konverzacionalizace*, si ponechám na konec.

Komodifikací, resp. *marketizací* se rozumí fakt, že i ty sociální instituce, jejichž primárním účelem není produkce zboží v úzkém ekonomickém smyslu slova, se postupně proměňují a jsou organizovány a chápány tak, jako by produkovaly a distribuovaly zboží určené k prodeji a spotřebě. Nejen výrobní podniky a firmy, ale i instituce poskytující sociální služby a zdravotnickou péči, výchovu, vzdělání, kulturu apod., mezi nimi i média, jsou konceptualizovány jakožto podniky nabízející produkty klientům a konzumentům. V roli klientů a konzumentů se tedy ocitají i čtenáři, posluchači, diváci médií. Protože hlavní marketingová maxima zní „Dej zákazníkům, co si přejí“, diskurzní praktiky, i ty mediální, jsou strukturovány tak, aby obstály v tržním prostředí a zajistily zisk, u médií evidentně závisující na sledovanosti. S pojetím aktivit jako produktů, které je třeba nabízet, v konkurenci s jinými prosadit a prodat, souvisí zvyšující se podíl profesionálů na vedení komunikace s potenciálními klienty a zákazníky, tedy s veřejností. Zde se již tendence ke *komodifikaci*, resp. *marketizaci* propojuje s druhou tendencí, již je zmíněná *technologizace* diskurzu. Tou se míní vzrůstající role komunikačních poradců a trenérů, útvarů public relations, reklamních týmů a marketingových agentur, jejichž úkolem je harmonizovat obrazy nabízených produktů, např. informování, vzdělání, kultury nebo zábavy, s obrazy jejich potenciálních konzumentů. Profesionální mluvčí, marketingové firmy a reklamní týmy cíleně pracují na tom, aby co nejpřesvědčivěji a nejefektivněji komunikovali sdělení institucí a výrobců občanům a spotřebitelům, často prostřednictvím médií, tištěných i elektronických. Vyhlédnutému adresátovi a potenciálnímu konzumentovi jsou nabízeny produkty, které jsou údajně šity na míru jeho spotřebitelskému vkusu a vyhovují jeho zájmům a potřebám, o nichž

ovšem adresát sdělení často neměl vůbec tušení. Postupy a strategie, jež jsou při tom užívány, vědomě a promyšleně pracují s třetí tendencí, již je *demokratizace* diskurzu.

Demokratizaci Fairclough definuje jako odstranění asymetrií v diskurzních právech, povinnostech a prestiži jednotlivých skupin uživatelů. Upozorňuje na pět oblastí, jimiž se demokratizace diskurzu projevuje: a) tolerantnost k vztahu mezi standardním jazykem a dialekty, b) rozšiřující se přístup k prestižním typům diskurzu, např. politickému, profesnímu, mediálnímu apod., c) oslabení mocenských znaků institucionálních diskurzů, pro něž jsou charakteristické asymetrické vztahy mezi představiteli instituce a veřejností, d) tendence k jazykové neformálnosti a e) změny v genderové jazykové praxi (1992: 201).

V českém jazykovém prostředí nejsou změny v genderové praxi tak znatelné jako v prostředí anglosaském, zato předchozí čtyři směry demokratizace jsou v české situaci přinejmenším stejně výrazné, ba možná ještě výraznější. Je tomu tak proto, že zatímco anglosaský veřejný, tedy i mediální diskurz se proměňoval do dnešní podoby postupně, českou mediální praxi zasáhly zmíněné proměny na počátku 90. let náhle. To podnítilo zájem bohemistů o mapování změn, k nimž ve veřejném diskurzu došlo (Daneš a kol. 1997 aj.).

Konverzacionalizace v českých médiích

Tendenci k silícímu jazykovému uvolnění, jež souvisí s ulamováním mocenských hrotů v institucionálních typech diskurzů, včetně mediálních, bohemisté i bohemistky pravidelně zaznamenávají, když sledují oslabování oficiálnosti, autoritativnosti a formálnosti mediálního vyjadřování a příklon k neoficiálnosti, neformálnosti a spontánnosti (Čmejková 1996, 2006, 2007, 2008, Hoffmannová 1996, 2003, Hoffmannová – Müllerová 2000, Mareš 2003, 2006, 2007, Müllerová 1996, 2003, Müllerová – Hoffmannová 1997 aj.), když pozorují kolokvializaci veřejného mediálního diskurzu (Hoffmannová 2008: 64), která s jeho konverzacionalizací souvisí. Konverzacionalizace veřejného diskurzu, jež je hlavním motorem jazykového uvolňování a silící neformálnosti vyjadřování, spočívá v tom, že konverzační diskurz byl projektován ze své původní privátní sféry do sféry veřejné. Nebo – viděno z opačné strany – do prostoru veřejného vyjadřování, který byl původně doménou oficiálního a formálního způsobu sdělování, proniká uvolněnost. To je průvodní projev snahy oslabit dojem institucionální autoritativnosti, eliminovat znaky nadřazenosti a nahradit ji přívětivostí a vlídností, dožadující se zájmu a vmlouvající se do přízně publika. Média se tak předhánějí v přátelské vstřícnosti, již se snaží přilákat co nejvíce publika a udržet jeho pozornost: *Jsme tu pro vás, Přejeme Vám pohodový večer, Nepřepínejte, Přepněte si,*

Zůstaňte s námi, Nabízíme Vám exkluzivní rozhovor. Konverzace kolonizovala média, uvádějí teoretikové médií (Kress 1986) a jazykovědci docházejí k tomuto poznatku analýzou jazyka, který jim média předkládají k posouzení.

Konverzacionalizace médií má přitom dvojí podobu, z nichž první souvisí s *vnějším dialogickým okruhem* mediální komunikace, tj. s komunikací s publikem, a druhá s *vnitřním dialogickým děním* odehrávajícím se ve studiu. Vnější dialogický okruh je představován dialogickou komunikací institucí a potažmo médií s klienty, konzumenty a uživateli, v případě médií řekněme se čtenáři, posluchači, diváky, které je třeba do interakce vtáhnout: *Vezměte si Vaše noviny, Vyberte si Váš program, Posloucháte Vaše televizní noviny, Volejte Vaše televizní noviny, Volejte nám Vaše dotazy, Podělte se s námi o Vaše zážitky, Zavolejte nám Vaše tipy, Užijte si večer podle Vašeho přání, Jestli chcete soutěžit a poslechnout si Vaše oblíbené písničky....* Tyto výzvy jsou adresovány stovkám, mnohdy milionům identických Vy, avšak zdánlivě nás oslovují osobně, každého zvlášť. Společným rysem typů textů, zejména mediálních, které mají oslovovat masové publikum, ale vytvářet dojem, že každý příjemce je oslovován zvlášť, je v terminologii kritické analýzy diskurzu „syntetická personalizace“ (Fairclough 1989: 62). Je to postup, který kompenzuje fakt, že původce nezná aktuálního příjemce, s nímž chce komunikovat, a musí si jeho obraz konstruovat. Promyšleně vytváří sugestivní iluzi individualizovaného oslovení adresáta a nelze si nepovšimnout, jak tuto iluzi adresnosti pomáhá spolu s dalšími kontaktoými prostředky obracejícími se k 2. osobě navodit nadužívání přivlastňovacího zájmena *Váš (Tvůj)*, jež k sobě adresát přirozeně vztahuje.

Snaha o oslovení adresáta, navázání kontaktu, vedení dialogu a simulace osobního kontaktu s adresátem je příznačná primárně pro diskurz marketingový a reklamní; v tomto kontextu je také nejčastěji popisována, přičemž pozornost badatelů a badatelek poutá zpravidla i otázka, s jakým adresátem daný diskurz počítá, jakou formu apelu reklamní text zvolí: zda bude čtenář, posluchač i divák osloven s využitím strategií pozitivní, či negativní zdvořilosti, jaká pozice mu bude přisouzena (jak bude *pozicionován*, abychom se pokusili o český ekvivalent anglického termínu *positioned*) a jaký styl, registr a prostředek ze škály mezi formálností a neformálností bude užit. Záleží na tom, kdo je tzv. cílovou skupinou, kterou chtějí média zasáhnout, a jaké její postoje a hodnoty jsou anticipovány. Může se stát, že s adresátem bude veden dialog seriózní a důstojný, aby se adresát necítil být manipulován, nýbrž pouze informován (*Chcete dosáhnout Vašich životních cílů?; Nejste spokojeni s výnosy Vašich bankovních účtů?; Podrobnější informace získáte při Vaší návštěvě u nás.*). Ale může se přihodit i to, zejména je-li nabízen produkt, jehož reklama se hodlá zaměřit na cílovou skupinu mladých adresátů, že oslovení ponese rysy neformálnosti tak pokleslé, že vnímatele

jinak naladěné zasáhne formulace reklamního sdělení způsobem až šokujícím: *Osvěž si vohoz; Dej si Pepsi a vodjed'; Nalej si to do uší; Vohákni se za pár litrů; Rozjed' noc; Trhni si o 1000 cen; Nečum a jed'; Zkroť si Robbieho Williamse do svého mobilu; To budeš koulet vočima, to už stačíš jen zalapat po dechu, s takovým dárkem letos každému vypálíš rybník....*

Snaha o individualizované oslovení adresáta/adresátky je charakteristická i pro jiná sdělení než ta, jež jsou zaměřena na prodej výrobků; je páteří mnoha dalších oblastí mediálního diskurzu, majícího upoutat, zasáhnout a přesvědčit, ať už jde o komunikaci časopisů s čtenáři a čtenářkami (*Také potřebujete zhubnout do plavek? Poříd' si nový look! Umíš balit kluky?*) nebo komunikaci rozhlasových a televizních stanic s posluchači a diváky. Interakce médií s publikem, zejména těch soukromých, se řídí snahou hovořit tímž jazykem, jakým hovoří předpokládaní adresáti, sdílet jejich zájmy a dosáhnout srozumění.

Užší dialogický rámec, který jsem nazvala vnitřním dialogickým děním mediální komunikace a který lingvisté a lingvistky rovněž se značnou analytickou pozorností sledují, je tvořen tím, že mnohá mediální sdělení mají ve svém půdorysu studiový rozhovor. Může to být interview, např. o nějakém politickém tématu či jiné aktuální události, beseda o vážném, např. vědeckém tématu, dialogický komentář k pořadu o cestování, vaření, stolování, módě, etiketě, anebo třeba nezávazné popovídání si mající charakter přátelského rozmlouvání, emocionálně vypjatého svěřování anebo zábavné talk-show.

Dialogičnost dnes dominuje mediálním pořadům zpravodajským, publicistickým i zábavným. David Silverman (1993) nazval společnost, v níž dnes žijeme, společností interview (*the interview society*). Povaha interview se od doby svého vzniku velmi proměnila a prochází vývojem i dnes. Původním smyslem interview bylo získat nějakou informaci od institucí nebo jednotlivců, zatímco později se smyslem interview, rozhovoru nebo besedy stává především sociální setkání, mající rituální charakter, který zasahuje i publikum. Ne náhodou získaly pořady založené na rozhovoru moderátorů s hosty, aby se vyjádřilo křížení jejich informační hodnoty s jejich funkcí zábavnou, nálepky *infotainment*, *confrontainment*, *emotainment* apod. Když lidé usedají ve stejnou dobu k televizním obrazovkám, aby sledovali *Otázky Václava Moravce*, *Na plovárně*, *Uvolněte se, prosím*, *Banánové rybičky*, *Všechnopárty*, *Krásný ztráty* nebo třeba *Poštu pro tebe*, účastní se určitého rituálu a v jeho působnosti si vytvářejí hodnotové soudy. Oceňují interakci moderátora nebo moderátorky s hostem, schopnost tázat se a odpovídat, pohotově a vtipně reagovat, zaujmout, naladit, potěšit. Sledovanost těchto pořadů svědčí o tom, že stoupá prestiž spontánní řeči, s její bezprostředností, živostí a vřelostí, a divácká přízeň věnovaná pořadům předvádějícím konverzační mistrovství zpětně tuto prestiž podporuje.

Vytváří se dojem, že mluví-li člověk přirozeně, srdečně, vlídně, důvěrně, familiárně, dává tím najevo svůj vřelý vztah k posluchačům a divákům, neodděluje se od nich clonou formálnosti, nepoučuje je a nechová se k nim s nadřazeností či odstupem; řečeno lingvisticky, nemluví s nimi „řečí na dálku“, nýbrž „řečí na blízko“ (Koch – Oesterreicher 1986, Raible 1994). Posiluje se představa, že k tomu, že je mluvčí milý a přátelský, patří i takové rysy „řeči na blízko“, jako je inflace kontaktních formulí a částic typu *počkejte, no, vono, čili, jako, takže, takhle, jo, že jo, hm, no, tak* a nižší stylový rejstřík lexikální, morfologický i syntaktický (např. *čili vono je živo na zemi i na nebi když vy jako závodíte jo?; a jako na jednom místě jste se jako nějak koncentrovali dokonce?; no a věděli ste vo sobě takle?; vy máte jako půst jako dobrovolnej? co vy s tou češtinou jako?; co teda děláte furt?; tak jsme mluvili vo tom bulváru, no já sem si tak říkal koho schválně budete jako jmenovat?; pod'me k tý vaší herecký profesi; kdo vás vobjevil pro českéj film? apod.*)³ Většina uvedených dokladů je ze zábavných pořadů, avšak tendence k „deformalizaci stylové polohy“ (Adam 2007: 114) postihuje, jak uvidíme, i pořady publicistické a zpravodajské.

Vzájemné prostupování veřejné sféry s její formálností a privátní sféry s její neformálností je pravděpodobně proces, jehož konce v médiích nedohlédneme, a to nemám na mysli zdaleka jen média bulvární. Privátní témata, např. otázky vztahující se k tématům sport, dovolená, rodinné vztahy apod., pronikají někdy i do politických interview, v jiných pořadech tvoří vlastní náplň rozhovorů, ať už jsou míněny jako upřímná výzva k seriózní zповědi a předání osobní zkušenosti či jako komicky záluďná hra se zповídaným hostem v rozhovorech patřících k žánru zábavné talk-show. „Zvnitřnění, zdůvěrnění veřejného diskurzu“ (Hoffmannová 2008: 64-65) se manifestuje v jazyce, který se v příslušných pořadech používá, a to jak na straně moderátora, tak na straně pozvaných hostů. Ruší-li média hranici mezi veřejným a neveřejným a vtahují-li do svého prostoru diskursivní praktiky spjaté s odhalováním soukromí, vtahují do svého prostoru i jazyk užívaný v privátních rozhovorech. Příklon k ležérnosti může být naznačen už samotným prostředím, v němž je rozhovor veden, zaměřením či názvem relace, jako je tomu v případě pořadu *Krásný ztráty*, jemuž pak odpovídá i komunikační chování moderátora (*já jsem vždycky měl takovej pocit že lidi v tvym postavení? maj problémy s- když se ocitnou někde ve společnosti? že se na ně samozřejmě větší spousta lidí počínaje tím že chtěj podpis třeba ve chvíli? kdy si člověk dá něco k jídlu a tak dále jak se s těmadle věcma dokážeš vyrovnat. nebo je to pro tebe problém?*)

³ Přepisy rozhovorů jsou pořizeny z nahrávek televizních interview a soustředěny v Korpusu DIALOG uloženém v Ústavu pro jazyk český (viz Čmejrková – Jílková – Kaderka 2004).

Americký lingvista Joos v stati *Five Clocks* (1961) napsal: „Užívání intimního stylu je nejvyšším možným komplimentem mezi dospělými lidmi. Dospělost implikuje určitou ostražitost, opatrnost, obezřetnost ve vzájemných vztazích. Tady náhle chybí a mluvčí to říká. Je zřetelný rozdíl mezi vnitřní a vnější kůží mluvčího. Mluvčí si je toho vědom a uděluje adresátovi ten kompliment, že ho adresát poznává zvnějšku i zevnitř“ (přel. S.Č.).

Mluvení o sobě, svěřování se a sebeodhalování může mít ovšem různé podoby i funkce. Je-li k němu motivován host rozhovoru, který je do studia zván jakožto osobnost zasluhující z určitého důvodu pozornost publika, je to přece jen jiná situace, než když se o sobě rozovídá moderátor nebo se pustí do konverzace s druhým moderátorem. Tato praxe spontánního komunikačního chování moderátorů se ovšem v médiích rychle prosazuje a má své přednosti, neboť buduje „*pohodu*“ (výrazy „*pohodovost*“, „*pohodička*“, „*pohodář*“ jsou pro dnešní konverzaci příznačné a v médiích frekventované), vnáší do médií přívětivost, laskavost a zejména úsměv; má ale také svá rizika. Tím je např. riziko přecenění důležitosti vlastního soukromí, nadhodnocení bezprostřednosti a určité nehledanosti a naivity vyjadřování. Na posluchače i diváky, kteří nejsou zrovna příznivci redundantního blábolení, při němž je vše „*v pohodě*“, může působit nemístně nebo únavně, slyší-li nic neříkající milé či rozverně konverzační výměny. Vzájemné domlouvání se moderátorů, jež bylo dříve příznačné např. pro redaktory *Novy* moderující večerní zprávy, dnes proniká i do veřejnoprávních médií, jak ukazuje např. vývoj zpravodajsko-publicistického pořadu *Dobré ráno s ČT 1* (dnes *Studio 6*), komponovaného z pravidelných zpráv, přehledu denního tisku, předtočených reportáží a rozhovorů s pozvanými hosty. Stručné konverzační výměny typu *Jolce to dneska sluší - Tobě to taky sluší; Nebudeme taky tančit? - Jolko, ty pořád nevěříš, že jsem kopyto; My ti dáme slovo, až nám řekneš, o čem budeš dnes mluvit* a jiné projevy tzv. „small talk“ jsou tu stále častější. Dvojice moderátorů – takřka už po způsobu těch ze *Snídaně s Novou*, i když přece jen ještě úsporněji, – vkládá do svého „vnějšího“ dialogu s divákem stále více odlehčujících vsuvek, v nichž vede vzájemný „vnitřní“ rozhovor. Tak např. hned v úvodní části *Studia 6* z 28. 5. po 6.00 ráno komentují moderátoři témata z denního tisku a zároveň spolu vedou tento rozhovor: *Jolko, co tě dneska zaujalo?* Poté, co moderátorka hovoří o knize *Erotická léta 1940-1945* o sexu ve Francii za německé okupace, moderátor uzavírá pasáž slovy *Tak já jsem nešel na str. 9 za erotikou jako Jolka a zůstal jsem v Mladé frontě dnes na str. 6* a cituje výzkum, podle něhož jsou dnes *mezi mládeží daleko víc populární vodní dýmky, které nejsou zdaleka tak zdravé, zdravé v uvozovkách, jak by se mohlo zdát, jsou totiž stejně nebezpečné jako cigarety*, na což moderátorka reaguje slovy *Můj tříletý syn zatím nekouří* a moderátor reaguje slovy *To máš čas*. Na moderátorčin komentář ke

zprávě *Pozor na delší pobyt na přímém slunci, je zesíleno škodlivé UV záření* reaguje moderátor slovy *Jolko, ty jsi byla na dovolené* a moderátorka reaguje *A jsem opálená, neškodlivě*, zatímco moderátor pokračuje slovy *Nicméně uniklo Ti možná, co znamená slovo čunkovat* a moderátorka reaguje *Dovedu si to představit, ale povídej*. Protože jde o citaci výrazu v písničce kapely *Gypsy.cz*, uzavírá moderátorka osobním hodnocením *Já si taky myslím, že je to dobrá kapela* a moderátor přizvukuje *Souhlasím*.

V tomto rychlém sledu vzájemných dialogických replik vkládaných do dialogu moderátorů s divákem se střídá styl formální s neformálním, informativní s familiárním a to se projevuje míšením stylových rejstříků. Moderátoři totiž např. citují z denního tisku, který je psán poměrně formálně, ale citují z něj místy neformálně, psaný text si „předělávají“ do úst. Názorně to lze demonstrovat na příkladu výrazů *také* a *taky* (k jeho analýze v kontextu výrazů *rovněž* a *těž* viz Adam 2007). Ač se v psaném novinovém textu vyskytuje výraz *také*, moderátoři jej místy reprodukují výrazem *taky*, který je součástí jejich neformálního způsobu komentování. Je pravda, že řeč moderátorů působí nenuceně a svižně, ale někde by se měla její tendence k uvolnění možná přece jen zastavit, aby *Dobré ráno s ČT 1* neopakovalo postupy *Snídaně s Novou*. Doufáme, že moderátoři ČT 1 přijatelnou míru familiarizace udrží. O tom, že moderátoři ranní relace, z níž jsem uváděla ukázky, reflektují střídání svých stylových rejstříků a v podstatě svůj styl stále monitorují, svědčí např. tento doklad: Moderátor uvádí pořad slovy *Jsmo rádi, že do tohoto dne 28. května 2008 vstupujete spolu s námi, s Dobrým ránem na ČT 1*, a když moderátorka ohlašuje rozhovor o filmu o Jamesi Bondovi, podtrhuje pozvání odvážně drsnou stylovou aluzí k vyjadřovacímu rejstříku filmu: *Takže přátelé, namíchejte si svůj ranní drink, protřepat, nemíchat a v 7.50 se dívejte*. To moderátor vyrovnává demonstrací své zdrženlivosti: *Jolka to vzala zhurta, já se budu držet při zemi*. Z toho je patrné, že moderátoři sami si napětí mezi odstupňovanými stylovými rejstříky uvědomují a snaží se s ním – i při snaze diváky bavit – citlivě zacházet.

Proniká-li do komunikačního chování moderátorů daného pořadu taková spontánnost, jež se projevuje žertovnými konverzačními vsuvkami, nelze se divit, že se uvolněnost moderátorů přenáší i do jejich rozhovorů s hosty. Některé rozhovory s hosty jsou vedeny pouze ve vážné rovině, jak si to žádá téma interview, jiné připouštějí určitou míru odlehčení. Moderátoři užívají uvolňující strategie např. v rozhovorech s umělci nebo se sportovci, neboť celkový charakter těchto rozhovorů takový tón připouští, např. *Vidím, že jste se ještě nevyčerpali úplně... když už jste se takhle rozjel, já to nechám na Vás, je vidět, že jste velký showman; Tak já si ty Vaše rady беру k srdci, začínám hrát, tak mu vyřídíte, že mu tady roste konkurence*.

Jednotlivé moderované pořady představují velmi odlišné formáty, jež se liší tématy i způsobem vedení dialogu (zcela odlišnou úroveň mají např. rozhovory ve zpravodajských pořadech a politická interview, srov. Havlík 2008, nebo relace typu *Historie.cs*, *Historický magazín* aj.). Konverzacionalizace mediálních pořadů představuje trend, který může být naplňován kultivovaně, decentně a elegantně – jako příklad neformální komunikace realizované v zásadě spisovnými prostředky lingvisté i nelingvisté zpravidla uvádějí rozhovory moderované Markem Ebenem. Jinde se tento trend manifestuje popouštěním uzdy stylu ležérnějšímu nebo – řekněme – méně kontrolovanému a v některých případech také banálnímu a pokleslému.

Ten, kdo je schopen vyjadřovat se a konverzovat kultivovaným způsobem, je v českém prostředí dosud docela vysoce hodnocen. Vyplývá to z odpovědí na otázku *Kdo je Váš oblíbený moderátor?*,⁴ již jsme položili v jedné z anket tisícovce respondentů představujících reprezentativní vzorek české populace.⁵ Prvenství získal v roce 2004 Marek Eben. Abychom si výsledky ankety ověřili na vzorku nejmladších uživatelů češtiny, položili jsme v r. 2006 tutéž otázku stovce mladých respondentů,⁶ již tvořili rovným dílem vysokoškoláci nebohemisté, vysokoškoláci bohemisté a středoškoláci. Odpovídali takto:

Vysokoškoláci nebohemisté: 9x Marek Eben, 5x Václav Moravec, 3x Michal Prokop, 1x Vladimír Hron, Jan Kraus, David Vávra

Vysokoškoláci bohemisté: 10x Marek Eben, 5x Pavel Zuna, 2x Vladimír Čech, 1x Pavel Anděl, Jaromír Bosák, Eduard Hrubeš, Rey Koranteng, Leoš Mareš, Josef Maršál

Středoškoláci: 6x Marek Eben, 4x Pavel Zuna, 3x Leoš Mareš, 2x Jaromír Bosák, Rey Koranteng, 1x Vojtěch Bernatský, Patrik Hezucký, Bohumil Klepetko, Adam Komers, Roman Pistorius, Bolek Polívka, Petr Rychlý

Je patrné, že okruh oblíbených moderátorů je v odpovědích středoškoláků širší než v odpovědích vysokoškoláků. Ti jednak častěji reagovali výroky typu *Nestíhám sledovat TV*, *Nesleduji TV*, *Nemám TV*, *Nemám oblíbeného moderátora* apod., jednak častěji jmenovali renomovaného moderátora Marka Ebena. Pozoruhodný je nejen okruh a pořadí oblíbených moderátorů, ale především hodnotící výroky, jež respondenti na jejich adresu uvedli. Citují na tomto místě jen výroky vztahující se k osobě moderátora, který se umístil první v pořadí.

⁴ Hodnocení kategorie moderátorek probíhalo zvlášť.

⁵ Reprezentativní výzkum provedla AMASIA - AGENTURA MARKETINGOVÝCH A SOCIÁLNĚ INFORMAČNÍCH ANALÝZ, s.r.o., v průběhu listopadu 2004.

⁶ Za zpracování ankety děkuji Janu Hronovi, studentovi FF UK v letech 2002-2008.

Vysokoškoláci nebohemisté

Marek Eben	Ví, o čem mluví, klade zajímavé otázky.
Marek Eben	Ptá se na věci zajímavé a důležité.
Marek Eben	Kultivovanost, připravenost, vážnost.
Marek Eben	Není agresivní a přitom jsou jeho rozhovory zajímavé.
Marek Eben	Kultivovaný a seriózní.
Marek Eben	Je inteligentní na rozdíl od ostatních.
Marek Eben	slušný humor, příjemný
Marek Eben	Má zajímavý a originální projev.
Marek Eben	Je vstřícný, zve si zajímavé hosty a umí se ptát.

Vysokoškoláci bohemisté

Marek Eben	Je mi sympatický a má pěkný hlas.
Marek Eben	kultivovaný projev
Marek Eben	Je inteligentní, vtipný, má charisma a mluví „česky“.
Marek Eben	Proč ne? Vyhral TýTý.
Marek Eben	kultivovaný projev
Marek Eben	kultivovaný projev
Marek Eben	kultivovaný projev
Marek Eben	Přese všechny vlivy televize Nova mají podle mě lidé stále rádi spíš kultivovanost než stále jen otevřenější a poklesávající obhroublost.
Marek Eben	Je inteligentní, kultivovaný a nechybí mu humor.
Marek Eben	Má inteligentní projev a pokládá inteligentní otázky.

Středoškoláci

Marek Eben	Jeho pořad je skvělý, jeho hosté jsou stejně sympatičtí jako samotný moderátor, Eben je skromný a nepřetvařuje se jako ostatní moderátoři.
Marek Eben	Velmi inteligentní člověk.
Marek Eben	Dělá to s přehledem a dobře.
Marek Eben	Je solidní, sympatický, umí mluvit.
Marek Eben	Je dobrý.
Marek Eben	Má důstojné vystupování.

Zatímco v odpovědích středoškoláků, jimiž hodnotili jiné moderátory, se vyskytovaly takové atributy jako *sympatický, sympaták, příjemný, milý, usměvavý, fešák, má hodně fanynek, mladý, často používá bláznivé vtipy a situace* apod., hodnocení Marka Ebena se orientovalo (u vysokoškoláků i středoškoláků) převážně na atributy *kultivovaný* (8x) a *inteligentní* (6x); dále je mu přisouzen atribut *vážný, seriózní, slušný, solidní, důstojný, vstřícný, příjemný, sympatický, vtipný, originální, není agresivní, klade zajímavé a důležité otázky, je připraven, dělá to s přehledem a dobře, má charisma, umí mluvit, mluví „česky“* aj.

Je nelehkým úkolem bohemistiky, aby interpretovala, co znamená *umět mluvit a mluvit „česky“*, a aby naznačila, jak se k sobě vážou představy o interakci a identitě na jedné straně a takové atributy vyjadřování, jako je spisovnost, nespisovnost a jejich míšení na straně druhé. Leccos může napovědět sledovanost mediálních pořadů, v nichž jsou různé konverzační styly prezentovány, avšak sledovanost není jistě kritériem kvality pořadu. Přízeň diváků je navíc fenomén pomíjivý a divácký vkus se vyvíjí v závislosti na nabídce. Ač byl Ebenův pořad *Na plovárně* donedávna českou veřejností považován za nejzdařilejší ukázkou vedení dialogu s pozvaným hostem, v posledních letech se stala nejsledovanějším pořadem vysílaným ČT1 pozoruhodná a zcela odlišně koncipovaná talk-show Jana Krause *Uvolněte se, prosím*. I on vědomě směřuje k vybudování českého konverzačního stylu, postupuje však při tom zcela odlišně (viz k tomu Čmejrková 2007). Lze konstatovat jen to, že česká mediální scéna je v manifestacích konverzacionalizace heterogenní a pestrá. Odlišné je nejen komunikační chování moderátorů a moderátorek, ale i jejich hostů, jejichž projevy oscilují mezi intelektuální přesností zachovávající spisovný úzus a bohémsky přirozenou či stylizovanou ležérností, jíž vyhovuje ladění nespisovné. Pozoruhodné jsou pak kvality vzniklé z interakce stylu moderátorů a hostů, projevující se i střety idiolektů (*to jsou naprosto klasické věci – to jsou krásný písničky – které se hrajou u táboráku – to jsou prostě krásný písničky ... jsou moc hezký no; takové vnitřní poznávání že všechno je krásné – a vy si říkáte všechno je krásný*). Důležité se mi jeví porovnat české mediální manifestace dialogu a české představy o pěstování konverzace s manifestacemi a představami, které se zrodily a vyvíjejí v jiných kulturách. Porovnání může vyvést lingvisty i nelingvisty jak z případného uspokojení, tak ze skepse z vývoje českého mediálního diskurzu.

Závěrem

Jestliže se dříve formální veřejný mluvený projev, proslovený často na pozadí pečlivě připravené psané předlohy, asocioval s volbou spisovné jazykové variety, pro dnešní mediální vystoupení to platí v míře omezené na pořady zpravodajské a jen některé z pořadů publicistických a zábavných. Tendence ke konverzacionalizaci má za následek, že do oblastí, jež byly dříve považovány za doménu vyššího jazykového standardu, proniká čím dál častěji spolu s neformálností i nespisovnost, buď v podobě „čisté“ nespisovnosti, anebo v podobě střídání a míšení kódů. Konverzační styly, jež při tom vznikají, představují různé manifestace konverzační uvolněnosti, která mediální diskurz osvěžuje, ale při nedostatku vynalézavosti může být také pocitována jako inflace blábolení. Neformální vyjadřování vstupuje do mediální komunikace spolu s nastolováním privátních témat, potlačováním zjevných rysů autoritativnosti médií, se zdůvěrněním mediálního diskurzu a hledáním účinného působení na publikum. Je výsledkem snahy hovořit tímž jazykem, jakým hovoří předpokládané publikum, navázat a udržet kontakt a dosáhnout srozumění. Ať je to čtenář tisku, plakátu, reklamního letáku, posluchač rozhlasu či divák televize, je utvrzován, že to, co (včetně toho, jakým jazykem) mu média předkládají, je to, co si žádá.

Literatura

- ADAM, R.: „Senátorka umřela.“ K jazykové kultuře veřejnoprávního televizního a rozhlasového zpravodajství. In: *Eurolingua & Eurolitteraria 2006*. Liberec: Technická univerzita v Liberci 2007, s. 108–115.
- ČMEJRKOVÁ, S.: Spisovnost a nespisovnost v současné rozhlasové a televizní publicistice. In: *Spisovnost a nespisovnost dnes*. Brno: MU 1996, s. 191–194.
- ČMEJRKOVÁ, S. – JÍLKOVÁ, L. – KADERKA, P.: Korpus Dialog. *Slovo a slovesnost* 65, 2004, s. 243–269.
- ČMEJRKOVÁ, S.: Čeština mediální, mluvená a psaná. In: *Přednášky z 49. běhu Letní školy slovanských jazyků*. Praha: FF UK 2006, s. 47–63.
- ČMEJRKOVÁ, S.: Od partnerského rozhovoru k talk-show. In: *Přednášky z 50. běhu Letní školy slovanských jazyků*. Praha: FF UK 2007, s. 48–60.
- ČMEJRKOVÁ, S.: Postoje k jazyku. In: *Přednášky z 51. běhu Letní školy slovanských jazyků*. Praha: FF UK 2008, s. 16–36.
- DANEŠ, F. a kol.: *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha: Academia 1997.
- DANEŠ, F.: [1968]. Dialektické tendence ve vývoji spisovných jazyků. Příspěvek sociolingvistický. In: *Jazyk a text. Výbor z lingvistického díla Františka Daneše I, část 2*. Praha: FF UK 1999, s. 249–263.
- DANEŠ, F.: [1988]. Pojem „spisovného jazyka“ v dnešních společenských podmínkách. In: *Jazyk a text. Výbor z lingvistického díla Františka Daneše I, část 2*. Praha: FF UK 1999, s. 289–296.
- FAIRCLOUGH, N.: *Language and Power*. London: Longman 1989.
- FAIRCLOUGH, N.: *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press 1992.

- HAVLÍK, M.: Poznámky k práci moderátorů televizních politických debat a rozhlasových interview. *Jazykovědné aktuality* 45, 2008, s. 4–32.
- HAVRÁNEK, B.: [1947]. Demokratizace spisovného jazyka. In: B. Havránek, *Studie o spisovném jazyce*. Praha: Nakladatelství ČSAV 1963, s. 145–148.
- HOFFMANNOVÁ, J.: Mluvenost, nespisovnost a psaný text (v publicistice). In: *Spisovnost a nespisovnost dnes*. Brno: MU 1996, s. 195–200.
- HOFFMANNOVÁ, J.: Dialog a mluvená komunikace jako předmět zájmu (slovanské) stylistiky. In: *Česká slavistika 2003*. Praha: Academia 2003, s. 71–81.
- HOFFMANNOVÁ, J.: Profilace žánru interview (v novinách a časopisech) z hlediska spisovnosti a nespisovnosti. In: *Spisovnost a nespisovnost. Zdroje, proměny a perspektivy*. Brno: MU 2004, s. 204–209.
- HOFFMANNOVÁ, J.: Současné možnosti a trendy popisu mluvené češtiny (se zaměřením na kolokvializaci a konverzacionalizaci). In: *Česká slavistika. Příspěvky k XIV. mezinárodnímu sjezdu slavistů*. Slavia 77, 2008, sešit 1-3, s. 63–75.
- HOFFMANNOVÁ, J. – MÜLLEROVÁ, O.: O českém míšení. In: K. Buzássyová (ed.), *Člověk a jeho jazyk. 1. Jazyk ako fenomén kultúry*. Bratislava: Veda 2000, s. 102–111.
- JÍLKOVÁ, L.: Krásný ztráty v knižní podobě a v korpusu DIALOG. *Naše řeč* 89, 2006, s. 242–257.
- JIRÁK, J. – KÖPPOVÁ, B.: Média a jejich role ve společnosti. In: *Metodický portál* <http://www.rvp.cz/clanek/438/555> (10. 5. 2006).
- JOOS, M.: The five clocks. *International Journal of Applied Linguistics* 28, 2.
- KADERKA, P. – SVOBODOVÁ, Z.: Jak přepisovat audiovizuální záznam rozhovoru? Manuál pro přepisovatele televizních diskusních pořadů. *Jazykovědné aktuality* 43, 2006, s. 18–51.
- KOCH, P. – OESTERREICHER, W.: Sprache der Nähe – Sprache der Distanz. Mündlichkeit und Schriftlichkeit im Spannungsfeld von Sprachtheorie und Sprachgeschichte. In: *Romanistisches Jahrbuch*, 36, Berlin – New York: Walter de Gruyter 1986, s. 15–43.
- KRESS, G.: Language in the media: the construction of the domains of public and private. *Media, Culture, and Society* 8, 1986, s. 395–419.
- MAREŠ, P.: Spisovnost a nespisovnost, formálnost a neformálnost. In: *Přednášky z 46. běhu Letní školy slovanských jazyků*. Praha: UK 2003, s. 99–108.
- MAREŠ, P.: Rozvrstvení češtiny a podoby současné veřejné komunikace. In: *Přednášky z 49. běhu Letní školy slovanských jazyků*. Praha: UK 2006, s. 9–21.
- MAREŠ, P.: Některé vývojové tendence současné češtiny. In: *Přednášky z 50. běhu Letní školy slovanských jazyků*. Praha: UK 2007, s. 37–47.
- MÜLLEROVÁ, O.: Nespisovnost v rozhlasovém vysílání. In: *Spisovnost a nespisovnost dnes*. Brno: MU 1996, s. 204–207.
- MÜLLEROVÁ, O.: Rozhovor s hostem: žánr rozhlasového vysílání na pomezí interview a přátelského popovídání. In: S. Čmejková – J. Hoffmannová (eds.): *Jazyk, média, politika*. Praha: Academia 2003, s. 116–156.
- MÜLLEROVÁ, O.: Ke spisovnosti a nespisovnosti v současné psané publicistice (novinová interview). In: *Spisovnost a nespisovnost. Zdroje, proměny a perspektivy*. Brno: MU 2004, s. 198–203.
- MÜLLEROVÁ, O. – HOFFMANNOVÁ, J.: Čeština spisovná, hovorová, obecná... a hlavně mluvená (v současné komunikaci a v současném výzkumu). *Slovo a slovesnost* 58, 1997, s. 42–54.
- RAIBLE, W.: Orality and literacy. In: H. Günther – O. Ludwig (eds.), *Schrift und Schriftlichkeit*. Berlin – New York: Walter de Gruyter 1994, s. 1–17.
- SILVERMAN, D.: *Interpreting Qualitative Data: Methods for Analysing Talk, Text and Interaction*. London: Sage 1993.

Jazyková neformálnost a „kolokvializace“ v českých médiích

Jana Hoffmannová

Silnou tendenci směřující „od formálnosti k neformálnosti“, k tomu, že vyjadřování „s relativně vysokým podílem nespisovných prvků“ proniká do „mnohých mluvených projevů poloveřejných a veřejných... a výjimečně i do projevů psaných“, popsala pro českou jazykovou situaci např. I. Nebeská (1996: 73); dnes je možno dodat, že ani u psaných projevů nejde o nic výjimečného. S kolegyněmi S. Čmejrkovou a O. Müllerovou jsme v průběhu posledních asi patnácti let publikovaly řadu příspěvků o jazyce mluvené (rozhlasové a televizní) i psané publicistiky v 90. letech; zabývaly jsme se např. situacemi jakéhosi zdůvěrnění veřejného diskurzu („intimní styl“ nezřídka vede ke „code-switching“), neformálního kontaktu mezi účastníky rozhovorů, i snahou novinářů o (obvykle výběrovou) reprodukci charakteristik mluveného projevu v textu psaném a konkurencí spisovné a obecné češtiny v těchto situacích. (Viz např. Čmejrková 1996, 2006, 2007, 2008; Hoffmannová 1992, 1996, 2006; Müllerová 1996, 2004; aj.). Zabývala se tím i řada dalších autorů: projevům české „diglosie“ v televizním vysílání je věnována např. monografie T. Hedinové (2005). V posledních letech se kolokvializaci, rostoucí neformálnosti českého veřejného diskurzu soustavně věnuje P. Mareš (mj. 2003, 2004, 2006, 2007 a řada prací, které jsou zatím v tisku). Ten si všímá vzrůstajícího trendu uvolněnosti, nenucenosti, hravé spontánnosti a „ležérnosti“ ve veřejných psaných projevech (nejen mediálních). Rozlišuje dva stupně neformálnosti: první zasahuje pouze slovní zásobu a frazeologii (např. v lifestyleových časopisech, které jinak usilují o celkovou stylovou exkluzivnost), zatímco druhý stupeň přenáší expresivitu a nespisovnost i do dalších rovin. A reflektuje i případy, kdy je „neformálnost“ účelovou kalkulací, výsledkem snahy zmanipulovat čtenáře. (Zajisté není náhodou, že řada právě citovaných příspěvků vyšla v brněnských sbornících, které mají v názvu „spisovnost a nespisovnost“; v nich jsou obsaženy i další příspěvky, které se netýkají pouze mediálních projevů.)

Jak na tyto tendence ke kolokvializaci, neformálnosti, jazykové uvolněnosti veřejného mediálního diskurzu reaguje publikum? Pokusili jsme se to v nedávné době zjistit prostřednictvím několika anket a výsledky byly velmi rozdílné. Pokud jsme se ptali, zda respondent

- a) preferuje rozhovory, které aspoň zčásti zachovávají autentický styl vyjadřování zpovídané osobnosti, nebo
- b) dává přednost rozhovorům, které redaktor upravil do spisovné podoby,

v některých průzkumech vycházelo, že zejména vzdělaní mluvčí (VŠ) jsou k rozhovorům, jež se do značné míry blíží mluvenému projevu, dosti skeptičtí a očekávají rozhovory spíše upravené, více méně spisovné. Psaný text založený na obecné češtině jim připadá „neestetický“, taková prezentace rozhovoru je podle nich „nezdvořilá, povrchní, laciná, hospodská, debilní“ a „tahá za oči“. Mimochodem, tato skepse byla zčásti motivována i tím, že podle některých respondentů je obecná čeština určena pouze k mluvení a poslouchání, nikoli k psaní a čtení.

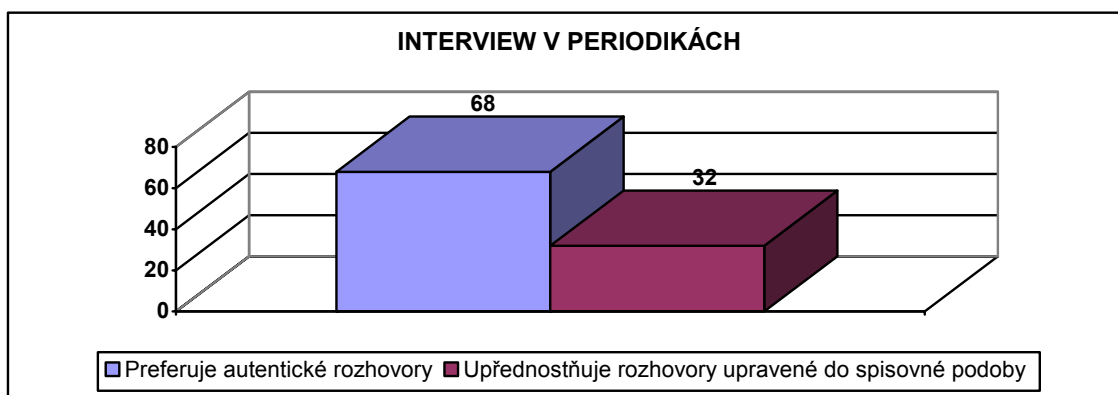
Přesto jiné ankety ukazují, že více než dvě třetiny mluvčích preferují aspoň částečné zachování autentického stylu. Spojují s ním hodnoty jako přirozenost, pravdivost; „překlad“ do spisovné češtiny na ně působí uměle, křečovitě, vůči identitě mluvčího odcizeně. Je však možné – jak píše S. Čmejrková (2008) – že v případě ankety, z níž pochází následující ukázka, byli respondenti ovlivněni pozitivním image Jiřího Suchého, který se těší všeobecné vážnosti a respektu i přesto / proto (?), že rozhovory s ním nebývají příliš spisovné.

OTÁZKA č. 9: Můžete nám říci, čemu dáváte přednost při četbě interview v novinách a časopisech?

Úryvek z interview s Jiřím Suchým: „Různý lidi z jejich okruhu mně vždycky vykládali, že Jan Werich byl takovej kotel nápadů, nesystematickejch nápadů. Voskovec byl ten, kterej si s těma nápadama uměl poradit“.

Tabulka č.12

VZÁJEMNÁ KOMUNIKACE	v %
Preferuje rozhovory, které aspoň zčásti zachovávají autentický – původní styl vyjadřování zpovídané osobnosti	68
Upřednostňuje rozhovory, které redaktor upravil do spisovné podoby	32

Stojí tedy za úvahu, jak a nakolik by měli novináři rozhovory s osobnostmi pro tisk upravovat. Možnosti, které jsou ve hře, se zde pokusím dokumentovat několika ukázkami v různé míře „neformálních“, kolokvializovaných interview se známými osobnostmi českého veřejného života. Rozhovory pocházejí z českého tisku – běžných novin a časopisů posledních let. Předtím ještě zkusím shrnout motivace, příčiny, které ovlivňují výslednou stylizaci interview pro tisk.

Interviewovaný	Novinář	Téma
postoj k sobě samému, sebehodnocení, sebeprezentace	přizpůsobení publiku přizpůsobení interviewovanému (dikce otázek x celkový styl)	„vznešené“ „nízké“
postoj k útvarům nár. jazyka, k češtině spisovné, obecné...	kolokviálnost: ve slovní zásobě ve frazeologii v tvarosloví, hláskosloví v syntaxi	
	Stylizace interview (ve vztahu k sociální roli): záměrná , někdy i manipulativní: - někomu „přidat“ (vylepšit image) - někoho „shodit“ (utvrdit negat. obraz) - někoho „trefit“ (styl projevu osobnosti) x nezáměrná, nezvládnutá	

A teď už k ukázkám.

SÁMER ISSA

BRAVO: Co říkáš na druhou řadu SuperStar?

*Sámer: Jsou tam zpěváci, který jsou **fakt dobrý**. ... Mám ale trochu pocit, že tam jsou i lidi, který chtějí být jen slavný.*

BRAVO: Prý bereš jednu párty za druhou a opíjíš se do němoty...

*Sámer: Jéžišmarjá! Já se neopíjím do němoty, a už vůbec ne pravidelně. Jednou za čas ano. Na tom nevidím nic špatnýho. Kdo s **tím má problém**, jeho smůla. **Neřeším to.***

Jde o rozhovor s populárním mladým zpěvákem v populárním časopise pro mladé lidi, teenagery, navíc nejde o žádná „vznešená“ témata; takže novinář do značné míry přizpůsobuje celý styl rozhovoru čtenářům a ponechává některé charakteristiky mluveného projevu Sámera Issy ve snaze, aby rozhovor působil přirozeně. Nespisovnost zasahuje především tvarosloví (asi těžko si umíme v tomto případě představit podoby *...zpěváci, kteří jsou skutečně dobří ... lidé, kteří chtějí být jen slavní*); dále slovní zásobu a automatizovanou frazeologii (o té viz níže).

T. Baldýnský (Reflex) – Z. Bydžovská:

Proč pořád říkáte, že už je vám třiačtyřicet? Ale jste děsně sexy...

A. Plavcová (Lidové noviny) – N. Vaidišová:

Máte ráda smíšené turnaje, kde hrají i muži? Zkoušel vás někdo z nich balit?

H. Herbrychová (Týdeník Televize) – K. Winterová:

Co vás na tom nejvíc bere?... Co vás nejvíc dostane do rauše?

Redaktorka CosmoGIRL! – Dan Bárta:

Říká se, že jsi hodně náladovej... Škodí to tvým vztahům s lidma?

A s holkama tohle nezažíváš? ... Jaký to je při seznamování? Házíš první laso?

Ukázky dokumentují, že někdy i novináři ze seriózních listů určených široké veřejnosti (Lidové noviny, Reflex, Týdeník Televize) přizpůsobují své otázky spontánnímu, někdy i lehce „ulítlému“ stylu vyjadřování osoby, s níž dělají rozhovor.

NARKOMAN

... její otec se oběsil... jednoho rána ho našli tvrdého. **Kecala** něco o tom, že když ji nechám, udělá to samé a prý jestli bych to také dokázal... **špagát** se přetřhl a já spadl na zem... ta **kráva** zavolala našim, byl z toho hrozný bordel... řekl jsem jí, že je **kurva**... zavolali **šerify**... vezl jsem se **houkačkou**...

Ukázka z rozhovoru s narkomanem v bulvárním deníku je zajímavá kombinací nespisovné, slangové, expresivní slovní zásoby (**kecala**, **kráva**, **kurva**, **houkačka**, **špagát**) s hláskoslovnou a tvaroslovnou spisovností (oběsil se, udělá to samé, prý, také, řekl...; nesourodé kombinace jako hrozný bordel, našli ho tvrdého).

BRAVO: *Jaký máš názor na Vojtu Kotka?*

Sámer: *Vojta Kotek? Já nevím. On **má se mnou nějaký problém** a mně je to celý ukradený. Nemám důvod **to řešit**.*

Znovu Sámer Issa a jeho (nejen jeho) oblíbené frazémy *mít/nemít s někým/něčím problém, něco řešit/neřešit*. Ve veřejných projevech je neradi vidíme, ale odstraňovat je z interview by bylo asi neoprávněné násilí. V těchto frázích, kterých je dnes plná i běžná konverzace, lze spatřovat projevy **konverzacionalizace** veřejného diskurzu, jež s **kolokvializací** úzce souvisí.

JIŘÍ MACHÁČEK:

Naučíte se text, naučíte se tu scénu nějakým způsobem, přijdete a řeknete si jak tohle budu dělat jak tohle, tohle nevím, tohle se uvidí, tohle si vyzkouším, tohle asi tuším jak. Sednete si a režisér vám řekne, umíme to, natočíme to za dvě hodiny, pojd'me to netočit, pojd'me se zamyslet teďka dvě hodiny nad tím jestli tu scénu nevymyslíme nějak líp...

Rozhovor s J. Macháčkem je příkladem na to, že novinář (redaktor propagačního filmového měsíčníku) úpravu rozhovoru pro tisk nezvládl; je to stylizace nezáměrná, stopy mluvenosti v hláskosloví a tvarosloví jsou sice ojedinělé, ale na rozdíl od předchozích interview s pevnou syntaktickou a textovou výstavbou zde byly ponechány bez úpravy celé úseky textu vykazující uvolněnou, splývavou syntax mluveného projevu. Zkušenosti novináři už vědí, že dikce tohoto typu ztěžuje porozumění a budí u čtenářů averze.

DAVID RATH:

„Já považuju za skandální, že Julínek místo toho, aby tady vysvětloval, k jakým závěrům ta komise dospěla v té, řekněme, nejmasovější vraždě, kterou Česká republika kdy zažila, tak si jezdí po výletech,“ řekl Rath.

Něco podobného můžeme pozorovat v reprodukci vyjádření Davida Ratha; tady ovšem nešlo o interview, ale o oficiální zprávu z parlamentního jednání. V tomto případě by asi neměla být ponechána takto „syrová“, s mluveným projevem spjatá syntax; a zde by už bylo možno podezírat novináře z toho, že chce mluvčího, jehož výrok reprodukuje, tímto obrazem jeho řeči záměrně poškodit. D. Rath je možná kontroverzní politik, myslím ale, že je pohotový a dobrý řečník. V mluveném projevu je jeho vyjádření na dostatečné úrovni, v psaném si zřejmě žádá vyšší míru syntaktické standardizace; i v tomto ohledu však jistě lze s jeho image u veřejnosti manipulovat.

VÍTĚZSLAV JANDÁK:

Jak to bylo s antichartou...?

...Všichni tam šli, nikdo nevěděl, co se chystá. Já řek dobře, ale předtím jsem si skočil do Slávie na panáka. Pikantní je, že tam seděl Pavel Landovský a já mu ještě říkal: „Ty tam nejdeš?“ A on říkal: „Ty vole, to je proti mně.“ Těch panáků bylo víc, já tam nakonec v tom mém stavu nedošel, bylo to nějak daleko přes ulici. Takovej je život.

Tento rozhovor vedl s V. Jandákem v Magazínu Lidových novin jeho dlouholetý kamarád Jan Rejžek (oba si tykají). Záměrem obou účastníků jistě bylo zachování celkového neformálního stylu. Přesto se opět domnívám, že záměr Jana Rejžka mohl být i trochu škodolibý: trochu kamaráda Jandáka u publika „shodit“, resp. utvrdit některé čtenáře v tom, že image boдрého lidového mluvčího se k vrcholnému politikovi tak úplně nehodí.

KATEŘINA PRŮŠOVÁ:

Jak vás to napadlo, dělat modelku?

My jsme byly s holkama takový prdlý a přečetly jsme si v časopise upoutávku, že shání modelky. Tak jsme to zkusily.

Jak vypadala vaše příprava na miss?

... No, nějaký solárko proběhlo... ale já mám pleť úplně v pohodě...

Dávali vám na miss rady, jak komunikovat s médii?

Abysme byly svý a at' si na nic nehrajeme, at' nemáme připravený žádný věty.

Skamarádila jste se s ostatními miss?

Byla supr banda. Tenhle rok žádnej konflikt nebyl, psychicky jsme se podržely...bylo to O.K.

Opět trochu jiný případ. Není to rozhovor redaktorkou Lidových novin nezvládnutý – z hlediska syntaxe a výstavby textu byl jistě rozčleněn a upraven. Ale pokud jde o záměrnost, asi nebylo záměrem novinářky interviewovanou „osobnost“ u posluchačů nějak znemožnit, manipulovat s jejím obrazem směrem k negativnímu hodnocení. Ta se spolehlivě znemožní sama: příčina není ve slovní zásobě (*solárko, supr banda*), v mechanicky papouškovaných frázích (*mít něco v pohodě, psychicky jsme se podržely*) ani v obecně českém tvarosloví (*abysme byly svý, byly jsme prdlý...*; spisovný tvar zde nepřichází v úvahu); je v celkové banalitě a primitivnosti odpovědí.

DAN BÁRTA:

Tento rozhovor obsahuje sprostá slova. Dan Bárta totiž mluví tak, jak mu zobák narostl – tedy přirozeně. Má to jednu výhodu. Tomu, co říká, můžete fakt věřit.

No v podstatě to já se jako otevřu klidně pidně... Dobrej vztah mám s klukama, se kterejma hraju. To jsou takový vztahy, jako že když já jsem náladovej nebo když oni jsou náladový, tak to člověk odmávne a řekne si: Jasně, to bude zítra v pohodě. Tam není nic nasíracího. Dokážem si vynadat nebo se poslat do prdele nebo před sebou brečet, sdílet spolu pocity...

S některými představiteli českého showbyznysu, výraznými nonkonformisty, je už „nehledané“ vystupování naprosto nerozlučně spojeno; jejich **postoj** k sobě samému i k útvarům národního jazyka je jasný a žádný z novinářů by se zřejmě v jejich případě neodvážil dát rozhovoru jakkoli „učesanou“, natož spisovnou podobu. Novinářka v časopise CosmoGIRL! umístila do úvodu svého interview se zpěvákem Danem Bártou alibistické „varování“, které si zaslouží tři poznámky. Zaprvé: těch „sprostých slov“ ve skutečnosti v rozhovoru tolik není – nechávám stranou někdy přehnaně konzervativní přístup české veřejnosti k vulgarismům a prudérní pojetí „sprostých slov“. Zadruhé: rčení „mluví tak, jak mu zobák narostl“ už při prezentaci interview s mluvčími tohoto typu funguje jako zástupné klišé, jakási standardní omluva či výmluva; v tomto případě je však zajímavé, že nespisovná

forma projevu je jaksi automaticky ztotožňována s osobní autenticitou, s **pravdivostí** výroků zpovídání osobnosti a s její **důvěryhodností**. Zatřetí: svým „varováním“ v záhlaví interview se autorka do jisté míry distancovala od jazykového profilu interview, na druhé straně však ponechala i své otázky v nespisovné podobě, která vychází vstříc řeči Dana Bárty a přizpůsobuje se jí (*A s holkama tohle nezažíváš? Jaký to je při seznamování? Házíš první laso?* atd.)

DARA ROLLINS – TEREZA KOPÁČOVÁ:

DR: No... já teď řeším nos... vidíš tu bouli napravo?

TK: Neblbni... hm, ta je fakt hrozná...

...

DR: Mám novýho chlapa. Úžasného... dělá věci, který pro jiný chlápky nejsou samozřejmý..

TK: Hele, my se vlastně bavíme pořád jen o chlapech.

Toto je ukázka, že v tisku (v tomto případě v jednom z nejoblíbenějších ženských časopisů, tuším *Story*) mohou dnes být čtenářům/kám (!) předkládány absolutně neformální, důvěrné rozhovory – jako tento rozhovor zpěvačky, hvězdy šoubyznysu s redaktorkou, která je její nejlepší kamarádkou. Rozhovor opravdu působí jako zcela bezprostřední konverzace dvou mladých žen „u kafe“ – opět plný banalit a automatizovaných frází (*řešit něco* atd.). Redaktorka také konstatuje v úvodu, že chtěla se svou kamarádkou udělat „úplně normální rozhovor“, ale že to za této situace nešlo. Otázka je, jak to snášejí čtenářky. (Podobným příkladem tvarování rozhovorů „mužským“ důvěrným kamarádstvím byly některé rozhovory Lukáše Pollerta se sportovci – srov. Müllerová, 2004.)

NICOLE VAIDIŠOVÁ:

Vytkla byste něco Čechům, když máte možnost je srovnávat s Američany?

Češi jsou velice skromnej národ a určitě jsou miň průbojný. Typickýho Čecha rozhodně v Americe poznám. Češi se například oblikají strašně usedle, tmavý, šedivý barvy. Tu šílenou změnu člověk cítí, hned jak vystoupí na letišti v Praze. První, co uvidíte, je šed'. A pak taky všichni Češi mají zásadně v ruce igelitku, já nevím proč. I do Ameriky všichni přilítají s igelitkama.

DAVID PRACHAŘ:

Krakonoše hrál pan Peterka, byl celej zalepenej fousama...

Ale když se lidi zamilujou... mít mladší ženu je asi stejně dobrý jako mít stejně starou nebo i starší, když to těm lidem vyhovuje a jsou šťastný.

...Nelíbilo se mi, že jsem druhý den měl hroznou žízeň a byl dost vyřazenej. ... Je poctivý si přiznat, že kdo něco podobného na konzervatoři nedělal, tak prostě nebyl in... Najednou mě třeba napadlo, že Bůh není to, co je nad náma, ale to, co je vevnitř všeho, třeba v jablku.

A poslední ukázky: rozhovory s hercem Davidem Prachařem a tenistkou Nicole Vaidišovou v příloze Lidových novin jsou syntakticky artikulované a nejsou výrazně nespisovné; redaktorka v nich však ponechala některá lexikální expresiva (*strašně, šílenou*), ustálená spojení (*bejt vyřazenej, bejt in*), stopy slangového tvoření slov (*igelitka*) a v některých případech obecně české koncovky (*skromnej, typickýho, s igelitkama, fousama...*). Pokud by všechny tyto prvky byly nahrazeny spisovnými ekvivalenty (např. *Češi jsou velice skromný národ a určitě jsou méně průbojní...do Ameriky přilétají s igelitovými taškami; ...byl celý polepen vousy ...druhý den...jsem byl dost vyřazen*), získal by rozhovor podobu místy až knižní, řeč veselé mladé sportovkyně i temperamentního herce by působila nepřirozeně, neautenticky. Míra kolokvializace byla – podobně jako u J. Suchého, vzhledem k roli a pozitivnímu image osobností – zvolena vhodně a nic nemění na tom, že rozhovory (zejména ten s D. Prachařem) působí kultivovaně. Potvrzuje se zde (podobně jako v citovaných pracích P. Mareše), že slovní zásoba (a zčásti ani obecněčeské tvarosloví) asi čtenáře tolik nedráždí; více negativních reakcí vyvolává hláskosloví (zjednodušování souhláskových skupin, kvantita, protetické v-) a mluvená syntax.

Závěrem ani nemusím zdůrazňovat, že v případě této psané, leč „kolokvializované konverzace“ jde o velmi zajímavé a naléhavé téma lingvistického výzkumu. Naléhavé jednak proto, abychom mohli v tomto směru někdy poradit novinářům, pokud o naše rady stojí (ale snažila jsem se ukázat, že je to obtížné, protože ve hře jsou do značné míry faktory sociolingvistické a sociologické); a jednak proto, abychom mohli sledovat, zda toto „zviditelnění“ obecné češtiny prostřednictvím psaných textů něco mění na jejím statutu a na statutu české „diglosie“.

Literatura

- ČMEJRKOVÁ, S.: Spisovnost a nespisovnost v současné rozhlasové a televizní publicistice. In: *Spisovnost a nespisovnost dnes*. Brno: MU 1996, s. 191–194.
- ČMEJRKOVÁ, S.: Čeština mediální, mluvená a psaná. In: *Přednášky z 49. běhu Letní školy slovanských studií*. Praha: FF UK 2006, s. 47–63.

- ČMEJRKOVÁ, S.: Od partnerského rozhovoru k talk-show. In: *Přednášky z 50. běhu Letní školy slovanských studií*. Praha: FF UK 2007, s. 48–60.
- ČMEJRKOVÁ, S.: Postoje k jazyku. In: *Přednášky z 51. běhu Letní školy slovanských studií*. Praha: FF UK 2008, s. 16–36.
- HEDIN, T.: *Changing Identities. Language Variation on Czech Television*, Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm Slavic Studies 29, Stockholm 2005.
- HOFFMANNOVÁ, J.: Interview: mezi mluveným a psaným textem. *Naše řeč*, 75, 1992, s. 57–71.
- HOFFMANNOVÁ, J.: Mluvenost, nespisovnost a psaný text (v publicistice). In: *Spisovnost a nespisovnost dnes*. Brno: MU 1996, s. 195–200.
- HOFFMANNOVÁ, J.: Profilace žánru interview (v novinách a časopisech) z hlediska spisovnosti a nespisovnosti. In: *Spisovnost a nespisovnost. Zdroje, proměny a perspektivy*. Brno: MU 2004, s. 204–209.
- MAREŠ, P.: Spisovnost a nespisovnost, formálnost a neformálnost. In: *Přednášky z 46. běhu Letní školy slovanských studií*. Praha: FF UK 2003, s. 99–108.
- MAREŠ, P.: Hry na neformálnost. K neformálnímu vyjadřování v současných českých odborných textech. In: *Čeština: univerzália a specifika 5*. Praha: Nakladatelství LN, s. 332–339.
- MAREŠ, P.: Rozvrstvení češtiny a podoby současné veřejné komunikace. In: *Přednášky z 49. běhu Letní školy slovanských studií*. Praha: FF UK 2006, s. 9–21.
- MAREŠ, P.: Některé vývojové tendence současné češtiny. In: *Přednášky z 50. běhu Letní školy slovanských studií*. Praha: FF UK 2007, s. 37–47.
- MÜLLEROVÁ, O.: Nespisovnost v rozhlasovém vysílání. In: *Spisovnost a nespisovnost dnes*. Brno: MU 1996, s. 204–207.
- MÜLLEROVÁ O.: Ke spisovnosti a nespisovnosti v současné psané publicistice (novinová interview). In: *Spisovnost a nespisovnost. Zdroje, proměny a perspektivy*. Brno: MU 2004, s. 198–203.
- NEBESKÁ, I.: Normy a spisovnost. In: *Spisovnost a nespisovnost dnes*. Brno 1996, s. 72–74. *Spisovnost a nespisovnost dnes*. Ed. R. Šrámek, Brno: MU 1996.
- Spisovnost a nespisovnost. Zdroje, proměny a perspektivy*. Ed. E. Minářová – K. Ondrášková. Brno: MU 2004.

Příspěvek byl zpracován s podporou Grantové agentury ČR, udělenou projektu č. 405/06/1468 (*Mluvená čeština: hledání systému a funkčního rozpětí*).

Z jazykovědných pracovišť

LINEE

Sociolingvistický projekt 6. rámcového programu Evropské komise (jak funguje a jaké jsou zkušenosti s tzv. network of excellence)

Jiří Nekvapil, Vít Dovalil, Tamah Sherman, Marián Sloboda a Ivo Vasiljev

Cílem tohoto textu je informovat o fungování a obsahu projektu LINEE (Languages in a network of European excellence), který je jedním z výzkumných sociolingvistických projektů tzv. sítě excellence 6. rámcového programu Evropské komise. Do projektu LINEE je začleněna i Univerzita Karlova v Praze, konkrétně tým z Filozofické fakulty a ještě konkrétněji několik pracovníků z Ústavu lingvistiky a ugrofinistiky, Ústavu germánských studií a jeden externí spolupracovník. Je tedy vcelku logické, že výzkum v rámci LINEE zahrnuje i některé aspekty české jazykové situace. Proto se zmíníme nejen o fungování projektů tohoto typu a jeho jedné konkrétní realizace, ale také o sociolingvistickém výzkumu, který v Česku v rámci projektu LINEE uskutečňujeme.

1. Vznik a charakter projektu

Sociolingvistika je dnes už značně rozvinutou vědeckou oblastí, a proto se i projekt LINEE zabývá jen jedním z jejích tematických proudů – multilingvismem. Toto zaměření vyplynulo ze zájmů několika evropských výzkumníků soustředěných kolem významného belgického a evropského sociolingvisty Petera H. Neldeho, který je mj. hlavním editorem objemné dvojsvazkové příručky o kontaktní lingvistice (Goebel – Nelde – Starý – Wölck, 1996–1997). P. H. Nelde inicioval přeměnu neformální sítě svých kolegů a přátel v síť formální – LINEE. Téma projektu však není určeno jen touto okolností, ale také (a především) jedním z témat 6. rámcového programu Evropské komise, které zní „Linguistic Diversity in a European Knowledge-Based Society“. Po složitém mnohaměsíčním jednání byla žádost (v poslední verzi mající 91 stran) o grant Evropskou komisí přijata, a tak 1. listopadu 2006 mohl projekt LINEE začít. Stal se bohužel i jedním z posledních organizačních sociolingvistických počínů Petera H. Neldeho, který zemřel po těžké nemoci v srpnu 2007.

Projekt LINEE je tzv. sítí excelence (network of excellence), což by bylo možná vhodnější do češtiny přeložit jako „sít' špičkového výzkumu“. Jde o terminus technicus, který pojmenovává jeden z několika typů evropských projektů (srov. <http://cordis.europa.eu/fp6/stepbystep/instruments.htm>). Ačkoliv jde o projekt výzkumný, není výzkum zdaleka jedinou náplní projektů tohoto typu. Stejně důležitým aspektem, ne-li ještě důležitějším – jak napovídá pojmenování „*network of excellence*“ – je aspekt „sít'ový“, integrační. Vytvoření a podpora sítí výzkumníků napříč Evropou má za cíl integrovat evropský výzkum a překonávat jeho institucionální, komunikační a teoreticko-metodologickou fragmentaci.

Projekt LINEE má devět partnerů, kterými byly na jeho počátku instituce v Belgii, Česku, Chorvatsku, Itálii, Lotyšsku, Maďarsku, Rakousku, Švýcarsku a Velké Británii. Jednou z vlastností projektu typu sítě excelence je jeho otevřenost – partneři nemusejí zůstat titíž, v ideálním případě se do sítě integrují další. V této souvislosti zaznamenalo LINEE vážnou komplikaci, když belgická univerzita, na níž působil Research centre for multilingualism (RCM) s týmem P. H. Neldeho, prvního koordinátora LINEE, se rozhodla RCM zrušit, a tedy i vystoupit z projektu. Koordinátorství bylo proto přeneseno na tým ze švýcarské Bernské univerzity a do projektu přibyla instituce v německém Mnichově, kam přešlo několik bývalých pracovníků RCM. V létě 2008 opustil LINEE tým z Lotyšské univerzity v Rize, místo něhož se zapojil partner z Univerzity Adama Mickiewicze v Poznani. LINEE nebylo jediným projektem schváleným v rámci tématu „Linguistic diversity in a European knowledge-based society“; nejbliže má k němu projekt DYLAN (Language dynamics and management of diversity, <http://www.dylan-project.org>), se kterým LINEE spolupracuje.

Další důležitou vlastností sítě excelence je její otevřenost ve smyslu šíření výzkumných poznatků. To se děje mj. vystoupeními na konferencích, v médiích apod. a také publikacemi. První knižní publikací LINEE je 30. svazek série *Plurilingua* vydaný Jeroenem Darquennesem (2007) (viz též Nekvapil – Vasiljev, 2008). V oblasti šíření poznatků je vedle publikační, propagační a kooperační činnosti podstatnou složkou sítě excelence i funkce školící. Struktura projektu tohoto typu proto počítá i s doktorandy, kteří se v LINEE účastní jak vlastního výzkumu, tak také každoročních letních škol (training institutes). Dvakrát do roka se konají rovněž školící pracovní setkání (training and mobility workshops), která jsou určena nejen pro doktorandy, ale i pro ostatní účastníky projektu, výzkumníky a vedoucí pracovníky.

V projektu LINEE pracuje kolem 80 osob se společnými, ne však zcela totožnými zájmy a postoji a koneckonců i s různým kulturním pozadím, které určuje způsoby komunikace

a představy o fungování projektu. Spolupráce tak vyžaduje mnoho vyjednávání a kompromisů. LINEE zaznamenalo v této oblasti i jeden neúspěch, a to právě když se lotyšský partner rozhodl z projektu vystoupit, čemuž ostatní účastníci LINEE nedokázali předejít. Práce v projektu, jako je LINEE, se tedy neomezuje jen na provádění vlastního výzkumu a související vědeckou práci, ale vyžaduje od všech zúčastněných osobní nasazení v komunikaci a vyjednávání v záležitostech organizace a kooperace.

Konstruktivní komunikaci a ochotu ke kompromisům ovšem vyžaduje i výzkumná složka projektu, protože podmínkou jejího schválení Evropskou komisí je, aby se na každém podprojektu (z nichž se projekt skládá), podíleli nejméně tři partneři sítě. Není tedy možné realizovat výzkum bez komunikace a koordinace s ostatními. Z tohoto důvodu mohou zamýšlené výzkumné podprojekty, které nenajdou ohlas u dostatečného počtu partnerů, zůstat nerealizovány.

Další okolností, se kterou je třeba se vyrovnat při prosazování konkrétního výzkumného tématu, je fakt, že výzkumné aktivity mají v LINEE pevný organizační rámec, který je faktorem nejen stabilizujícím a stimuluujícím, ale v jistém ohledu i limitujícím. Rámec, který byl před zahájením LINEE vyprojektován jeho navrhovateli, se skládá ze čtyř tematických oblastí:

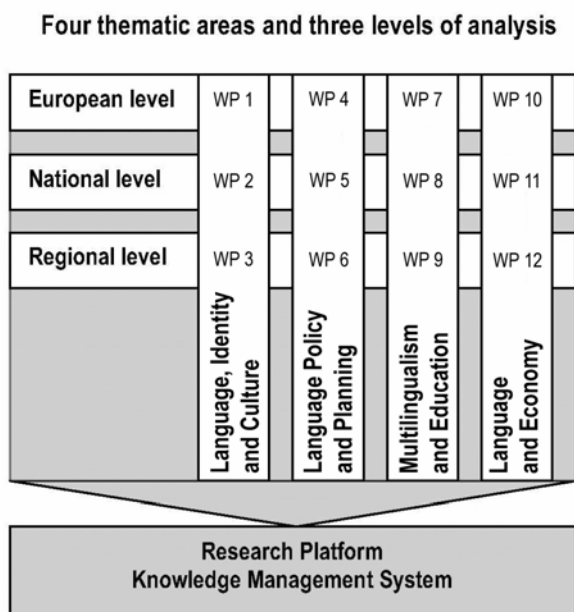
- A) Jazyk, identita a kultura
- B) Jazyková politika a plánování
- C) Mnohojazyčnost a vzdělávání
- D) Jazyk a ekonomika

Každá z tematických oblastí je dále členěna na tři úrovně výzkumu – celoevropskou, státní a regionální. Tato matrice „4 tematické oblasti krát 3 úrovně“ vytváří místo pro celkem 12 podprojektů, tzv. pracovních balíčků (work packages neboli WPs). Z finančních důvodů není možné podporovat více pracovních balíčků, a pokud tedy některé různé skupiny výzkumníků podají své návrhy pro stejné místo v pomyslné matici, je třeba vybrat z nich návrh jediný.

Kromě dvanácti pracovních balíčků zaměřených na výzkum jsou důležitou součástí projektu pracovní balíčky organizační (tzv. task forces) týkající se infrastruktury, komunikace, školení a genderových otázek. Genderová problematika řešená v rámci projektu se týká jak genderového složení týmů a podílu žen a mužů na rozhodování, tak také genderové citlivosti výzkumníků při sběru a analýze materiálu, tj. zapojení otázek genderu do výzkumu a zjišťování relevance a významu genderových rozdílů ve zkoumaných datech.

Mimořádné postavení mezi všemi pracovními balíčky má WP 0 (Research Platform). Jeho pracovníci se starají o teoreticko-metodologickou integraci výzkumu napříč všemi tématy i úrovněmi. Schéma pracovně organizační struktury LINEE zachycuje následující obrázek.

Obrázek: Pracovně organizační struktura LINEE

Five task forces support the common activities

Communication & Dissemination
Review & Assessment
Management
Gender Issues
Training & Mobility

Projekt LINEE je naplánován na čtyři roky. Vnitřně se člení na dvě 18měsíční období výzkumných aktivit; posledních 12 měsíců je vyhrazeno pro nevýzkumné funkce sítě, jako je školení, šíření výsledků, dobudování systému managementu poznatků (Knowledge management system), který by měl být zveřejněn na stránkách projektu <http://www.linee.info>. V současnosti se na nich nacházejí informace o projektu, jednotlivých pracovních balíčcích, novinkách v LINEE a kontakty na výzkumníky. Veřejnosti nepřístupná je sekce pro pracovní komunikaci účastníků LINEE.

V době, kdy byl psán tento text (jaro 2008), končilo první 18měsíční období výzkumných aktivit, a tím se uzavíraly i první pracovní balíčky. V následující části se budeme věnovat vedle zaměření a fungování výzkumu i některým předběžným výsledkům. Vybereme ty pracovní balíčky, na nichž se podílí český tým a které se většinou týkají české jazykové situace. Stručně se zmíníme i o tematických oblastech A–D (viz výše) jako celcích, protože představují významné oblasti soudobého sociolingvistického výzkumu.

2. Úvod do tematické oblasti „Jazyk a ekonomika“

Tematická oblast „Jazyk a ekonomika“ je oblastí, v níž má český tým největší zastoupení. Vztah jazyka a ekonomiky není v kontextu dnešní (socio)lingvistiky prominentním tématem, avšak zájem o toto téma nepochybně vzrůstá, a to v souvislosti s tím, že se tento vztah (nově) projevuje na fungování a podobě samotných dnešních jazyků a současných ekonomických procesů. Na druhé straně nelze tvrdit, že jde o výzkumnou problematiku zcela novou – připomeňme si, že už v 20. letech minulého století byla velmi živá tzv. *Wirtschaftslinguistik* v tehdejší Německu a ta měla ohlas i v jiných evropských výzkumných a akademických tradicích, např. v Pražské škole (srov. Vančura, 1934, 1936). Vztah jazyka a ekonomiky lze uchopit z různých aspektů, z pozice lingvistiky typicky jako fungování jazyka v hospodářských kontextech nebo z pozice ekonomie typicky jako analýzu jazyka coby určitého druhu zboží, které podléhá zákonitostem poptávky a nabídky (Grin, 2000; Vasiljev, v tisku). Ambiciózním přístupem je zjišťování podílu jazyka, komunikace a interakce na uskutečňování ekonomických procesů a ani tento přístup není v tematické oblasti „Jazyk a ekonomika“ ponechán stranou.

Ekonomika 20. let minulého století však není ekonomikou dnešní doby. Změna, kterou ekonomika prošla, bývá nejčastěji charakterizována jako přechod od industriální ekonomiky k ekonomice nové („New Economy“) nebo také k ekonomice založené na znalostech („Knowledge Economy“). Tato nová ekonomika, ať už se pro ni užívá ten či onen název, bývá charakterizována řadou rysů (viz např. Williams, 2006) a jako v případě snad každého velmi obecného pojmu nepanuje shoda o tom, co jí vlastně rozumět. Nejčastěji se zdůrazňuje to, že tato ekonomika operuje globálně, tj. že státy jako určující hospodářská prostředí ztrácejí na svém významu, a dále to, že tato ekonomika spoléhá především na informace a odbornost (know-how), což je spojeno se vznikem a šířením nových informačních technologií, ale i se zdůrazňováním typicky lidských „technologií“ předávání neformalizovaných, tj. implicitních znalostí. Další rysy, které se někdy uvádějí, jako „the economics is not of scarcity, but rather

of abundance“, mají spíše ideologický charakter a jsou součástí diskurzu, který prosazuje zájmy zastánců nové ekonomiky. Ekonomika založená na znalostech je podle Dahlmana a Anderssona (2000, s. 32) „taková ekonomika, která podněcuje organizace a lidi k efektivnějšímu získávání, vytváření, šíření a užívání (kodifikovaných nebo implicitních) znalostí za účelem většího ekonomického a společenského rozvoje“.

Uvedené rysy znalostní ekonomiky se zřetelně projevují v dimenzi sociální a jazykové. To, že nová ekonomika operuje do jisté míry nezávisle na hranicích jednotlivých států, má dopad nejen na nebývalý pohyb zboží, ale i na nebývalý pohyb lidí, kteří hovoří různými jazyky, a na anticipaci takového pohybu jak jednotlivci, tak různými sociálními organizacemi včetně vlád. Do centra pozornosti odborníků i politiků se tak dostává geografická mobilita různých skupin obyvatelstva a vytváření jednotného pracovního trhu. Čím dál tím víc je však pocíťován problém, že informační technologie a neoliberální diskurz podporující vytváření jednotného nadstátního ekonomického prostoru narážejí na „hranice“ dané různými jazykovými, komunikačními a sociokulturními kompetencemi aktérů nové ekonomiky a kromě toho, že stát není přece jen zcela „bezmocný“.

Naznačené procesy jsou v uvedené tematické oblasti projektu analyzovány jako procesy odehrávající se v konkrétních lokálních kontextech a jako procesy uskutečňované aktéry majícími konkrétní etnické identity, jazykové kompetence a sociální statusy. Nemá-li ekonomika a obecněji „společnost založená na znalostech“ zůstat jen svůdným sloganem dekorujícím diskurz evropských elit, je třeba se zabývat například tím, jak se tato ekonomika jazykově projevuje v každodenním fungování konkrétního nadnárodního podniku, jak motivuje či nemotivuje k osvojování určitého jazyka členy konkrétní etnické komunity či jak se soudí jednatelce mající omezenou jazykovou kompetenci o možnost, aby mohl na této ekonomice participovat.

2.1. „Jazyk a ekonomika“ – evropská úroveň (WP 10)

Pracovní balíček č. 10 „Pracovní trhy, znalostní ekonomika, jazyk a mobilita v Evropě“ (Labour markets, the Knowledge Economy, language and mobility in Europe) se zaměřuje na výzkum užívání jazyků na evropském (pracovním) trhu. Jazyky se v tomto prostředí nemluví či nepíše zcela volně, jejich užívání podléhá regulaci, která je výrazem jazykové politiky jednotlivých členských zemí EU. Podstatné je, že na vnitřním trhu EU jsou doloženy případy, kdy při uskutečňování ekonomických aktivit představuje znalost, resp. spíše neznalost určitých jazyků překážku pro volný pohyb. Užívání jazyka/jazyků regulované právními

normami umožňuje, anebo naopak znemožňuje dosahování ekonomicky motivovaných cílů. Především poptávkově orientované volné užívání jazyků na evropském trhu naráží na meze, jejichž legitimita se odvíjí z právní povahy těch nástrojů, které smějí být ke zmiňované regulaci používány. Právo ze zkoumání těchto procesů nelze vyjmout, proto mu bude v této pasáži věnováno nejvíc pozornosti.

Jazykové právo jakožto soubor právních norem upravujících užití jazyků však nelze ztotožňovat pouze s právními předpisy kodifikovanými v podobě ústav, zákonů nebo podzákonných právních norem členských zemí, anebo v případě EU nařízení, směrnic, stanovisek či dalších pramenů práva v tištěné podobě. Prameny práva společně s odbornou literaturou zaměřenou na výše uvedené téma vytvářejí jednu část diskurzu práva, pro nějž se vžilo označení *law in books*. Diskurz jazykového práva je však rozmanitější a bohatší o další složky. Opomíjet nelze pestrou realitu uplatňování práva v praxi, tedy situace, v nichž se právo *uskutečňuje*. Pro tuto druhou velkou složku právního diskurzu se užívá termín *law in action*. A právě na tuto oblast se náš výzkum v pracovním balíčku č. 10 zaměřil primárně.

Analytický rámec poskytuje teorie jazykového managementu (srov. Neustupný – Nekvapil, 2003). Data pocházejí z databáze evropského práva EUR-lex, sbírek rozhodnutí Evropského soudního dvora a dalších textů, které výše načrtnutý diskurz spoluvytvářejí.

Právní regulace užívání jazyků v regionech, ve státech nebo mezinárodních organizacích představuje jeden z případů tzv. organizovaného jazykového managementu. Jazykové problémy identifikované na mikrorovině ve zcela konkrétních interakcích zcela konkrétními mluvčími jsou k rozhodování a řešení předkládány institucím. V nich se těmito problémy zabývají experti, tedy osoby původně na interakcích nezúčastněné, které však předložené problémy pomáhají řešit. Ve hře se tak díky tomuto přenesení na organizace ocitají systematické postupy, teorie a mocenská nebo ideologická hlediska (jejichž je právo produktem). Strategie řešení nalezené na makrorovině institucí jsou následně uplatňovány v praxi. Interakce mezi zcela konkrétními účastníky (a to i odlišnými od původních aktérů) pak mohou zpětně na mikrorovině potvrdit, zda – nebo do jaké míry – byl problém, zde identifikovaný, vyřešen. Takové případy se vyznačují několika společnými charakteristikami.

- 1) K evropské rovině právního diskurzu se vztahují tím, že se jimi zabýval Evropský soudní dvůr v Lucemburku.
- 2) Ekonomickou motivaci jednání manifestují jejich aktéři tím, že operují na evropském (pracovním) trhu.
- 3) S oběma výše uvedenými body úzce souvisí to, že aktéři počítají s možností, resp.

nutností mobility, tj. s uplatňováním principu volného pohybu zaměstnanců či zboží, který je jedním ze základních pilířů evropské integrace.

4) Užití jazyka představuje v takových situacích bariéru.

Z tohoto výčtu je tedy přesně patrné, které okolnosti mohou ke vzniku jazykových problémů v EU vést (střet ekonomicky motivovaného jednání s užitím jazyků v tomto jednání a s mobilitou uživatelů), kdo se podílí na jejich řešení (organizace – soud) a z jakých pramenů se při hledání řešení vychází (evropské právo se svými regulačními účinky).

Z pracovního hlediska je zajímavý případ nizozemské státní občanky Anity Groener, která se v první polovině 80. let minulého století ucházela o pracovní místo na dublinské *College of Marketing and Design* v jednom z anglických výukových programů. Šlo přitom o pozici lektorky výtvarného umění. V roce 1982 byla A. Groener zaměstnána přechodně na částečný úvazek a v červenci 1984 se ucházela o místo s úvazkem plným. Její jazykový problém spočíval v tom, že podle irského zákona z roku 1930 (Vocational Education Act) a vyhlášek irského ministerstva školství z let 1974 a 1979 byla povinna předložit certifikát dokládající odpovídající znalost irštiny (Ceard-Teastas Gaeilge).¹ Protože tento dokument neměla, žádala na ministerstvu o výjimku. Té ovšem nedosáhla s odůvodněním, že se o místo údajně ucházela jiná plně kvalifikovaná osoba. Navzdory tomuto tvrzení pozice lektorky bezprostředně obsazena nebyla a A. Groener nastoupila do jazykového kurzu, jehož úspěšným zakončením by bývala certifikátu (a pracovního místa) mohla dosáhnout. Po čtyřtýdenní výuce irštiny se této speciální zkoušce podrobila, avšak bez úspěchu. Na vyhládnuté pracovní místo tedy na plný úvazek nastoupit nemohla. Tuto svou situaci pokládala za diskriminaci a porušování volného pohybu pracovních sil na evropském trhu, a tak se s podporou svého dosavadního zaměstnavatele obrátila po další neúspěšné intervenci u irského ministra školství s žalobou na soud.

High Court v Dublinu pokládal problém naznačeného nesouladu evropského a irského práva z hlediska výkladu práva Společenství za složitý a inicioval u Evropského soudního dvora řízení o předběžné otázce. V něm šlo o posouzení toho, zda irské pracovní právní normy v oblasti vzdělávání jsou či nejsou v souladu s článkem 48 Smlouvy o EHS a nařízením Rady ES 1612/68, které upravuje volný pohyb pracovních sil.

Evropský soudní dvůr rozhodl, že pracovní místo učitele zaměstnaného na plný úvazek ve veřejnoprávní vzdělávací instituci je místem, jehož zvláštní povaha ve smyslu nařízení Rady

¹ Z důvodu rozsahu nemohou být v následujících stručných rozbořech uváděny všechny právní odkazy detailně. Rovněž nejsou uvedena např. jednací čísla dokumentů u ESD apod. Je ovšem zachován právní stav z doby rozhodování ESD, pozdější novely předpisů nejsou zohledněny.

ES 1612/68 opravňuje vyžadovat jazykové znalosti, pokud je takový požadavek součástí politiky na podporu národního a úředního jazyka a pokud je uplatňován přiměřeně a bez diskriminace.

Tento případ je (nejen z hlediska jazykového managementu) zajímavý tím, že se v něm střetl princip volného pohybu pracovních sil na evropském trhu a kompetence členského státu ES upravovat svou (vnitrostátní) jazykovou politiku. V případě Irska jde navíc specificky o zájem tohoto státu na podpoře a zachování irštiny, kterou se vyjadřuje identita a kultura Irů. Toto vláda po desetiletí deklaruje jako jednu ze svých priorit. Jako nástroje k dosahování tohoto cíle užívá povinnou výuku irštiny na prvním stupni základních škol a irštinu jako volitelný předmět na stupni druhém. S tím jde ruku v ruce požadavek na znalosti tohoto jazyka i na straně učitelů, jejichž působení přikládá irská vláda mimořádný význam. Ačkoli zdaleka ne všichni Irové běžně irštinu ovládají, je symbolicky v čl. 8 irské ústavy upraven status tohoto jazyka právě jako národního a prvního úředního jazyka. Angličtině je přiznán status druhého úředního jazyka. Současně však může být z určitých úředních důvodů předepsáno užití jednoho z obou těchto úředních jazyků na celém území Irska nebo na jeho části.

Načrtnutý jazykový problém jistě vybízí k dalším ekonomicky založeným úvahám spojeným s užitím jazyka, např. úvahám o nákladech a výnosech jazykové politiky neboli její efektivitě ve vztahu k vytyčeným cílům. Nebo vyvstává otázka, zda se pod rouškou kompetence členského státu ES upravovat jazykovou politiku neodehrál na tomto místě spíše ekonomický protekcionismus, a to právě na úkor volného pohybu pracovních sil, který je v procesu evropské integrace současně jak proklamován, tak také nedodržován.

2.2. „Jazyk a ekonomika“ – státní úroveň (WP 11)

Tento pracovní balíček se zabývá imigranty z mimoevropských zemí, konkrétně vietnamskou komunitou v České republice a frankofonními africkými azylanty v Německu. Podílí se na něm jeden člen pražského týmu a dvě členky týmu z britské Southamptonské univerzity. Iniciátorem výzkumného zaměření byl pražský tým. Početná komunita vietnamských ekonomických migrantů se totiž ke studiu problematiky jazyk a ekonomika přímo nabízí.

Pracovní balíček se nazývá „Multilingvismus u menšinových populací: případ transkulturního kapitálu, nebo vyloučení ze společnosti?“ (Multilingualism amongst minority populations: a case of transcultural capital or social exclusion?). Tento název však odráží

spíše původní přístup southamptonského partnera. Výchozí myšlenkou bylo totiž to, zda setkání s novým jazykem znamená pro migranty obohacení, které jim postupně umožní lepší společenské zařazení, a zda tedy představuje „kulturní kapitál“ ve smyslu Pierra Bourdieua (Thompson, 1991, s. 18), nebo je spíše zátěží, která je odsuzuje na okraj společnosti.

Ačkoli se první pracovní formulace výzkumných otázek, jež umožnily vznik společného podprojektu s britským týmem, ukázaly být v průběhu výzkumu jako nepřesné (v případě Afričanů) nebo vzhledem k jiným daleko závažnějším jazykovým problémům komunity jako prozatím podružné (v případě Vietnamců), přesto byla spolupráce obou týmů velmi podnětná.

V první fázi výzkumu byly formulovány (z pozice pražského týmu) následující výzkumné otázky, které respektují jednak logickou hierarchii problémů, jednak místo výzkumného zaměření v širším rámci tématu Jazyk a ekonomika, a konečně i obecnou otázku položenou v názvu tohoto pracovního balíčku.

1. Do jaké míry jsou členové komunity bilingvní nebo multilingvní?
2. Které ekonomické nebo jiné faktory podporují nebo naopak brzdí úsilí o naučení se místnímu jazyku příslušníky první generace migrantů?
3. Které faktory napomáhají nebo brání udržení vietnamštiny v druhé generaci příslušníků vietnamské komunity?
4. Jaký vliv má multilingvní kompetence na život migrantů?

K *první otázce* lze uvést, že mnozí příslušníci první generace migrantů, která se v posledních letech stále rozrůstá přílivem rodinných příslušníků a jiných migrantů z Vietnamu, jsou monolingvní mluvčí vietnamštiny. Je třeba jasně rozlišovat mezi skutečností, že desetitisíce Vietnamců u nás studovaly nebo pracovaly postupně od padesátých do konce osmdesátých let minulého století, a skutečností, že vietnamská komunita dlouhodobě nebo trvale usazených ekonomických migrantů se začala utvářet teprve před sedmnácti lety. Její jádro tvořili bývalí studenti, učňové, praktikanti a tlumočníci z řad Vietnamců, kteří se v uplynulých desetiletích obstojně naučili česky. Tento praktický bilingvismus jim umožnil zapojit se do soukromého podnikání v České republice a vytvořit existenční základnu pro další rodinné příslušníky. Pro ně nebyly na české straně vytvořeny žádné organizované programy výuky češtiny. Mnozí z nich zůstali prakticky monolingvními mluvčími vietnamštiny s velmi omezenou komunikační kompetencí v češtině, v němčině (jak podrobněji vysvětlíme níže), nebo v obou těchto jazycích. Tito lidé jsou odkázáni jen na znalosti, které získávají z denního kontaktu v tržnicích a obchodech.

U *druhé otázky* je třeba zdůraznit, že velká odlišnost vietnamštiny od češtiny prakticky znemožňuje dospělým migrantům, příslušníkům první generace, byť částečně ovládnutí češtiny, pokud na ně nevyvalí velké a dlouhodobé úsilí, vyžadující mnoho času i financí. Při soukromém podnikání v maloobchodě Vietnamci sice přicházejí do každodenního styku s Čechy, avšak styk se zákazníky při maloobchodním stánkovém nebo samoobslužném prodeji zboží vyžaduje jen omezené komunikační dovednosti v češtině a v mnoha případech se lze obejít bez verbální komunikace. Intenzita práce v maloobchodním podnikání přitom neposkytuje dostatek času na jazykové vzdělávání.

Mnozí též, zejména ve větších městech, pracují ve velkých tržnicích spojujících velkoobchod s maloobchodem, kde převážnou část zákazníků tvoří Vietnamci přijíždějící z menších měst, aby zde doplnili zboží pro své obchody. V úvahu je třeba vzít i to, že značný podíl vietnamského podnikání se odehrává při hraničních přechodech do Německa a Rakouska, kde převážná část zákazníků hovoří německy. Vidíme tedy, jak zmíněná zaměstnání omezují komunikační potřeby a snižují motivaci k učení se jazyku a tím omezují i teoreticky očekávanou poptávku po jazykových službách a produktech.

Třetí otázka se týká stále vzrůstajícího počtu vietnamských žáků a studentů na českých základních a středních školách, kteří dobře hovoří česky, protože k nám buď přijeli v poměrně raném věku nebo se v ČR narodili, takže chodili do českých mateřských a základních škol. První z nich jsou v pravém slova smyslu bilingvní, druzí mají v mnoha případech deficit vietnamské slovní zásoby. Rodiče se snaží tento deficit kompenzovat sledováním vietnamské televize, konverzací u rodinné večeře, stykem s příbuznými, kteří nehovoří česky, i návštěvami u prarodičů ve Vietnamu. Udržování kontaktu s rodinami ve Vietnamu i v diaspoře je pro ně velmi důležité, a to jak z hlediska podnikání, tak z hlediska rodinné solidarity.

Konečně ke *čtvrté otázce* lze uvést alespoň to, že dosud se o znalosti cizího jazyka uvažovalo převážně jako o šanci, která lidem umožňuje sociální mobilitu, případně lepší výdělek, ale méně pozornosti se věnovalo tomu, jak určitá zaměstnání omezují komunikační možnosti člověka a tím snižují motivaci k osvojení cizího jazyka a poptávku po jazykových službách a produktech, což má velký význam pro plánování jazykové výuky pro dospělé. Na druhé straně navštěvování českých základních škol a gymnázií poskytuje mladým příslušníkům komunity příležitost k seznámení se s cizími jazyky, kterým se na našich školách vyučuje, čehož tato generace s podporou rodičů patřících k první generaci intenzivně a úspěšně využívá.

2.3. „Jazyk a ekonomika“ – regionální úroveň (WP 12)

Pracovní balíček č. 12 „Jazyková rozmanitost ve velkých nadnárodních podnicích a v jejich regionálních pobočkách“ (Linguistic diversity in large multinational companies and their regional allocation) je situován na lokální úroveň tematické oblasti „Jazyk a ekonomika“. Soustřeďuje se na fungování jazyka v hospodářských kontextech a na podíl jazyka, komunikace a interakce na uskutečňování ekonomických procesů. Navazuje na předchozí výzkumy v českých podnicích, které se převážně z hlediska teorie jazykového managementu zaměřovaly na otázky identity a jazykové politiky (např. Nekvapil, 1997; Nekula – Nekvapil – Šichová, 2005; Nekvapil – Nekula, 2006a, 2006b), a prohlubuje analýzu ekonomické dimenze na stejném teoretickém základu. V rámci tohoto pracovního balíčku byl výzkum prováděn v nových členských státech Evropské unie (Česká republika a Maďarsko) a zabýval se jazykovými a komunikačními aspekty pronikání zahraničního kapitálu (např. z Německa, Francie, Japonska, atd.) do těchto států, což se zřetelně projevuje na zakládání poboček nadnárodních podniků. Protože důvodem zahraničních investic mohou být znalosti cizích jazyků v daném regionu, vytváří se v místech, kde pobočky podniků představují významný zdroj pracovních míst, poptávka po určitých cizích jazycích a to je rovněž předmětem výzkumu.

Na základě uvedené situace vyvstává otázka, jaké typy jazykové diverzity existují v nadnárodních firmách a jakým způsobem tyto typy vznikly. Cílem výzkumu je tedy zmapovat jazyky, které se dosud používaly a používají v každodenním fungování poboček nadnárodních podniků, a zjistit, které skupiny zaměstnanců těmito jazyky mluvily a mluví. Charakteristická je např. situace, kdy německý podnik založil v devadesátých letech minulého století pobočku v České republice nebo v Maďarsku, a tehdy běžně používal němčinu, ale postupně přešel na angličtinu.

V nových členských státech EU pracují v nadnárodních podnicích obvykle dvě skupiny zaměstnanců. Místní zaměstnanci bývají činní na všech úrovních podniku, zatímco zahraniční delegáti („expatriates“) zastávají zpravidla jen nejvyšší manažerské funkce. Každá skupina má své jazykové biografie obsahující individuální i kolektivní minulost a procesy osvojování různých jazyků. Je např. známo, že čeští a maďarští zaměstnanci mají jinou kompetenci v němčině a angličtině než např. němečtí zaměstnanci nebo že kompetence německých zaměstnanců v češtině a maďarštině je minimální. Důležitá je proto otázka, od koho (a v jakých situacích) se očekává, že bude mluvit svým jazykem, a od koho se očekává, že bude mluvit jazykem cizím. V rámci podniku mohou existovat různé zájmy, příp. jazykové

problémy, které se musejí řešit. Proto bývá v podnicích deklarována určitá jazyková politika a ta bývá určitým způsobem implementována v praxi.

Různé jazyky mohou mít v podniku různé funkce. Např. němčina může být vnímána jako jazyk reprezentující německou identitu, což může vadit nerodilým mluvčím němčiny, a tak se podnik rozhodne zavést angličtinu jako „jazyk pro (pouhou) komunikaci“ (v postavení *lingua franca*, tj. pro obě skupiny zaměstnanců).

V pracovním balíčku se věnuje pozornost i konkrétnějším otázkám, jako například: Jakým způsobem se v podnicích měří jazykové znalosti nebo jakým způsobem se podporuje či nepodporuje použití určitých jazyků? Jsou jazykové kurzy přístupné všem zaměstnancům a jakým způsobem se financují? Hradí je podnik, nebo zaměstnanec sám? Za pozornost stojí i to, že pro podniky je stále složitější získat kvalifikované pracovníky pro výrobu, a proto musejí zaměstnance dovážet z jiných zemí (např. z Polska) a následně se starat o jazykové potřeby těchto nových zaměstnanců.

Analýza jazykových situací i analýza řešení jazykových problémů se opírají o různé typy dat. Většina z nich je shromažďována během návštěv poboček nadnárodních podniků v ČR a v Maďarsku (dosud 9 podniků). Hlavní (a nejpřístupnější) část dat tvoří polostrukturované rozhovory se zaměstnanci podniků, kterých už bylo uskutečněno více než 40. Vzhledem k tomu, že výzkumný tým je multilingvní, rozhovory byly realizovány v češtině, maďarštině, němčině, angličtině, ruštině a japonštině. Dalším typem dat, který se sice získává hůř, ale skutečné praktiky v podnicích ukazuje nejlépe, je pozorování a nahrávání přirozeně se odehrávajících interakcí, zvláště porad a telefonních konferencí. V ideálním případě jsou tato data ještě doplněna o následné rozhovory. Shromažďována jsou také statistická data o přímých zahraničních investicích (např. o tom, které země investují do České republiky a Maďarska) a o cizích jazycích, které jsou v ČR a v Maďarsku vyučovány. Dále jsou využívány psané materiály reflektující firemní politiku, jako jsou propagační brožury, e-maily atd. Cenným materiálem jsou i záznamy či přímo fotografie tzv. „jazykové krajiny“ (nápisi v různých jazycích, které jsou umístěny ve veřejném prostoru podniků).

3. Tematická oblast „Jazyk, identita a kultura“ a její regionální úroveň (WP3)

Vedle tematické oblasti „Jazyk a ekonomika“, v níž je český tým zastoupen nejvíce, podílí se jeden z jeho výzkumníků také na práci v tematické oblasti „Jazyk, identita a kultura“, a to v pracovním balíčku č. 3, tj. na regionální úrovni analýzy.

Jazyk a identita patří na rozdíl od tématu „Jazyk a ekonomika“ ke klasickým tématům (nejen) sociolingvistiky. Je zároveň i jedním z nejpobulárnějších, a tak o něm byla napsána řada publikací, z nichž by bylo těžké vyjmenovat byt' jen ty nejbvýznamnější. Vedoucí pracovnice tematické oblasti „Jazyk, identita a kultura“, které všechny patří do chorvatského kulturně antropologicky zaměřeného týmu, se při přípravě teoretické koncepce rozhodly navázat nikoliv na typicky sociolingvistickou tradici, ale na práci Stuarta Halla (zvl. 1996), na koncepty sociologické teorie Pierra Bourdieua (např. 1991, 1998), psychoanalyticky založené dílo Slavojě Žižka (např. 1989, 1999) a také na politickou teorii Ernesta Laclaua (např. Laclau – Mouffe, 1985; Laclau, 2005). Pro výzkum v rámci této tematické oblasti bylo tedy vybráno pojetí identity jako dynamického a afektivního jevu, jako záležitosti imaginace a dispozice k (re)produkci sociální reality a vztahů. Nebylo zvoleno například pojetí identity jako situačně dosahované a konstruované v konkrétních společenských jazykových interakcích (srov. k tomuto přístupu např. Antaki – Widdicombe, 1998; Hester – Housley, 2002).

Není možná náhodou, že partneři, kteří se podílejí na práci v této tematické oblasti, patří k východoevropským státům (Chorvatsko, Lotyšsko, Česká republika), a že výzkumnice z britského týmu se zabývala situací na Kypru, nikoliv v Británii. Totiž zvl. v 90. letech se zájem sociolingvistů o vztah mezi jazykem a identitou, zejména etnickou a národní, oživil v souvislosti se zásadními společenskými změnami ve východní části Evropy, k nimž patří vedle konfliktů i ekonomická restrukturaace a evropská integrace. V situaci, kdy se hledá řešení etnického konfliktu v kontextu evropské integrace, se nachází i zmíněný Kypr.

Pracovní balíček č. 1 „Nositelé a symboly evropské kultury a identity“ (Carriers and symbols of European culture and identity) se zabývá rolí pojmu „kultura“ v konstrukci obrazů Evropy v médiích, dokumentech a projevech evropských politických činitelů. Dodatečně k tomu byla provedena případová studie postojů běžných obyvatel chorvatské Istrie k těmto konstrukcím evropské identity. Na práci WP 1 se podílejí chorvatský a lotyšský tým.

Pracovní balíček č. 2 „Jazyk a koncepty národní identity“ (Language and concepts of national identity) měl za cíl zkoumat jazykové ideologie ve veřejných debatách (srov. Blommaert, 1999) a jejich roli v podporování nebo naopak „podrývání“ národní identity a konceptu národního státu. Zkoumána je situace v Chorvatsku, Lotyšsku a v řecké části Kypru; výzkum provádějí členové chorvatského, lotyšského a britského týmu.

Český tým se podílí v pracovním balíčku č. 3, který má název „Místní a regionální variety jako znaky identity“ (Local and regional varieties as markers of identity). Jak napovídá název WP 3 i koneckonců jeho umístění v organizační matici LINEE (viz obrázek 1), výzkum se zaměřil na regionální úroveň. Vybrány byly tři evropské regiony: část Istrie ležící

v Chorvatsku, Severní Kuronsko v Lotyšsku a část Těšínského Slezska ležící v České republice. Místní a regionální jazykové variety, které se staly objekty výzkumu, tedy zahrnují různé románské variety a chorvatské dialekty v Istrii, téměř vymizelou ugrofinskou livonštinu a livonizovaný dialekt lotyštiny v Severním Kuronsku a místní nářečí Těšínského Slezska. České Těšínské Slezsko bylo z českých regionů vybráno jako sociolingvisticky zajímavé z řady důvodů: vliv geopolitických faktorů (např. evropská integrace a změny režimu na česko[slovensko]-polské hranici), vliv ekonomiky (těžký průmysl a hospodářská restrukturalizace v 90. letech), sociálně historické faktory (česko-polský etnický konflikt) a konečně i jazykové okolnosti (kontakt blízké příbuzné češtiny, slovenštiny a polštiny; těšínské nářečí). Těšínské nářečí se v regionu používá v relativně velkém rozsahu a patří k nářečím nejméně podobným spisovné češtině na území České republiky. Patří také ke kulturnímu dědictví regionu, ale není na rozdíl od „importované“ (spisovné) češtiny, polštiny a slovenštiny v tomto regionu chráněno státními institucemi ani Evropskou chartou regionálních či menšinových jazyků, jejímž cílem je kulturní dědictví Evropy zachovávat (srov. RVNM, 2006). To může být způsobeno faktem, že jazyková identita těšínského nářečí je ve smyslu jeho klasifikace jako nářečí polštiny či češtiny sporná. Sami obyvatelé slezskotěšínského regionu jej často prostě nazývají „po naszymu“ (resp. „po našimu“) a vnímají ho spíše jako „smíšeninu“ jazyků než samostatný jazyk či nářečí.

Cílem WP 3 bylo zjistit, jaké jazykové identity rozlišují sami obyvatelé zkoumaných regionů (nikoliv primárně jazykovědci), jaké jsou postoje obyvatel k těmto identitám a k jazykovým varietám a nositeli jakých jazykových ideologií tyto obyvatelé jsou. Dalším krokem výzkumu bylo zjistit souvislost mezi jazykem, identitou osob a kulturními změnami, způsobenými přechodem od komunistického socialismu k demokracii a tržnímu hospodářství a v neposlední řadě evropskou integrací a globální postmodernizací. Jednou z výzkumných otázek v tomto kontextu je perspektiva vývoje regionálních variet, otázka jejich zachování či vymizení. Česká část Těšínského Slezska se z hlediska těchto otázek jeví jako velmi vhodná výzkumná lokalita.

Výzkum Těšínského Slezska probíhající v rámci WP 3 je převážně kvalitativní – směřuje k hlubšímu poznání „kvality“ (vlastností) jazykově-kulturních jevů spíše než k jejich kvantifikaci. Důvodem je orientace dosavadních výzkumů spíše na kvantitativní data (srov. např. Hernová – Sokolová, 2000; Bogoczová, 1993; ad.). Významný kvalitativní výzkum byl dosud proveden pouze v geograficky omezeném rozsahu, v nížinaté části regionu (Grygar, 2003, 2005), a proto se výzkum WP 3 komplementárně zaměřil na hornatou oblast Beskyd. V rámci WP 3 byla ovšem použita i kvantitativní metoda, a to v sociální psychologii jazyka

známý *matched-guise test* na nepřímé zjišťování jazykových postojů (srov. Lambert, 1967; Garrett – Coupland – Williams, 2003), který byl tak v české sociolingvistice použit možná poprvé.²

Při práci WP 3 došlo ke komplikaci týkající se obecnějšího problému výzkumného designu a organizace práce, proto se u ní krátce zastavíme. Empirický výzkum v mezinárodní síti typu LINEE může v zásadě probíhat dvěma způsoby: 1) jako společný výzkum mezinárodního týmu v jedné lokalitě (nebo v několika lokalitách, ovšem stále společně), kdy každá „národní“ strana využívá předností té druhé při společné výzkumné aktivitě, anebo 2) jako paralelní srovnávací výzkum, kdy jednotlivé „národní“ týmy pracují individuálně každý ve své lokalitě a společné jsou jen některé fáze výzkumu. Právě tento druhý způsob zvolilo WP 3, když se rozhodlo provést paralelní empirický výzkum ve třech regionech Evropy. Chorvatskému partnerovi však bylo přiděleno 15 tzv. člověkoměsíců (jeden člověkoměsíc, person-month, je množství práce, které standardně vykoná jeden člověk za jeden měsíc). Oproti tomu bylo lotyšskému partneru přiděleno jen 9 člověkoměsíců a českému pouze 3,5. Zpracování literatury a produkce dat a analýz proto nemohla u lotyšského a českého partnera dosáhnout výkonu partnera chorvatského, což znamenalo komplikace s komparabilitou. Mnoho týmů LINEE a možná i jiných mezinárodních týmů tíhne ke komparativnímu výzkumu tohoto typu, který však vyžaduje rovnoměrné rozdělení práce, a předpokládá tedy i vyrovnané pracovní zdroje. Preference pro tento typ výzkumu existuje možná proto, že společná (spojená) výzkumná aktivita v jedné lokalitě vyžaduje více kooperace a koordinace partnerů ve všech fázích výzkumu. Je tedy opravdovou výzvou pro mezinárodní sociolingvistický výzkum.

² Metoda „*matched-guise test*“ spočívá v tom, že respondentům je přehrávána série krátkých zvukových záznamů téhož textu přečteného různými mluvčími v různých jazykových varietách. Úkolem respondentů je přiřadit každému hlasu určité vlastnosti (týkající se např. lidského charakteru a společenského postavení mluvčího). Přitom však jsou mezi mluvčími přehráváni i tací, kteří přečetli text dvakrát (popř. vícekrát) – v různých jazykových varietách. Musí v nich umět mluvit plynule a přirozeně stejnou měrou (toto posuzuje před samotným testem skupina tzv. rozhodčích, např. lingvistů, kteří jsou znalci daných variet). Záznamy těchto „opakujících se“ mluvčích jsou umístěny v přehrávané sérii záznamů tak, aby byly od sebe co nejvíce vzdáleny a respondenti tím neměli možnost zjistit, že někteří mluvčí hovoří dvakrát (popř. i vícekrát). Tím se zajistí, že pokud respondenti přiřadí hlasu takového mluvčího pozitivnější vlastnosti, když mluví varietou X, než když mluví varietou Y, lze rozdíly mezi oběma přiřazeními vztáhnout pouze na rozdíly v postojích k daným varietám; ostatní proměnné – respondenti, obsah textu, testovací podmínky, individuální rysy mluvčího – jsou totiž u každého „opakujícího se“ mluvčího tytéž. Tato metoda může poskytnout a často poskytuje jiné výsledky než metoda *přímého* dotazování na vztah k jazykovým varietám (a tedy sociálním skupinám, které jimi mluví). Díky *nepřímé* metodě *matched-guise testu* jsou totiž respondenti ušetřeni racionalizace a autocenzury svých odpovědí. Metoda je proto zvláště vhodná v oblastech vyznačujících se tenzemi ve vztazích mezi etnicko-jazykovými skupinami.

4. Tematická oblast „Mnohojazyčnost a vzdělávání“ a její evropská úroveň (WP7)

Tematická oblast „Mnohojazyčnost a vzdělávání“ vychází z ústředního pojmu *multikompetence*, který nabízí dynamický pohled na mnohojazyčnost. Tento pojem zahrnuje nejen znalost jazykových systémů, ale i další jevy jako např. schopnost používat jazyky v roli *lingua franca*, střídání kódů a realizovat i jiné typy vícejazyčného chování. V přístupu, který vychází z pojmu *multikompetence*, je důraz kladen na identitu a jazykové a interkulturní povědomí jedince, na komunikační přiměřenost a účinnost v konkrétních situacích. Tematická oblast se zabývá zejména otázkou, jak mladí lidé v multilingvní Evropě využívají příležitosti stát se „multikompetentními“, jak rozvíjejí své schopnosti flexibilního a adekvátního chování v specifických kontextech a co pro to činí (nebo by mohla činit) různá vzdělávací zařízení v Evropě.

WP 8 (státní úroveň) se nazývá „Tradiční pedagogická kultura ve vyučování cizích jazyků a potřeba multikompetence“. Cílem je zjišťovat stav výuky cizích jazyků v Evropě a hledat způsob, jak do výuky integrovat zmíněnou koncepci multikompetence. Z historického hlediska je důležité, jaké pedagogické kultury výuky cizích jazyků v současných evropských školách převládají a jak vypadají socio-historické kořeny těchto kultur. Ze současného hlediska se výzkum soustřeďuje na to, jakým způsobem by mohla „multikompetence“ inovovat jazykovou výuku v Evropě a jak by se mohla „multikompetence“ měřit. Na tomto pracovním balíčku spolupracují maďarské, italské a britské týmy.

WP 9 se nazývá „Regionální případové studie multilingvního vzdělávání v (inter)regionálních prostředích“. Cílem tohoto pracovního balíčku je analýza a porovnání školských systémů v jižním Tyrolsku (Itálie) a identifikace „příkladů dobré praxe“, které ilustrují, jak studenti zvládli dvojjazyčnou nebo trojjazyčnou komunikaci v každodenním životě. Kromě toho zkoumá pracovní balíček stav a charakter multilingvního vzdělávání Maďarů, kteří žijí mimo Maďarsko a jsou jednou z nejpočetnějších etnických a jazykových menšin v EU. Cílem je rovněž stanovit „rámec pro multikompetenci“ na základě dat z obou lokalit. Na tomto pracovním balíčku se podílí maďarský a italský tým.

Pracovní balíček č. 7, jehož se účastnila jedna pracovnice pražského týmu, se nazývá „Angličtina a mnohojazyčnost, nebo angličtina jako jediný cizí jazyk v mnohojazyčné Evropě?“. Současnými partnery jsou český a maďarský tým, ale v budoucnosti se projekt rozšíří do další partnerské země (Velká Británie).

Výuka angličtiny jako cizího jazyka (často jako prvního z cizích jazyků) v Evropě narůstá, obzvláště v nových členských státech EU. Tato skutečnost představuje potenciální konflikt. Na

jedné straně angličtina symbolizuje pokrok, „kulturní kapitál“ – to v případě, že obohacuje jazykový repertoár jedince, ale na druhé straně vyvstává hrozba, že čas a energie věnované výuce angličtiny budou překážkou další vícejazyčnosti. Pracovní balíček č. 7 přistupuje k této problematice z hlediska výuky cizích jazyků v různých vzdělávacích institucích a obsahuje tři různá dílčí výzkumná témata.

První z nich se zabývá otázkou, jaké příležitosti pro vytváření mnohojazyčnosti existují ve veřejné vzdělávací sféře a do jaké míry dominuje angličtina ve výuce cizích jazyků na úkor dalších jazyků. Cílem je zjistit, zda se v diskurzu nějakým způsobem ukazuje, že kompetence v angličtině vede ke sníženému zájmu o kompetenci v jiných cizích jazycích. S tím je spojena otázka, do jaké míry školy a učitelé využívají a rozvíjejí mnohojazyčnou kompetenci svých žáků.

Druhé dílčí téma se zaměřuje na postoje k používání angličtiny ve funkci *lingua franca* (neboli ELF) v Evropě a na vztah mezi rodilými a nerodilými mluvčími a jejich varietami angličtiny. Zabývá se postoji nerodilých mluvčích angličtiny k angličtině mluvčích rodilých a nerodilých a tím, jakou angličtinu (např. angličtinu rodilých mluvčích a jaké její variety) považují za vhodnou pro evropské nerodilé mluvčí. Tato otázka vyvolává další – např. kde a jak se tyto postoje vytvářejí, zda existuje souvislost mezi zkušenostmi s angličtinou ve funkci *lingua franca* a postoji k ní, zda se postoje mění na základě osobní zkušenosti s angličtinou nerodilých mluvčích atd.

První dvě dílčí témata zkoumají tyto otázky na základě dvou typů dat. Jednak jde o data z polostrukturovaných skupinových rozhovorů se studenty programu Erasmus (28 studentů), jednak z polostrukturovaných rozhovorů se studenty (dosud jich bylo provedeno 18), učiteli a administrativními pracovníky na dvou středních školách v Segedíně. Studenti z programu Erasmus pocházeli z různých zemí Evropy, např. z Německa, Švédska, Finska nebo Francie, a v době rozhovorů navštěvovali v Praze nebo v Segedíně vysokoškolské přednášky vyučované v angličtině. Rozhovory byly též provedeny s místními (českými, maďarskými) studenty, kteří absolvovali studijní pobyt v zahraničí a už se vrátili zpět. Jazykem rozhovorů byla tedy angličtina jako *lingua franca*. Tematicky se rozhovory týkaly např. použití angličtiny a jiných jazyků v komunitě studentů, užití místního jazyka nebo hodnocení jazykových „vzorů“ při poslechu nahrávek.

Třetí podtéma pracovního balíčku č. 7 zkoumá roli rodilých mluvčích angličtiny v situaci, kdy se už angličtina stává dominantním cizím jazykem. Důraz je tu kladen na psaný materiál, převážně z internetových diskusních fór, kterých se účastní rodilí i nerodilí mluvčí angličtiny. Otázkou je, jaké diskurzy o angličtině v Evropě existují, obzvlášť v nových členských státech

Evropské unie, a jak prezentují vztah rodilých mluvčích angličtiny k místním jazykům, např. k češtině a maďarštině. Klíčové je, zda se očekává, že rodilí mluvčí angličtiny se budou učit cizí jazyky, a pokud ano, do jaké míry a v jakých komunikačních situacích. Problematika užívání angličtiny bývá popisována jednak v diskurzu „kulturního kapitálu“, jednak v diskurzu „jazykového imperialismu“. V popředí prvního z nich stojí myšlenka, že osvojování si angličtiny je jedinci jen ku prospěchu, zejména na pracovním trhu. V druhém diskurzu jde o to, že masové osvojování si angličtiny odráží a propaguje nerovné mocenské vztahy v Evropě i ve světě.

První výsledky výzkumu ukazují, že nerodilí mluvčí angličtiny stále vnímají potřebu získávat kompetenci ve více cizích jazycích. Podle nich angličtina coby *lingua franca* kompetenci v jiných jazycích nenahrazuje. Zároveň je však jasné, že „dočasné“ komunity nerodilých mluvčích se mohou vytvářet např. v rámci programu Erasmus pro vysokoškolské studenty. V těchto komunitách je angličtina coby *lingua franca* vnímána velmi kladně a navíc hodnocena jako značně odlišná od angličtiny rodilých mluvčích, která nebývá považována za vzor. Přitom převažuje názor, že je reálnou hrozbou, že se rodilí mluvčí ocitnou v nevýhodě, pokud nezískají kompetenci v jiných jazycích a ještě v angličtině ve funkci *lingua franca*.

5. Závěr

Projekt LINEE, o kterém jsme v tomto článku referovali, není ještě ani ve své polovině. Proto jsme tu mohli představit spíš výzkumnou problematiku a provizorní tvrzení než závěrečné výsledky. Doufáme však, že náš článek minimálně naznačuje, kudy se ubírá a kam směřuje jeden z významných proudů evropské sociolingvistiky, o čem přemýšlejí a co řeší přední odborníci v různých evropských zemích, a koneckonců že článek vypovídá i o tom, co Evropská komise považuje za aktuální sociolingvistická témata, hodná podpory. Záměrně jsme v našem článku kladli důraz na prezentaci organizační stránky projektu a zkušeností výzkumníků s jeho fungováním, neboť takové informace se tradují převážně jen ústně, ačkoli pro úspěšnost projektů mají zásadní význam.

Internetové odkazy

6. rámcový program EU: <http://cordis.europa.eu/fp6/>

Databáze evropského práva: <http://eur-lex.europa.eu>

Projekt DYLAN: <http://www.dylan-project.org>

Projekt LINEE: <http://www.linee.info>

Literatura

- ANTAKI, C. – WIDDICOMBE, S. (eds.) (1998): *Identities in Talk*. London: Sage.
- BLOMMAERT, J. (1999): *Language Ideological Debates*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- BOGOCZOVÁ, I. (1993): *Jazyková komunikace mládeže na dvojjazyčném území Českého Těšínska: Zpráva o dotazníkovém průzkumu*. Ostrava: Sfinga.
- BOURDIEU, P. (1991): *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Harvard University Press.
- BOURDIEU, P. (1998): *Teorie jednání*. Praha: Karolinum. (Orig.: Bourdieu, P.: *Raisons pratiques: Sur la théorie de l'action*. Paris: Seuil, 1994.)
- DAHLMAN, C. – ANDERSSON, T. (eds.) (2000): *Korea and the Knowledge-Based Economy: Making the Transition*. Washington D.C.: The World Bank, OECD.
- GARRETT, P. – COUPLAND, N. – WILLIAMS, A. (2003): *Investigating Language Attitudes: Social Meanings of Dialect, Ethnicity and Performance*. Cardiff: University of Wales Press.
- GOEBL, H. – NELDE, P. H. – STARÝ, Z. – WÖLCK, W. (1996–1997): *Kontaktlinguistik / Contact Linguistics / Linguistique de contact*. Volume 1–2. Berlin – New York: Walter de Gruyter.
- GRIN, F. (2000): Supply and demand as analytical tools in language policy. In: Breton, A. (ed.), *Exploring the Economics of Language*. The Department of Canadian Heritage – Le ministère du Patrimoine canadien. Dostupné na WWW: http://www.canadianheritage.gc.ca/progs/lo-ol/perspectives/english/explorer/page_02.html.
- GRYGAR, J. (2003): Jazyk jako nástroj sociální diferenciaci: poznámky k jazykové situaci ve Stonavě na Těšínsku. *Lidé města*, roč. 9, s. 47–80.
- GRYGAR, J. (2005): Těšínská vánočka: splétání sociálních a regionálních identifikací. *Slezský sborník*, roč. 103, č. 1, s. 29–55.
- HALL, S. (1996): Introduction: Who needs 'identity'? In: Hall, S. – Du Gay, P. (eds.), *Questions of Cultural Identity*. London: Sage.
- HERNOVÁ, Š. – SOKOLOVÁ, G. (2000): *Národně jazykové vědomí obyvatel národnostně smíšených oblastí České republiky*. Šenov u Ostravy: Slezský ústav Slezského zemského muzea v Opavě.
- HESTER, S. – HOUSLEY, W. (eds.) (2002): *Language, Interaction and National Identity: Studies in the Social Organisation of National Identity in Talk-in-Interaction*. Aldershot: Ashgate.
- LACLAU, E. – MOUFFE, C. (1985): *Hegemony & Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. London: Verso.
- LACLAU, E. (2005): *On Populist Reason*. London: Verso.
- LAMBERT, W. E. (1967): A social psychology of bilingualism. *Journal of Social Issues*, roč. 23, č. 2, s. 91–109.
- NEKULA, M. – NEKVAPIL, J. – ŠICHOVÁ, K. (2005): *Sprachen in multinationalen Unternehmen auf dem Gebiet der Tschechischen Republik*. München: Forschungsverbund Ost- und Südosteuropa (forost).
- NEKVAPIL, J. (1997): O komunikačním překonávání česko-německé etnické polarizace. *Přednášky z XL. běhu Letní školy slovanských studií*. Praha: Univerzita Karlova, 43–57.
- NEKVAPIL, J. – NEKULA, M. (2006a): On language management in multinational companies in the Czech Republic. *Current Issues in Language Planning*, roč. 7, s. 307–327. (Přetištěno v Liddicoat, A. J. – R. B. Baldauf (eds.), *Language Planning in Local Contexts*. Clevedon – Buffalo – Toronto: Multilingual Matters, 2008, s. 268–287).
- NEKVAPIL, J. – NEKULA, M. (2006b): K jazykové situaci v nadnárodních podnicích působících v České republice. *Slovo a slovesnost* 67, 83–95.

- NEKVAPIL, J. – VASILJEV, I. (2008): [Recenze] Jeroen Darquennes (ed.): *Contact Linguistics and Language Minorities – Kontaktlinguistik und Sprachminderheiten – Linguistique de Contact et Minorités Linguistiques*. *Plurilingua XXX*. St. Augustin: Asgard 2007. *Slovo a slovesnost* 69, s. 293–299.
- NEUSTUPNÝ, J. V. – NEKVAPIL, J. (2003): Language management in the Czech Republic. *Current Issues in Language Planning*, roč. 4, č. 3 & 4, s. 181–366. (Přetištěno v Baldauf, R. B. – Kaplan, R. B. (eds.) (2006), *Language Planning and Policy in Europe*, Vol. 2: *The Czech Republic, The European Union and Northern Ireland*. Clevedon aj.: Multilingual Matters, s. 16–201.)
- RVNM (Rada vlády pro národnostní menšiny) (2006): *Charta: Co bychom měli vědět? Informační text orgánům veřejné správy k Evropské chartě regionálních či menšinových jazyků s ohledem na její uplatnění v praxi*. Praha: Sekretariát Rady vlády pro národnostní menšiny, Úřad vlády České republiky.
- THOMPSON, J. B. (1991): Editor's Introduction. In: Bourdieu, P.: *Language and Symbolic Power*. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press, s. 1–31.
- VANČURA, Z. (1934): *Hospodářská lingvistika*. Praha: Nákladem vlastním v komisi Vědeckého knihkupectví a nakladatelství Miloše Procházky.
- VANČURA, Z. (1936): The study of the language of commerce. *Travaux du Cercle Linguistique de Prague*, 6, s. 159–164.
- VASILJEV, I. (v tisku). Jazyk jako předmět nabídky a poptávky. Příspěvek na mezinárodní konferenci *Člověk – Jazyk – Komunikace*, pořádané Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích 18.–20. září 2007.
- WILLIAMS, G. (2006) Regional innovation systems and communities of practice: Two themes in search of knowledge. *Sociolinguistica* 19, 168–184.
- ŽIŽEK, S. (1989): *The Sublime Object of Ideology*. London: Verso.
- ŽIŽEK, S. (1999): *Ticklish Subject: An Essay in Political Ontology*. London: Verso.

Nové publikace

Nový překlad Shakespeareových „Sonetů“ od Jiřího Joska

Historie

Shakespeareovy sonety, tento monumentální básnický cyklus, vyšly poprvé v kvartovém vydání r. 1609 u jistého Thomase Thorpa pod názvem „Shake-spere's Sonnets“. Byly plodem sonetové mánie, která se rozpoutala v Anglii počátkem devadesátých let šestnáctého století. Té propadli postupně Edmund Spencer, Samuel Daniel, Thomas Lodge, Giles Fletcher aj. Ve svých znělkových cyklech vždy opěvovali dámu svého srdce, petrarkovsky beznadějně opěvovali svůj nedosažitelný ideál, pateticky a hymnicky lkali. Když dozpívali, nechali „své“ ženy padnout, plakat, naříkat, kát se, prosit o odpuštění. A pak přišel Shakespeare.

Nejenže své sonety neadresuje novodobým Laurám – ale jistému mladíkovi a prostitutce –, dokonce v závěrečném „nářku“ nechává svou „černou dámu“ přiznat se k tomu, že svému svědci podlehla zcela vědomě a záměrně, a kdyby mohla, učinila by tak ráda znovu.

Kvůli své morální závadnosti se „Sonety“ vydávaly jen sporadicky (za Shakespeareova života se tak stalo jen jednou). Jejich skandálnost vedla navíc mnohé vydavatele k tomu, že se v textu pokoušeli zakrýt homosexuální narážky. Tuto knihu však provázely i další problémy. Například bylo zpochybněno autorství závěrečného „Milenčina nářku“ („A Lover's Complaint“). Pochyby vzbuzuje i dedikace sbírky. V různých vydáních jsou básně různě přeskupené. V průběhu doby bylo zasahováno do textu, atd. Mnoho těchto otazníků zmizelo už v kritickém vydání z konce 18. století, avšak objevily se nové. Různily se interpretace jednotlivých básní, Thorpovo vydání bylo označeno za pirátské, pátralo se po tom, kdo je onou „černou dámou“, milovaným mladíkem nebo autorovým básnickým rivalem, „Milenčin nářek“ byl stále odmítán jako integrální součást sbírky.

Situace se změnila na konci osmdesátých let dvacátého století. Textologické analýzy definitivně potvrdily Shakespeareovo autorství „Milenčina nářku“, koncepce sbírky je upravena podle původního Thorpova vydání (to už navíc není považováno za pirátské). Necelých čtyři sta let pod svým vydání získávají „Sonety“ konečnou podobu.

České překlady

První vlašťovku vypustil roku 1860 Edmund Břetislav Kaizl: přeložil patnáct básní. První kompletní převod obstaral Antonín Klášterský (1923), následoval ho Jan Vladislav (1955) a Zdeněk Hron (1986). Téměř celou sbírku přeložil v desátých letech 20. století Jaroslav Vrchlický, byla však nalezena a publikována až r. 1954. Po sametové revoluci se objevilo nevídané množství překladů celého cyklu, a to od Miroslava Macka (1992), Břetislava Hodka (1995), Jarmily Urbánkové (včetně Milenčina nářku, 1997) a Martina Hilského (1997). Celkem se o „Sonety“, tento prubířský kámen literárního překladu, pokoušelo v různém rozsahu dvacet čtyři překladatelů, z nichž sedm jich dokázalo přeložit cyklus celý (Jiří Josek je pětadvacátý, jeho kniha je osmým kompletním převodem). Podobnou tradici má v českém kontextu pouze Poeův „Havran“ a Verlainova „Podzimní píseň“.

Především Vladislavův soubor měl dlouhou dobu punc kanonické verze. Zhruba čtyřicet let se tak u nás četly „Sonety“ v alexandrinu. Zdá se nám (z hlediska čistě textového – kontextová a dobová důležitost tohoto prvního modernějšího překladu je totiž nepopíratelná), že tento pokus původnímu textu více ublížil než pomohl. Svižnost a lehkost originálu vzala za své v klasicistní metrice, slovní vata nahradila přesné lexikum Shakespearovo, text se rozrostl o 2156 stop a ztěžkl. K dobru je tomuto řešení třeba přičíst to, že se otrocky nedrží mužských rýmů (které jsou bezpříznakové v převážně monosylabické angličtině, nikoli však v češtině) a substituuje je ženskými (což je naprosto legitimní postup), a rovněž to, že přece jen zachovává působivost originálu (byť ji často ubíjí zbytečnou snahou o vznešenost, která pramení zřejmě z úcty k básnickému géniu).

Pomineme-li často nebásnický a nepřesný převod Hronův, je pak nejvýraznějším počinem verze Martina Hilského. Ten své překlady podložil ohromnou erudicí, z níž budou napříště čerpat všichni překladatelé i čtenáři „Sonetů“. Kontextová a historická znalost dobových reálií a literárních inspirací fascinuje, zrcadlové vydání konečně přináší i původní podobu básní, vysvětlivky ozřejmují mnohé. A přesto nemůžeme být zcela a úplně spokojeni.

Hilský je totiž tím typem překladatele, který bravurně zvládá veršovaná dramata; ale jakkoli lyrizované, obrazné a v nejlepším slova smyslu básnické jsou Shakespearovy hry, přece jen to není lyrická poezie, jakou jsou „Sonety“. Přece jen se u Hilského nelze ubránit občasnému dojmu jakési šroubovanosti, nebásnickosti, která působí nevhodně a rušivě: tu je to podivný rým, tu kakofonické slovo, onde zvláštní vazba. Navíc i zde se často sahá k otrocky dodržovanému mužskému rýmu tam, kde by substituce rýmem ženským byla mnohem vhodnější a přirozenější. Problémem je také nezařazení „Milenčina nářku“, ovšem

z hlediska celku (a s přihlédnutím k obtížnosti originálu) je nutno říci, že jde o jedinečný překladatelský počin.

Můžeme si nyní dovolit všechny dosavadní české překlady systematicky roztrždit na starší (od prvních pokusů Kaizlových po Klášterského), novější (Vladislav, Hron, Macek, Hodek) a moderní (Urbánková, Hlinský). A rovnou můžeme připojit i nejnovější překlad, který pořídil Jiří Josek (2008).

Nový překlad Jiřího Joska

Josek volí taktiku úspornosti. Zrcadlové vydání (které se doufejme už stává standardem překladové poezie) pojme dva sonety na každou stranu (poznámky jsou umístěny na konci svazku, nikoli pod textem), kniha je uvedena stručným prologem (počítá se zřejmě se znalostí Hlinského nebo jiných komentářů, avšak k základnímu uchopení a pochopení textu to není nezbytné), následuje samotný korpus „Sonetů“ („Milenčin nářek“ nechybí), dále nezbytný glosář a již zmíněné poznámky. Čtenář díky nim pochopí, že to, co by se mohlo jevit jako fikční svět, je ve skutečnosti realita: Shakespeare je totiž velkým vypravěčem i v lyrické poezii. Celé „Sonety“ lze tím pádem považovat (mimo jiné) i za lyrizovaný narativní cyklus, v němž hlavní role obsadil milostný čtyřúhelník: básník, černá dáma, milovaný mladík a básníkův sok. Osudy těchto čtyř se vinou jako Ariadnina nit labyrintem sbírky a dovoluují nám znovu zažít to, co moderní lyrika tak sveřepě odmítá: magii celku.

Jak napsal v jednom ze svých dopisů Jan Zahradníček: „ve schématu znělky je zhuštěna pradávna básnická moudrost, čtrnáct veršů s pointou na konec, to je akorát na vyjádření i nejvznešenější myšlenky.“ A opravdu, mnoho velkých holistů, „scelovačů“ lyriky tíhlo k této královské formě. I v českém prostředí postupně od roku 1798, kdy první sonet napsal Josef Jungmann, tento útvar zdomácněl a stal se jedním z nejoblíbenějších. Sonet (jako každá ustálená veršová forma) nikdy nebyl a nikdy nebude jen prázdnou formulkou, do které nedomrlí veršotepci vtloukají rytmy své destruktivní ctižádosti. Sonet vždycky byl a vždycky bude především prostorem, do kterého vchází slovo básníkové. Je vyčkávající apoteózou celku, rytmu a hudby. Sonet čeká, až ho básník uchopí – jako Bůh, který se vznáší nad vodami; je oním „na počátku“, kde se vznáší potenciál slova. A právě teď, to je *kdykoli*, přichází básník a jako demiurg vytváří svět: co den, to dva verše – a v závěrečném dvojverší se hledí na vykonané dílo.

Takto vytváří Shakespeare ze sonetu svět. Svět, který vypráví o tragédii a komedii lásky, o tragédii a komedii života, o tragédii komedie a komedii tragédie. Ona „magie celku“ před námi vystává, hotova nás okouzlit, odlákat od chaosu, přepodstatnit a znovu naplnit.

Shakespeareův meta-příběh (příběh skládaný z jiných příběhů, chceme-li) je v originále dokonale čitelný. Je krystalicky čistý, přestože viditelný nikoli zrakem vnějším, ale vnitřním („mind's eye“). A co víc, ukazuje se nám v hudbě slov tak ryzích, oproštěných, plynoucích, vpravdě *krásných*, že překládat je zůstává napořád úkolem pro nejtřpělivější.

A takový Jiří Josek je. Rovnou zde ovšem můžeme předeslat, že se opět konají mužské rýmy. V originále je rým stavební jednotkou verše i každé jednotlivé básně, stává se tedy opravdovým sémantickým i estetickým břemenem. Je však otázka, zda je přínosné konstituovat český jamb, aniž bychom uzavírali verš ženským rýmem. Jamb je přece svým účinkem napořád vzestupnou stopou. Tuto vzestupnost, která navozuje dojem vzletnosti, neukončenosti, vzdušnosti, není v češtině možné budovat od *počátku* verše, jak to umožňuje angličtina svým dynamickým přízvukem a sklonem k monosylabičnosti. Poučení rytmickým géniem Máchovým, Březinovým a Tomanovým víme, že čeština dovoluje pouze jamb (má-li být pravidelný), který začíná lichoslabičným celkem (syntaktická předzářka, autosémantické jednoslabičné slovo, dvojslabičné slovo s příklonkou, trojslabičné slovo, výjimečně i pětislabičné). Explicitní a potřebné jambické funkci vzletnosti je proto třeba dostát na jiném místě verše – a kde jinde než na konci? Ženský rým, tedy rým, který jaksi vyznívá do prostoru, do výšky, je ideálním suplentem této funkce.

Josek našťstí rýmy mužské a ženské střídá, takže dojem oné násilnosti, který máme občas u Hilského a častěji u Hrona, zde není tak silný. V Joskově překladu je však ještě navíc cosi, co nám dovoluje dát této vadě (obstojí-li předešlá úvaha, a můžeme-li tudíž častý mužský rým vůbec kdy považovat za vadu) přízvisko „kosmetická“.

Za prvé, Josek skutečně „jde po smyslu“, substituuje i náročné metafory funkčně, na pohled jednoduše, a právě proto skvěle. Nesnaží se být doslovný (jako občas Hilský a často Hron), namísto toho nahrazuje *označované* (tj. význam) příhodně básnickým a jambickým *označujícím* (tj. výrazem). Dobrým dokladem je závěrečné dvojverší u sonetu č. 42 –

„But here's the joy; my friend and I are one;
Sweet flattery, then she loves but me alone.“

– který se zabývá tématem dvojnásobné zrady (přítel svedl jeho přítelkyni, básník tudíž ztrácí oba dva); v hořce cynické pointě ztotožňuje autor sebe samého s mladíkem, čímž „ruší“

obě nevěry naráz. Problém spočívá v tom, že ve skutečnosti není šťastný: „here’s the joy“ je ironické. Vladislav i Hilský ironii odsouvají do pozadí a do popředí staví radost:

„Mám ale útěchu: ty a já jedno jsme!

Sladký klam: potom přec má ráda zas jen mne!“ (Vladislav, s. 48)

„vždyť já jsem on, a proto raduji se:

miluji mne, když spolu milují se.“ (Hilský, s. 169)

Řešení Vladislavovo je málo koherentní a přitom lexikálně redundantní, postrádá eufonickou invenci a přijatelný rým, je zbytečně zašifrované. Hilský je ovšem mnohem jednodušší, přitom se však přece jen úplně netrefil do smyslu. Navíc rým „raduji se“ – „milují se“ je snad (co se týče zvukového dojmu) jeden z nejhorších možných, protože kombinuje nízkou invenci rýmu (polo)gramatického s rýmem absolutním („se“). Nic naplat, hlásková instrumentace a rým je nedílnou součástí poezie Shakespearovy. Ochuzovat ji o ně znamená ochuzovat ji vůbec.

O co elegantnější, zvučnější, srozumitelnější a přitom správnější a k tomu modernější je překlad Joskův!

„Mně pomůže už jen optický klam:

vidím se ve vás, tak vás oba mám.“

Kvalitní rým a srozumitelnost, atributy originálu vlastní, jsou zde zachovány lépe (byť drobná výtka směřuje k transakcentaci: „jen“ je pod přízvukem, kdežto „optický“ začíná nepřízvučně). Přestože každý překlad (a pro poezii to platí dvojnásob) je ztrátový, úkolem překladatele je co nejvíce se blížit ideálu, zachovat funkci a jedinečné estetické kouzlo originálu i v cílovém jazyce. Joskovi se to v tomto případě podařilo nejlépe.

Pojďme se nyní zaměřit na několik vybraných sonetů (řekněme „problematických“), srovnáme originál s překladem Hilského a Joskovým. Tak například sonet č. 12 se svým slavným incipitem „When do I count the clock that tells the time“. Ve třetím verši čteme u Hilského:

„když stříbrem prokvétá už černý vlas“

– zde je slůvko „už“ velmi rušivé. Je to typická slovní vata, která je zde jen kvůli přesnému rytmu. Podobný případ čteme ve verši:

„když vidím zas, že opadlo listí“

Taková slova originál neobsahuje. A nenajdeme je (v takové míře) ani u Joska:

„jak stříbrem zbarvuje se černý vlas“

Je to dáno tím, že Hilský se často snaží zachovat totožný sémantický obsah na stejném místě, doslova ve stejném verši. Pochopitelně tak přichází o možnost pohrát si s textem, ochutnat ho, substituovat a jinak strukturovat, aniž by přišel o to podstatné, o smysl. Josek většinou zachovává smysl v plném rozsahu, navíc (většinou) zachovává eufonii originálu. Jeho sonet plyne, nezasekne se a nebýt závěrečného rýmu „před smrtí“ – „v dětství“ (který sice není dokonalý zvukově, na druhou stranu však nechává ostře a sémanticky podnětně kontrastovat rýmovou dvojici), v podstatě bychom ho mohli označit za ideální překlad.

Rovněž sonet č. 64 zdá se lépe zvládl Jousek. Často je totiž velká část básně ukryta v závěrečném dvojverší, a totéž platí i o jejich překladu. Verš:

„This thought is as a death, which cannot choose
But weep to have that which it fears to loose.“

– překládá Hilský takto:

„Je to jak smrt – a pláčem budu platit,
to proto, že mám, co se bojím ztratit.“ (s. 210)

Vystává otázka, kde se vzala metafora „pláčem budu platit“. Zde již zřejmě nejde o funkční substituci, ale o překladatelskou svévoli, která spoléhá bohužel jen na zvuk (aliteraci a rým), ovšem nepostihuje zcela smysl. Joskovo řešení je přesnější:

„Ta myšlenka mě jak smrt vyděsí,
že ztratím, čeho nejvíc cením si.“ (s. 73)

Smysl je sice také trochu jinde (chybí ona nemožnost volby, lkaní nad tím, že *musím* mít to, co bojím se, že ztratím) a rým není z nejpůsobivějších, avšak přece jen se lépe shoduje s originálem.

Poslední sonet, kterým se na tomto omezeném prostoru budeme zabývat, má číslo 135. Je to ona báseň, která si pohrává s různými dobovými významy slova „will“ (tj. vůle, chtíč, pomocné sloveso, penis, vagína, autorovo vlastní jméno). Postačí opět porovnat překlady závěrečného dvojverší, jejichž řešení je obrazem toho, jak oba překladatelé naložili s celkem básně.

„Let ,no' unkind no fair beseechers kill;
Think all but one, and me in that one Will.”

Hilský je zde hravější, hlavně co se týče rýmu, který je opravdu excelentní:

„za Vildu Vilík, Vilda za Billa,
svým jedním „ne“ bys hned tři zabila.“ (s. 335)

Josek je zde méně extravagantní, místo tří variací jednoho vlastního jména (které v originále sice chybí, ale vzhledem k překladatelské náročnosti je více než přijatelnou variantou) nabízí tajemnější, avšak rovněž mírně odchýlené:

„Nebud' tak krutá, brzy poznáš sama,
že všichni stejní jsou, krom Williama.“

Zde je těžké rozsoudit, který z uvedených překladů je výstižnější. Pokud se přikloníme k hravosti, snad se zdá být lepším Hilského řešení. Na druhou stranu je Josek přece jen o něco blíže smyslu, zachovává jakousi tajemnost, dvojznačnost, nedořčenost, čímž supluje onu prokletou homonymii slova „will“, která donutila Hilského vepsat do poznámek: „Netřeba dodávat, že sonety 135 a 136 jsou kromobyčejně tvrdým překladatelským oříškem.“ Oba překlady jsou zkrátka dobré, rozhodnutí, je-li jeden z nich lepší, tedy ponechme na čtenářově uvážení – a ten, je-li laskavý, promine.

Na tomto místě, poté, co jsme srovnali dosud zřejmě nejlepší překlad Martina Hilského s překladem nejnovějším, je třeba se zamyslet nad tím, jestli je další kompletní překlad

„Sonetů“ vůbec nutný. Domníváme se, že nutný sice není, ale stejně tak bychom mohli říci, že „nutná“ není žádná poezie. Důležité je, co toto vydání přináší nového, lepšího.

Nelze se zbavit dojmu, že přináší trochu více poezie. Josek se ve své preciznosti přibližuje plynulé notě originálu, zachovává méliku a hudbu. Je skvělý v rýmech, trpělivě pracuje s eufonií. Nepřekládá otrocky, jeho řešení jsou přirozená, ačkoli čas od času lze o jeho řešení pochybovat (ale kdo má klíč k bezztrátovému překladu?). Důležité zde je, že se nepřináší žádné oběti rýmu, zbytečně se nedeformuje slovosled, nevymýšlí se krkolomné vazby, je zachována vnitřní dynamika básní. Plody této práce nám chutnají, a to proto, že je sklízíme z kvalitních roubů skvělého stromu Shakespearova

Nový překlad „Sonetů“ od Jiřího Joska je tedy zdařilý. Roky trpělivé práce a cizelování se vyplatily. S touto knihou se nám dostává do rukou nejen velký a poctivý kus překladatelského řemesla, rovněž obdržíme důkaz lásky k originálu (který je sám o sobě jedním z nejstrmějších vrcholů světového písemnictví). Pokud chceme mít skutečně ten nejsoučasnější a nejpřesnější vhled do Shakespearových „Sonetů“, musíme si vedle „vědeckějšího“ převodu Martina Hilského přecíst i živější, zpěvnější, básničtější a krystalitější řešení Jiřího Joska. V obou případech je to čtení vsutku estetické.

Literatura

- BEČKA, J. V.: *Česká stylistika*. Praha: Academia 1992.
HOFFMANNOVÁ, J.: *Stylistika a... Současná situace stylistiky*. Praha: Trizonia 1997.
KUFNEROVÁ, Z. a kol.: *Překládání a čeština*. Praha: H&H 2003.
VRBOVÁ, A.: *Stylistika pro překladatele. Texty a cvičení*. Praha: Karolinum 1998.
SHAKESPEARE, W.: *Sonety*. Přeložil Jan Vladislav. Praha: SNKLHU 1955.
SHAKESPEARE, W.: *Sonety*. Přeložil Martin Hilský. Brno: Atlantis 1997.
SHAKESPEARE, W.: *Sonety*. Přeložil Zdeněk Hron. Praha: BB Art 2001. 2. vyd.
SHAKESPEARE, W.: *Sonety*. Přeložil Jiří Josek. Praha: Romeo 2008.

Ondřej Hanus

Specifika církevní komunikace.

Universitas Ostraviensis, Acta facultatis Philosophicae.

Filozofická fakulta Ostravské univerzity, Ostrava 2005.

Sborník vznikl jako výstup grantového projektu *Specifika komunikace v českém církevním prostředí (sociolingvistický pohled)* autorského kolektivu M. Grygerkové. Obsahuje témata více i méně lingvistická, která nejsou mezi běžnými uživateli jazyka ani lingvisty obecně

známá. Autoři se zaměřili na dosud poměrně málo lingvisticky popsanou oblast církevního prostředí, tedy na typ komunikace, který se od všech ostatních způsobů dorozumívání liší dimenzí komunikace s Bohem.

Na publikaci se v rámci pracovního kolektivu podíleli zástupci různých vyznání, odlišné hloubky víry, bohemisté a teologové. V první části sborníku jsou umístěny texty obecnějšího charakteru, následují témata zaměřená úžeji.

Kapitola *Církev v současném českém prostředí* (Z. Kovalčík) podává přehled největších českých církví, charakterizuje bohoslužbu a prostor, kde se koná, duchovní jakožto služebníky církve, jejich tradiční oděv, oslovení používaná mezi věřícími a stručně specifikuje pozici a poslání církví ve 3. tisíciletí. Zachycuje společné základy jednotlivých církví i dílčí rozdíly mezi nimi.

Náboženská komunikace a její žánrové a stylové rozvrstvení (N. Kvítková) charakterizuje komunikační situace podle vztahu jejich účastníků. Komunikáty týkající se církevního společenství mají formy verbální i neverbální, podstatná jsou i symbolická gesta a další symboly. Písemné projevy mají především charakter persvazivní, vysvětlovací a zdůvodňovací. Mluvená komunikace často vykazuje znaky neformálnosti, využívá i prostředků slangových. N. Kvítková dále vymezuje pojetí „náboženského stylu“ u různých autorů, charakterizuje základní žánry náboženské komunikace (Bibli, modlitbu, duchovní píseň, duchovní promluvu a svědectví), bohoslužebný obřad a hlavní principy jeho výstavby.

Liturgie jako typ komunikační události (Z. Kovalčík) je rozebírána z hlediska historického. Autor se vyjadřuje k tendenci začleňovat do bohoslužby laiky (posun od monologu k dialogu), porovnává rozdíly mezi liturgiemi v různých českých církvích a jejich složky, věnuje se neverbálním projevům při bohoslužbě.

Kapitola *Jazyk liturgie* (M. Lašťovičková) je zaměřena na popis jazyka, který zaznívá v kostelech při bohoslužbách tak, jak je prezentován současnými liturgickými příručkami. Přestože liturgický jazyk je vnímán jako živý jazyk určitého společenství, dá se říci, že do jisté míry ustrnul ve vývoji. Probíhá neustálá diskuse o tom, zda by se měl či neměl modernizovat. Dvě základní tendence objevující se v tomto jazyce jsou tendence k metaforičnosti a tendence, aby liturgický jazyk zůstal všem srozumitelný. Autorka zkoumá prostředky obraznosti liturgického jazyka (metafory o Bohu, symboliku zla, perifrázi, katachrezi), zabývá se specifickými prostředky lexikálními a gramatickými (především využitím sloves).

Jazykovou stránku kázání (v současnosti nazývaných spíše promluvy, zamyšlení či homilie) objasňuje N. Kvítková. Vychází ze zvukových záznamů i z knižních vydání

kazatelských textů. Charakterizuje stránku obsahovou a následně z ní vyplývající výrazové prostředky (zvukové, lexikální, řečnické). Jazykové prostředky hodnotí podle toho, zda se blíží spíše běžné současné komunikaci, zahrnuje tedy i prvky nespisovné, nebo naopak zda směřují ke stylu vysokému, ke vznešenosti a slavnosti projevu. Někdy je patrná i tendence k užívání prostředků typických pro odborné vyjadřování. Významnou součástí textů duchovních promluv tvoří intertextovost, a to nejen ve formě citátů z Bible, ale i citování či parafrázování nejrůznějších filozofů, básníků, písničkářů, výjimečně dokonce i textů reklamních.

Stať *Modlitba jako kulturní jazyková hodnota* (N. Kvítková, M. Lašťovičková, N. Bayerová) je zaměřena na žánr, který v rámci náboženské komunikace zaujímá zřejmě nejdůležitější místo. Autorky modlitbu srovnávají s běžným dialogem mezi dvěma lidmi a vyzdvihují některé odlišnosti. Podrobně rozebírají *Modlitbu Páně* (Otčenáš), konfrontují různé její historické podoby a na nich demonstrují hláskové, morfologické, syntaktické a lexikální rozdíly. Současná modlitba je charakterizována z hlediska struktury i jazykových prostředků.

Z hlediska náboženské komunikace je stále aktuálním žánrem *Náboženská píseň* (J. Hubáček). Autor podává přehled historie církevního zpěvu, podrobně se věnuje především gregoriánskému chorálu. Seznamuje čtenáře se současnými zpěvníky a kancionály a charakterizuje je z hlediska hudebního i obsahového. Za jednu z důležitých funkcí náboženských písní považuje upevňování povědomí o spisovné češtině, přispívání ke zvyšování jazykové kultury českého jazyka.

Kapitola *Křesťanství v médiích* (V. Vydrová) sleduje způsoby prezentace křesťanství v tisku, rozhlasu, televizi a na internetu. Rozebírá některé konkrétní pořady, rubriky či projekty a jejich sledovanost, zaměřenost, charakteristiku cílového příjemce. Je patrné, že církve si uvědomuje využitelnost masmédií pro šíření svých myšlenek.

Kapitola *Jazyk a styl církevní psané publicistiky* (E. Minářová) se zabývá specifickou oblastí církevní komunikace, a to především na základě analýzy *Katolického týdeníku*. Autorka sleduje žánrovou diferenciaci katolického tisku, zaměřuje se na komentář a shrnuje jeho rysy. Dále se věnuje především úvodníku a úvodnímu rozhovoru, které mají mnoho společných jazykových, stylizačních a kompozičních rysů. Církevní psaná publicistika se přiklání spíše ke knižnosti, k vysoké kultuře řeči. Odklony k hovorovosti či nespisovnosti spočívají především v lexikální sféře; užití nespisovnosti je záměrné, často podporuje persvazivní funkci textů. Stejně jako v jiných oblastech publicistického stylu, i v církevním prostředí se uplatňuje automatizace, aktualizace, intertextovost. Zkoumaná oblast publicistiky

svou výrazovou mnohotvárností zasahuje do stylu rétorického, uměleckého, odborného a místy též hovorového.

Irena Bogoczová zkoumá dvojjazyčné *texty časopisu a kalendáře Slezské církve evangelické augspurského vyznání v ČR*, vydávané ve specifickém bilingvním prostředí na českém Těšínsku. Věnuje se rozboru jazykové stránky textů. Styl většiny příspěvků se jeví jako slavnostní, mnohdy působí archaicky, zkosnatěle, jen místy je porušen hovorovostí. Typické je především střídání kódů – češtiny a polštiny.

Následující kapitola je věnována *Komunikaci s dětmi v prostředí Církve bratrské* (M. Zončová). Práci s dětmi vnímají církve jako jednu z priorit. Autorka zkoumá specifika tohoto typu komunikace, představuje konkrétní formy práce a materiály.

Důležité místo v církevní komunikaci hrají též *Dětské modlitby* (modlitby dětí i modlitby pro děti, příspěvek M. Grygerkové), které mají za úkol dětem představit strukturu modlitby a její obsah. Umění modlitby považují církve za nejdůležitější krok k tomu, aby dítě získalo vztah k Bohu. Autorka prezentuje různé verze tradiční modlitby *Andělíčku, můj strážníčku*, charakterizuje formu, strukturu, tematiku a jazyk modliteb pro děti.

V kapitole *Jména světců v současné komunikaci* N. Bayerová dokládá přesah některých jevů z církevní komunikace mimo ni. Autorka analyzuje výskyt jmen světců mezi antroponymy (rodná jména, hypokoristika, biřmovací jména, příjmení), toponymy, patrocinii (názvy kostelů) i v rámci českých přísloví.

Texty publikace jsou vhodně doplněny vtipnými ilustracemi J. Hubkové. Součástí sborníku je CD-ROM s doprovodnými videonahrávkami a některými analyzovanými materiály.

Práce jistě zaujme všechny, kteří se chtějí s problematikou církevní komunikace teprve seznámit, i poučené odborníky různého zaměření, lingvisty i teology.

Radka Čapková

Diana Svobodová: Internacionalizace současné české slovní zásoby.

Universitas Ostraviensis 127/2007, Ostrava 2007, 142 s.

ISBN 978-80-7368-308-5.

Výsledky svých dlouholetých zkoumání shrnula do monografického zpracování ostravská bohemistka a anglistka PhDr. Diana Svobodová, Ph.D. Její kniha *Internacionalizace současné české slovní zásoby* vyšla na konci minulého roku. Autorka se rozhodla komplexně pojmout

především oblast lexikálních přejímek v současné češtině, neboť se jedná o téma navýsost aktuální, které dosud bylo zpracováno spíše formou dílčích studií (různými autory).

Jádro knihy tvoří oddíly *Přejímky z cizích jazyků v české slovní zásobě*, *Formální adaptace přejatých lexikálních jednotek* a *Specifické oblasti užívání cizojazyčných přejímek*.

V prvním z uvedených oddílů charakterizuje autorka obecně status přejatých lexikálních jednotek v současné češtině, přihlížejíc i k jejich diachronii. Upozorňuje na synonymní dvojice typu přejímka – domácí pojmenování, na jejich možnou stylovou diferenciaci i na módnost (a tudíž i věcnou nadbytečnost) některých výrazů. Zabývá se i tendencemi nacionalizačními – jakožto protikladem k tendencím internacionalizačním (např. *screening* – *prosvícení*, resp. *prosvěcování*, *homeschooling* – *domácí vyučování* apod.). Z autorčiných výkladů vyplývá, že se v současné češtině přece jen ve větší míře uplatňují tendence internacionalizační. Autorka už v této kapitole uvádí některé nové přejímky, avšak ani v dalších oddílech většinou nečiní výrazný rozdíl mezi přejímkami staršími a novějšími.

Oddíl *Formální adaptace přejatých lexikálních jednotek* reprezentuje systémový pohled na status přejímek. Autorka v této kapitole vykládá a na četných příkladech ukazuje ortograficko-ortoepickou adaptaci, morfologickou a slovotvornou adaptaci. Samostatné kapitoly jsou věnovány přejímkám užívaným v původních neohebných tvarech, cizojazyčným prefixům a prefixoidům, přejatým a hybridním kompozitům, přejatým zkratkám a jejich derivátům. Z autorčiných výkladů vyplývá, že se tendence k morfologické a slovotvorné adaptaci uplatňuje ve všech případech, kde je to možné. Otázkou zůstává, jak se stavět k užívání nejrůznějších variant (*hipoper* – *hipopař* – *hipopák*, *mobilista* – *mobilář* – *mobilák*, *windsurfer* – *windsurfař* – *windsurfista*, *skater* – *skatista* – *skejťák*). Autorka se obšírně zabývá internacionálními prefixoidy. Ukazuje se, že není důvodu nepovažovat příklady uváděné autorkou (např. *extra-*, *mikro-*, *mini-*, *maxi-*, *super-* apod.) i za radixy (pozn. autora recenze).

V některých případech se ovšem stává, že se za prefixoid považuje leckterý frekventovaný komponent, aniž by nutně musel podléhat sémantické inflaci. V tomto kontextu se zřejmě podle mého názoru jeví termín prefixoid trochu jako luxus, což ovšem není vyloženě záležitost posuzované knihy. U hybridních kompozit se autorka drží jejich pojetí v soudobé slovotvorné literatuře, přesto však její zakotvení hybridnosti spočívá v rozdílných časových vrstvách profilace komponentů, resp. lexémů v češtině (nikoli v jejich původu). Některé uváděné příklady hybridních kompozit (srov. *boyparáda*, *byznysplán*, *krimithriller*, *šéfprogramátor*, *termovize*) nelze totiž ani z hlediska synchronního popisu považovat za hybridní (právě z hlediska původu komponentů), neboť i jejich druhé komponenty jsou dosud

zřetelně považovány za cizí, srov. výše uváděné příklady kompozit, jejichž druhé komponenty obsahuje *Nový akademický slovník cizích slov* (2005). Tendence ke slootovorné (a tím i morfologické) adaptaci se projevuje také u mnohých zkratk, a to jednak tvořením synonymních (avšak stylisticky diferencovaných) slootovorně adaptovaných zkratkových derivátů (*céděčko, dévédéčko/dívidíčko, písíčko/pécéčko*), jednak tvořením (nejčastěji derivovaných) vztahových adjektiv, verb a konatelských substantiv, např. *scifoidní, esemeskovat, pécečkař/písíčkař, piárka*. Zkratky jsou prostředkem ekonomie vyjadřování, lze proto předpokládat pronikání i dalších zkratk cizí provenience do češtiny.

Oddíl *Specifické oblasti užívání cizojazyčných přejímek* reprezentuje komunikační pohled na přeжатé výrazy. Autorka se zaměřuje na oblasti, v nichž zřetelně došlo k největšímu nárůstu přeжатých výrazů. Uvádí příklady takovýchto pojmenování v odborném názvosloví, v reklamě. Zvláště aktuální jsou cizojazyčné názvy firem a profesí, s nimiž se běžně setkáváme v inzerátech, publicistice a samozřejmě ve firemní (i mezifiremní) komunikaci. I v oblasti „firemního“ názvosloví se setkáváme s tendencí k morfologické a slootovorné adaptaci (např. firma XY přijme *managera; hledá produkt managera, produktového managera, hledá accountanta/ku executive*). Následné kapitoly jsou věnovány lexikálním přejímkám ve vybraných sociolektech. Podle autorky platí, že se cizí slova včetně anglicismů přejímají v profesním a slangovém prostředí nejčastěji, nejsnáze a nejrychleji (s. 112). Je patrné, že sociolektismy cizího původu mj. tíhnou ve větší míře k počestění než lexémy spisovné (resp. ty, které mají předpoklady stát se spisovnými). Ukazuje se, že největší dynamice podléhají v současné češtině komunikační sféry sportu, moderní hudby, uživatelů počítačů a komunikačních technologií a autorů graffiti.

Následuje *Závěr*, v němž autorka v obecné rovině přehledně shrnuje zjištění, k nimž v uvedených třech oddílech dospěla. Autorka vhodně připojila obsáhlou bibliografii k tématu a *Seznam zkratk*. Naopak poněkud postrádám rejstřík užitých termínů, který by byl v této knize funkční; a smysluplné by bylo i cizojazyčné resumé, a to s ohledem na skutečnost, že kniha má mezinárodní přesah (viz název *Internacionalizace...*)

Kniha D. Svobodové představuje významný příspěvek k popisu cizojazyčných lexémů v současné slovní zásobě. Autorka se zaměřila na tuto oblast komplexněji, zabývá se nejen neologismy, ale i přejímkami staršími, stejně tak sleduje nejen systémovost, ale i komunikační aspekt těchto lexémů. Kniha se vyznačuje jasnou teoreticko-metodologickou základnou opřenou o bohatou exemplifikaci. Může sloužit nejen jako monografické zpracování uvedené oblasti, ale i přímo jako studijní příručka pro studenty bohemistiky, příp. anglistiky. Neměla

by proto zůstat nepovšimnuta ani odbornou lingvistickou veřejností, ani studenty příslušných oborů.

Patrik Mitter

V. Pacovský – P. Sucharda: *Jazykozpyt medicíny – Knižka o medicínském terminologii nejen pro zdravotníky. Galén 2008*

Jazykozpyt medicíny od lékařů V. Pacovského a P. Suchardy představuje nové, přepracované a doplněné vydání skript Medicínská terminologie. Autoři hned v Předmluvě upozorňují, že jsou lékaři (dodejme, že klinici), každopádně nikoli lingvisté, což je vnímavému čtenáři záhy patrné. Avizuje se, že text má populárně vědecký charakter, není učebnicí a má být též pro laickou veřejnost. Toto upozornění je velice vhodné, protože tím mohou odpadnout zvědavé otázky ohledně určitých lingvistických nepřesností a zkreslení. Chceme na ně v závěru svého příspěvku přesto upozornit, ale neradi bychom tím snížili nespornou hodnotu ostatních částí knihy.

Knihy se dělí na čtyři samostatné kapitoly: *Jazyk medicíny, Historie medicínského jazyka, Medicína v umění a mezi lidmi a Proč se to tak jmenuje.*

Kapitola druhá sleduje medicínskou terminologii diachronně – od „počátků“ k dnešku. Nemoci jsou staré jako lidstvo samo, proto jistě nepřekvapí, že se o nich dozvídáme i v nejstarších literárních památkách, které vznikly na našem území. Kupř. Kosmas je autorem pojednání o úrazech a chorobách. Další výklady pojednávají o proměnách lékařské terminologie v průběhu času: některá slova zanikla (*bláznice, kmetice*), změnila význam (*dusík* byl původně mučicí nástroj), některá setrvala s původní terminologickou platností, jiná se determinologizovala (*flus, fleky, šlak* byly v době barokní termíny). Následuje systematický popis vývoje pojmenování léků, lékařů, zdravotnických zařízení, ošetrovatelek atd. Poučíme se o nečekaných proměnách termínů na pozadí výkladu historických souvislostí, bez nichž by pochopení nebylo možné. V závěru této kapitoly autoři uvažují o současné lékařské terminologii; nastiňuje se řada bodů, které její charakter nutně mění (kupř. „*Medicína byla vtažena do říše dat*“ – a odtud plyne omezování písemných záznamů, mění se rozsah i forma klasických chorobopisů, údaje se posílají digitálně, objevuje se záplava kódů a zkratek).

Naznačuje se též problém, jaký způsob vyjadřování užít při dorozumívání se s odborníky, pacienty atd. Soudíme, že otázka diferenciací jazykových prostředků („*druhů odborného vyjadřování*“, jak píše autoři) dle aktuální komunikační situace by zasluhovala daleko větší pozornost. Zmíněna je též (jakoby in margine) potřeba výuky komunikačních technik.

Pokračuje se problematikou překladatelskou: jak řešit otázku českých termínů – protějšků termínů cizích, když není jisté, zda český výraz je dostatečně srozumitelný, vžitý a zda má šanci být vnímán jako „skutečný“ termín a ne lidové označení. Zajímavé je, že se zcela vžily české odborné názvy pro téměř všechny běžné infekční choroby, což u jiných nemocí běžné není. Autoři dále uvažují o současných trendech – o sociální korektnosti (*nevidomý* místo *slepec*), o vzniku neologismů, a to slangové i odborné povahy. V závěru jsou příklady translatologických omylů – kupř. v zahraničí byl citován dlouhá léta český lékař O. Úplavici, což vzniklo záměnou jména autora (patologa J. Hlavy) a názvu článku.

Třetí kapitola se v návaznosti na Zaorálka věnuje lékařské idiomatice a formou přehledu uvádí množství rčení, přirovnání atd., která jsou velice hojná kupř. v anamnestických údajích, které uvádějí pacienti. Čtenář si může opět uvědomit, jak bohatá naše mateřština je. Touž skutečnost si lze uvědomit při četbě o „pikantní jazykovědě“, kde se dozvídáme o nadávkách a terminologii pojící se s močením a kálením. U nadávek jistě zaujme poznámka, že „*Zatímco angličtina se v tomto směru ‚drží‘ převážně vaginy a penisu, čeština je většinou anální*“. Závěrečná část upozorňuje na determinologizovaná užití původně lékařských termínů mimo lékařství (*být imunní, být stejné krevní skupiny*).

Název poslední kapitoly přesně vystihuje její téma. Pojednává se zde o motivaci, kterou byli vedeni tvůrci daného termínu. Rozsáhlá kapitolka pak přináší pohled na užití proprií v nejrůznějších oblastech lékařské terminologie (lékařské biochemie, chirurgie atd.) a konstatuje se zde, že právě eponyma jsou oblíbená pro svou stručnost. Z lingvistického hlediska však jde o slova značková, která sama o sobě nic nevyovídají – jsou motivačně neprůzračná (kupř. *Bechtěrevova choroba* je *spondylarthritis ankylosans*, kterýžto termín je přesný a obsažný). V této kapitolce jsou zmiňována jak jména odborníků novodobých dějin (*Alzheimer*), tak postav antických (*Hypnos*) či křesťanských (*Lazar*). Eponyma vykazují řadu nevýhod – nepřesnosti pojmenování, výskyt badatelů téhož jména či spory o prvenství (autoři kupř. dovozují, že zřejmě kvůli tomu se *AIDS* nazývá takto a ne po svém objeviteli, neb je spor o prvenství mezi francouzským a americkým týmem) či to, že eponyma nejsou známa celosvětově.

Výklady v další podkapitole již přecházejí do sémiotiky – probírají se výklady symbolů v lékařství atd. Oproti tomu poslední výklady v knize jsou „ryze lingvistické“ – jde o zkratky a zkratková slova. Vedle přehledné situace zkratk latinských anatomických a recepturních názvů se otevírá „základ pro současný babylon“ – vznikají zkratky českých a anglických názvů, a ty jsou často nepřehledné a matoucí i pro samotné lékaře. Objevuje se kupř. homonymní zkratka *PE*, což pro hrudního chirurga „samozřejmě“ znamená *pulmonektomii*,

pro urologa *prostatektomii*, pro otorinolaryngologa *polypektomii*, nemluvě o *plicní embolii* či *probatorní excizi*. Autoři konstatují, že pracoviště mívají seznamy „povolených“ zkratek. Jako extrémní příklad ne nepodobný Mládkově písni se uvádí: „*ICHS, stp. PCI/S RIA v r. 2002 pro NAP, pro in stent restenozu v 11/2003 PCI/DES RIA, t.č. bez AP, námahová dušnost NYHA II, EFLK cca 40%.*“

Na konci knihy nalézáme přehledy nejdůležitějších anatomických zkratek, slovníček vybraných latinsko-řecko-českých termínů, seznam odborné literatury atd.

V Závěru knihy autoři mj. shrnují, že leckdy nemá smysl pro odborné „nedomácí“ termíny hledat a navrhovat české výrazy; mnohdy se zdá, že jazyk medicíny a mateřský jazyk nemohou najít společnou řeč, což se nám nejeví jako lingvisticky šťastné tvrzení, ale v populárně koncipované knize, jakou *Jazykozpyt medicíny* bezesporu je, která se má *spíš číst než studovat*, jak autoři píší, to snad nevádí. Jeden z apelů Závěru je velice aktuální – aby zdravotníci nezapomínali na dlouhou tradici českého odborného jazyka.

Jako poněkud problematická a nejednotná se jeví první kapitola *Jazyk medicíny*, kde jsou probírány lingvistické souvislosti – kupř. specifika lékařské terminologie (původ lexémů, základy teorie termínu), podán je přehled slovníků atd. Důležitá je zmínka o *názvoslovné ambivalenci* – tedy o podvojně existenci „oficiálních“ a „neoficiálních“ názvů. Tato důležitá informace by zasluhovala větší prostor.

Jazykovědce překvapí, že „*sémiotika čili sémiologie je důležitou součástí jazykovědy*“; zarážející je též nepřesná práce s termíny *sémiotika – sémiologie – sémantika*. Při výkladu termínu *synonymum* se vytváří dvojice, kde „*jedno slovo (zpravidla cizího původu) je odborným termínem a druhé (zpravidla domácího původu) je určeno laikům*“; vzniká tak mylná a zavádějící informace, že v češtině vlastně nemáme původní „domácí“ termíny (ale jen prostá apelativa) a že ona z pohledu autorů neterminologizovaná česká slova užívají laici, zatímco odborníci užívají výhradně termíny „nedomácí“. Toto tvrzení je nejen v kontextu knihy zarážející, neb autoři na více místech konstatují, že pacienti někdy odborné výrazivo ovládají. My se opět ptáme – české protějšky cizích termínů nemají terminologickou povahu a jsou jen pro laiky?

Obzvlášť zarážející je výklad o *kryptické řeči*: lékař uvádí do chorobopisu, aby „*zmírnil nepříjemnou skutečnost*“, že pacientovi páchne z úst, termíny *halitosis, stomatodysodia*, event. *foetor ex ore*. Tyto termíny jsou dle autorů krycí, zástupná pojmenování. Jde však o oficiální slovníkové termíny. Má tedy snad termín *cephalea* (potažmo všechny laikům „nesrozumitelné“ výrazy) charakter kryptické, utajované řeči?

Citlivou otázkou jsou eufemismy a deminutiva, užívaná ke zmírnění nepříjemné situace, srov. „*Řekne-li se fibromek, myomek, znamená to nejen velikost, nýbrž i benignitu*“. Ale opět: **komu** se to řekne? Vnímání benignity nádoru na základě deminutivního suffixu je individuální, nelze je brát jako pravidlo a odborník spíše potřebuje údaje o velikosti, lokalizaci atd.

Ve výkladu *amfibolie* mj. čteme, že „*označení husita je dnes vyslovováno s úctou*“ (zatímco v husitské době šlo o hanlivé označení); jde opět o dosti černobílou formulaci, danou jednostranným výkladem českých dějin mj. za období totality.

Vnímavý čtenář si klade otázku nad slovem *omniglot*, obzvlášť, když se ve stejné kapitole dozvídá, že je nevhodné *kombinovat slovtvorné prvky z různých jazyků*, a v kapitole předcházející se poučí, že *poly-* značí *mnoho*. Proč tedy nikoli *polyglot*, není nám známo. Nicméně vyzdvihněme kvalitně zpracované výklady etymologie.

Za největší slabinu knihy pokládáme podcenění komunikačního a především funkčně distributivního aspektu: **kdo** referuje, (proč referuje) a hlavně: **ke komu** referuje. Chybí nám tedy výraznější zřetel k adresátovi. Kniha je bohatá na lexikální materiál i na věcné souvislosti, ale soudíme, že právě výše uvedené aspekty by výklady výrazně obohatily a utřídily jinak neuspořádaný lexikální materiál a tím napomohly k lepšímu pochopení. Rovněž bychom ocenili zmínky o teritoriální diferenciaci lexikálního materiálu (*žgryndy, ščukat*).

Autoři v sobě nezaprou kliniky: třebaže jsou zmiňována závazná nomina anatomica, která až na tři výjimky vylučují eponyma, dozvídáme se o existenci anatomických eponym, což je bezesporu chvályhodné – žel nám chybí informace, že jde o termíny, které (jakkoli jsou používané) nejsou v souladu s trendy současného pojetí anatomického názvosloví.

I přes uvedené lingvistické výhrady jde o knihu zdařilou, plnou zajímavých a často úsměvných příkladů, která nenásilnou formou poučí čtenáře o fenoménu zvaném lékařská terminologie.

Pavel Nečas

V. Rusak – L. Lichadzijeuskaja – N. Jeusijevič – A. Kirdun:

Hramatyčny slounik dzejaslova. Belaruskaja navuka, Minsk 2007. 1252 s.

Hramatyčny slounik dzejaslova (Gramatický slovník sloves) představuje kvalitní publikaci Akademie věd Běloruské republiky. Má rozsah 1252 stran, ale vzhledem k úzce odbornému zaměření má omezený náklad – pouze 1000 výtisků. Za situace, kdy se pracovníci Běloruské

akademie věd už asi deset let nemohou shodnout na nové redakci pravidel pravopisu (stále platí kodifikace z konce padesátých let minulého století), je však jeho vydání překvapivé.

Základ repertoáru slovníkových hesel tvoří slovesa současného běloruského jazyka, aniž je uveden jejich zdroj. Slovníková hesla zachycují informace o tvarosloví slovesa jako slovního druhu. Slovník má být normativní gramaticko-ortografickou příručkou pro uživatele běloruského jazyka, kteří si hodlají zpřesnit a zdokonalit své znalosti psaní a časování běloruských sloves. Základním cílem slovníku, který obsahuje asi 35 tisíc sloves, je reflektovat současné tvarosloví slovesa, představit celkový systém jeho morfologických tvarů.

Slovník se tedy přidržuje pravopisné normy z 50. let minulého století, zaznamenává normy pohyblivého přízvuku sloves, odhaluje zvláštnosti tvorby morfologických tvarů, uvádí omezení v užívání některých tvarů sloves v řeči. Je vyznačeno, zda se jedná o sloveso dokonavé, či nedokonavé, rovněž jsou vyznačena slovesa neosobní. Slovesná valence je prezentována jen zřídka a nesoustavně.

Slovníkové heslo je organizováno následujícím způsobem: za lemmatem (infinitivem) jsou po dvojtečce popsány všechny syntetické tvary tohoto slovesa. Nechybí tu ani tvary přičestí a přechodníků a rozkazovacího způsobu. Tvary podmiňovacího způsobu, které jsou analytické, nejsou ve slovníku uváděny. Jestliže není možné vytvořit nějaký slovesný tvar, jako je tomu např. u imperativu některých sloves, která vyjadřují necílený děj, nebo děj týkající se neživých předmětů a některých modálních sloves, pak ho ve slovníku nenajdeme. Existují přirozeně i výjimky, jazykový systém připouští možnost tvorby imperativu i od takových sloves, např. od *ведаць* (věděti), *адчуваць* (cítit) nebo *жыць* (žít): *ведаць – ведай*, *адчуваць – адчувай*, *жыць – жыві* (věděti – věž, cítit – cit', žít – žij), tyto tvary se v běžné mluvě používají, i když někdy může být obtížné si splnění těchto rozkazů představit. Slovník tyto tvary zachycuje. Na druhé straně bez uvedení důvodu není ve slovníku zaznamenán imperativní tvar u sloves patřících do sémantických tříd, které imperativ běžně vyjadřují, a který je v řeči užíván, např. u slovesa *валтузіцца* (hrabat se, hrát si).

Slovník zachycuje jak běžnou slovesnou slovní zásobu, tak i odbornou, jako *юзіраваць*, *цыяніраваць*, *фасфарыцыраваць*, *цэнтрыфугавацца*, *вібрыраваць*, *транскрыбіраваць*, *запратакаліраваць* aj. Je vidět, že převážná většina těchto slovesných termínů má v morfémové struktuře formant *-ірава-/-ырава-*, který se hodnotí jako rusismus, srov. *юзировать*, *цианировать*, *фосфорисцировать*, *центрифуговаться*, *вибрировать*, *транскрибировать*, *запротоколировать*. Běloruští puristé se vyhýbají tomuto formantu a užívají slovesa bez něho: *цыянаваць*, *транскрыбаваць* atd. Týká se to nejen odborné slovní zásoby, ale i běžně používaných sloves: *афішыраваць*, *балаціраваць*, *фарміраваць*.

Připomínám, že to je akademické vydání, a běloruská Akademie věd nikdy neprojevovala progresivní tendence v kodifikaci jazykových norem, a to nejen slovotvorných. I v tomto slovníku se však můžeme setkat se slovesy bez *-ірава-/ырава-*: *фаршаваць, барыкадаваць, бетанаваць*. Není jich mnoho a jsou navíc už zaznamenána ve starším Výkladovém slovníku běloruského jazyka vydaném v letech 1977-1984.

Další neběloruský prvek v běloruských slovesech uváděných ve slovníku je formant *-ствава-* vypůjčený opět z ruštiny. Lingvisté, kteří se zabývají běloruskou stylistikou a jazykovou kulturou, ho také nezařazují do současné spisovné běloruštiny. Počet sloves utvořených touto nežádoucí příponou je dost velký: *старшыинстваваць, кашчунстваваць, бясчынстваваць, маклерстваваць, юродстваваць* apod. Je nutno přiznat, že pro neporuštěnou běloruštinu přijatelná varianta slovesa *старшыинстваваць – старшыняваць* je ve slovníku rovněž dále uvedena. I když se uznává, že tento formant běloruštině nepatří, akademický slovník považuje za nutné zařadit do repertoáru slovesných hesel např. sloveso *маклерстваваць*, což je novotvar. Svědčí to o tom, že formant je produktivní dodnes (anebo o tom, že přejímání z ruštiny je běžné) a počet sloves utvořených s jeho pomocí v současné běloruštině bude pravděpodobně stoupat.

Kromě těchto formantů přejatých z ruštiny existují přímé lexikální kalky, které si našly místo v Gramatickém slovníku sloves: *ачнуцца, даждацца* aj. Přitom mají celé tvarové paradigma shodné s běloruskými slovesy: *даждацца зак., каго-што: даждуся, дажджэсія, дажджэцца, дажджомся, дажджацяся, даждуцца; дажджыся, дажджыцяся* atd.

Jestliže nějakému slovesu jistá forma chybí, autoři uvádějí jen formy existující, běžně užívané; nejméně početné paradigma mají neosobní slovesa, která většinou označují přírodní stavy:

вечарэць незак., безас.: вечарэе, вечарэла;

дажджыць незак., безас.: дажджычы, дажджыла;

світаць незак., безас.: світае, світала.

V běloruštině se používají přičestí ve dvou časových tvarech, v přítomnosti a v přeteritu, avšak přítomní tvary se používají jen zřídka, zejména v textech oficiálních nebo vědeckých. Slovník ale bohatě zaznamenává právě tato nepoužívaná přičestí. Není jasné, proč u slovesa *жадаць* je uveden jak tvar přičestí, tak i přechodníku (*жадаць – жадаючы; жадаючы*) a pro jiná modální slovesa jako např. *хацець* nebo *магчы* je uveden tvar jen jeden: *хацець – хочучы, магчы – могучы*. Přitom kvůli tomu, že tvary přičestí činného v přítomném čase a přechodníku přítomného vypadají stejně, je pro nezkušeného čtenáře obtížným úkolem

rozpoznat, který z nich je do slovníku zařazen. Možná i proto v anotaci autoři upozorňují, že slovník je určen odborníkům.

Další otázka spočívá v tom, zachovává-li se při odvozování přičestí přízvuk na kmenové slabice. Záleží to na přízvukovém typu slovesa. U většiny sloves tzv. typu C, k níž patří slovesa *зрабіць, забараніць* aj., se přízvuk přesouvá o jednu slabiku blíže k začátku slova: *зроблены, забаронены*. Vidíme to i v dalších příkladech: *нісаць – нісаны, вязаць – вязаны*. Existuje tu ale spousta výjimek, kde u sloves tohoto typu přízvuk zůstává nehybný: *пашчытаць – пашчытаны, пераказаць – пераказаны, абсвістаць – абсвістаны, патрапаць – патрапаны* atd. Odborníci z oblasti kultury jazyka kladou v těchto tvarech přízvuk na stejné místo jako v infinitivu: *нісаны, вязаны*, ale jejich návrhy zatím nemají šanci na kodifikaci. Podle běloruských studijních příruček z morfologie a Gramatiky běloruského jazyka nejsou nedokonavá slovesa schopna tvořit přičestí činné minulého času. Výše uvedené příklady ale svědčí o tom, že opak je pravdou. Takové tvary slovník neuvádí u řady sloves jako např. *ламаць, маляваць*. U sloves dokonavých *зламаць, намаляваць* jsou zato v tomto tvaru možné dvě přízvukové normy ve slovníku uvedené: *зламаць – зламаны і зломаны, намаляваць – намаляваны і намалёваны*. Vidíme tu pestrost i v dalších příkladech: *фарміраваць – фарміраваны і фармірованы*. I když je to sloveso nedokonavé, volně se od něho tvoří tento problematický tvar.

Stojí za zmínku, že slovník obsahuje nejen běžnou a odbornou slovní zásobu, ale i slovesa nižší stylistické úrovně, která jiné slovníky, např. Výkladový slovník běloruského jazyka, označují jako hovorová anebo dokonce vulgární, sprostá: *спекульнуць, бухторыць, выслабаныць, выцыганиць*. Jenže jakákoliv poznámka o tom zde chybí. Je jisté, že do lexikonu současné běloruštiny patří i tato slova, ale ve slovníku by měl být uveden jejich stylový status.

Ve slovníku chybí odkaz na protetické *i*, což je fonetická zvláštnost běloruštiny. Objevuje se u sloves, která začínají několika souhláskami, pokud je předchozí slovo zakončené na souhlásku, anebo na začátku věty. Patří sem slovesa *ілгаць, ірдзеца, іржаць, іржавець*. V jiných slovnících se v takových případech tato protetická samohláska dává do závorek: *(i)лгаць*, nebo se prezentují obě možné varianty za sebou: *ілгаць і лгаць*. Tento slovník takové psaní neakceptuje a považuje za lepší ponechat jen jednu variantu, bez samohlásky: *лгаць: лгу, лжэш, лжом, лжаце; лжы*.

Přínos slovníku je v tom, že z něj můžeme získat informace o časování sloves, která většinou způsobují potíže, a to nejen žákům běloruských středních škol, ale občas i běloruským odborníkům, a že pomáhá zlepšit znalosti morfologie slovesa:

снаваць: сную, снуеш, снуём, снуюце; снуй...

выцяць: вытну, вытнеш, вытне...

церці: тру, трэш, трэ, тром, траце, труць; тры; цёр, церла, церлі, тручы....

Díky slovníku lze rovněž zjistit, od kterého lemmatu je nějaký slovesný tvar odvozen. Např. příčestí *мешаны* a *мяшаны* se ve výslovnosti od sebe liší pouze místem přízvuku. Ze slovníku je vidět, že jsou tvořena od různých sloves: *мешаны* se odvozovalo od *мясіць*, zatímco *мяшаны* je tvar odvozený od lemmatu *мяшаць*.

Slovník *Храматычны слоўнік дзеяслова* je potřebná publikace. Měl by do něj nahlížet každý, kdo pochybuje, zda používá určitý slovesný tvar správně. Ačkoliv obdobnou prezentaci slovesných slovníkových hesel už obsahuje Slovník běloruského jazyka (1987), na který autoři neodkazují. Rovněž není zmíněn Výkladový slovník běloruského jazyka (1977–1984). Seznam použité literatury po úvodní partii či na konci prezentace slovníkových hesel chybí. Naopak úvod zbytečně obsahuje spoustu obecně známých informací o tvarovém systému slovesa a jeho kategoriích. Zanedbání stylistické rozmanitosti sloves a jen nahodilé poznámky o slovesných vazbách zužují funkčnost slovníku. Slovník neřeší sporné situace vzniklé během dvacetiletého rozvoje jazyka (počítáno od vydání Slovníku běloruského jazyka a Výkladového slovníku běloruského jazyka, kde jsou zaznamenána slovesa se stejnými formanty), a naopak zachovává dědictví běloruské lingvistiky sovětské doby.

Literatura

ATRACHOVIČ, K. (КРАПИВА, К.) (ed.) (1977–1984): *Tumačal'ny slovník belaruskaj movy*. Minsk: BelSE.

BIRYLA, M. (ed.) (1987): *Slovník belaruskaj movy: Arfahrafija. Arfaepija. Akcentuacyja. Slovazmjanenne*. Minsk: BelSE imja P. Brouki.

BIRYLA, M. – ŠUBA P. (ed.) (1985): *Belaruskaja hramatyka*. Minsk: Navuka i technika.

SCJACKO, P. (2002): *Kul'tura movy*. Minsk: Technalohija.

Hanna Rak

Kronika

10. konference Mezinárodní pragmatické asociace

Od 8. do 13. července 2007 se v Göteborgu v prostorách Fakulty humanitních věd Göteborgské univerzity konala 10. konference Mezinárodní pragmatické asociace (International Pragmatics Association, zkr. IPra). Tyto konference se konají vždy v dvouletém cyklu, a i když mívají stanovené rámcové hlavní téma, akceptují se (po anonymním výběru) obvykle příspěvky ze všech pragmaticky orientovaných oblastí lingvistiky. Letošní téma bylo formulováno jako „Jazyková data, korpusy a počítačová pragmatika“.

Tomuto zadání vyhovovala úvodní přednáška v plénu s názvem *Merging corpus linguistic and discourse analytic research goals: Discourse units in biology research articles*, kterou proslovil Douglas Biber. Soustředil se v ní na kvantitativní analýzu vybraného souboru textů s uvedeným tematickým zaměřením, opírající se zejména o lexikální signály struktury textových jednotek. Jeho závěry směřovaly ke stanovení základních rysů určitého textového typu.

Další plenární přednášky byly tematicky různorodější: Jan-Ola Östman hovořil v přednášce *„The Nordic’ today: Globalization and/or self-colonization* o fenoménu nordického jazykového a kulturního prostoru, Udaya Narayana Singh (*The pragmatics of a linguistic landscaping & The New Linguistic Survey of India* – název oficiálního vládního projektu) o problémech mapování a zachycování indických jazyků a jejich dialektických variant. Susan Herringová se ve své přednášce *The pragmatics of computer-mediated communication: Prospectus for an emerging research agenda* věnovala komunikátům produkovaným a zprostředkovaným v počítačové a mobilní technologii jako řečovým aktům v multimodálním virtuálním světě (zahrnujícím kromě složky verbální i složku vizuální). William Hanks se v přednášce *Fieldwork on deixis* soustředil na deixi a interpretaci indexových výrazů, zejména v oblasti ostenzivní a prostorové deixe v některých jihoamerických indiánských jazycích, a na metajazykovou interpretaci těchto výrazů rodilými mluvčími.

Protože celkový počet příspěvků přesáhl 860 (k tomu více než 90 posterů), nebylo v silách jednotlivého účastníka absolvovat více než zlomek referátů a každý se logicky orientoval na témata zaměřením blízka jeho vlastnímu odbornému zájmu. Orientaci usnadňoval sborník

poměrně obsáhlých abstraktů, který byl k dispozici již při zahájení. Soustředěnější diskusi nabízely tematicky sjednocené panelové sekce. Tentokrát to byly např. panely věnované získávání pragmatických komunikačních dovedností, výzkumu institucionálního diskurzu v různých jazycích, multilingválnímu dialogu v multikulturním kontextu, různým aspektům současného stavu kritické analýzy diskurzu (s ohledem např. na úlohu jazyka jako faktoru formujícího nejen kulturní a etnickou, ale také rasovou identitu), komunikaci v nových médiích a také pragmatice angličtiny jakožto *lingua franca*. Nechyběly tradiční okruhy pragmatické lingvistiky jako další pohledy na teorii řečových aktů (např. výzkum komunikačních intencí), problematika zdvořilosti (i nezdvořilosti), reference a deixe i další rozvoj levinsonovské koncepce implikatur, rovněž různé aspekty osvojování jazyka. V souladu s hlavním tématem byla značná pozornost věnována vytváření korpusů mluvené řeči, tradiční byly rovněž časté přesahy do sémantiky a kognitivní lingvistiky. Jako silný trend se ukázala experimentální pragmatika, často se sbližující s neurolingvistikou (např. detailní zkoumání zrakových a pohybových reakcí respondentů při interpretaci zadaných výpovědí), a také redefinování výzkumu dialektů v pohledu blízkém sociolingvistice. Velký prostor dostal rovněž pragmatický výzkum kontrastivní. V posterové sekci měla silnou pozici genderová lingvistika, zkoumání komunikace ve virtuálních internetových komunitách a kritická analýza diskurzu, zaměřená např. na diskurz boje proti terorismu nebo na pohledy na válku v Iráku.

Až na nepočtené výjimky referátů přednesených francouzsky nebo španělsky probíhalo jednání konference v angličtině, která tak potvrzuje svoji pozici mezinárodního jazyka vědy. Tento jev nepochybně usnadňuje řešení otázek terminologických, zároveň však vytváří nutnost věnovat pozornost terminologii v národním jazyce, nemají-li odborné texty (a to nejen lingvistické) brzy nabýt makaronského charakteru, resp. nemáme-li se rozhodnout, že se angličtina stane základním komunikačním prostředkem odborných publikací.

Příští konference IPrA se bude konat v r. 2009 v Melbourne.

Milada Hirschová

Konference Čeština v mluveném korpusu

Ve dnech 12.–14. září 2007 se na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy konala první mezinárodní a interdisciplinární konference s názvem Čeština v mluveném korpusu. Byla věnována studiu nejrůznějších aspektů češtiny, které nabízejí dnešní mluvené korpusy. Tři

z nich je možné využívat a studovat v rámci přístupu poskytovaného Ústavem Českého národního korpusu FF UK (viz <<http://www.korpus.cz>>), který tuto konferenci uspořádal. Konference se zúčastnilo na sedmdesát účastníků ze sedmi zemí, z toho 35 s referáty.

První skupina příspěvků se soustředila na sledování morfologické a slovtvorné problematiky v mluveném jazyce. T. Berger (Univerzita Tübingen) ve svém příspěvku hovořil o specifických funkcích ukazovacího zájmena *tenhleten*, R. Blatná (ÚČNK) srovnávala adnominální funkce nejčastějších prepozic v psaném a mluveném korpusu a M. Šulc (ÚČNK) testoval možnosti zpracování slovtvorné problematiky v mluveném korpusu. Kumulace partikulí v mluvené češtině byla předmětem příspěvku F. Čermáka (ÚČNK), problematice částic se rovněž věnoval M. Svášek (ÚTKL).

Další blok referátů byl zaměřen na užívání nespisovných prvků v mluvených projevech. F. Esvan (Univerzita Neapol) se věnoval diferenční analýze Pražského mluveného korpusu a Brněnského mluveného korpusu, V. Schmiedtová (ÚČNK) a M. M. Allen (Univerzita Toronto) se zabývali obecněčeskými variantami v korpusu neformální komunikace ORAL2006.

O pragmatických aspektech referoval M. Nekula (Univerzita Regensburg), který se zaměřil na zdvořilost v mluvených projevech. Dále se jim věnovali ve svém příspěvku, zaměřeném na jistotní a postojoyé známky v rozhovorech, V. Březina (FF UK a Univerzita Pardubice) a D. Gabřasová (FF UK). Referát J. Hoffmannové (ÚJČ) a I. Kolářové (PF MU) sledoval způsoby reprodukce přímé řeči. V. Cvrček (ÚČNK) zkoumal možnosti určení rysů mluvenosti s použitím Bayesova teorému.

O lexikálních germanismech v dnešní mluvené češtině hovořil T. Tölgyesi (Katolická univerzita Petra Pázmánye Budapešť) a o frazeologii v mluvených korpusech M. Kopřivová (ÚČNK).

Územní variabilitu mluvené češtiny zkoumal V. Kodýtek, jeho příspěvek byl zaměřen na statistické sledování stability a diverzity mluvy v korpusu ORAL2006. M. Waclawičová (ÚČNK) upozornila na nivelizační tendence a stav mluvy v pohraničí a v Praze.

Následující část příspěvků představila budování dalších mluvených korpusů a různé způsoby jejich anotace. M. Šimková (Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV) seznámila přítomné s přípravami korpusu mluvené slovenštiny. H. Golářová (ÚJČ) a K. Matějů (ÚJČ) představily Korpus školní komunikace a Korpus neformální komunikace dětí a mládeže. M. Pravdová (ÚJČ) předvedla audiovizuální korpus reklamy. P. Pořízka (FF UP) ukázal způsoby anotace mluveného korpusu na příkladu Olomouckého mluveného korpusu.

Rekonstrukcí standardizovaného textu z mluvené řeči se zabýval příspěvek M. Mikulové (MFF UK) a Z. Uřešové (MFF UK). Problematiku diskrétnosti řečových jednotek při přepisu mluvených projevů analyzoval M. Vondráček (PF UHK). S metodou morfologického značkování BMK seznámily posluchače D. Hlaváčková (FI MU) a K. Osolsobě (FF MU). Anotaci strukturálních metadat ve spontánní mluvené češtině představil J. Kolář (FAV ZU). Použití mluvených korpusů ve vývoji systému pro rozpoznávání českých přednášek předvedl J. Černocký (VUT).

Pražský fonetický korpus byl reprezentován dvěma referáty. První z nich, věnovaný reliabilitě a validitě popisných kategorií, přednesl J. Volín (FF UK), druhý, s tématem temporálních vlastností českých prealveolárních frikativ, V. Homolková (FF UK).

Toto setkání bylo vůbec první svého druhu u nás, těšilo se značnému zájmu a vyvolalo živou výměnu názorů. Sborník z konference vyšel v Nakladatelství Lidové noviny jako 7. svazek v řadě Studie z korpusové lingvistiky v r. 2008.

František Čermák – Marie Kopřivová – Martina Waclawičová